

OLVASÓTEREM

NYELVI KÖNYVTÁR
SALGÓTARJAN

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 93/6

**Békés, Boldog
Karácsonyi Ünnepeket
és
Újesztendőt
Kíván
a Palócföld Szerkesztősége**

Tóth Sándor Éveimnek tűzfolyása (versciklus) 535

Szécsényi költőnő a múlt században

Praznovszky Mihály Sonate Theresia (tanulmány) 549

Galcsik Zsolt Ferenczy Teréz kiadatlan költeménye (tanulmány) 554

ÉSZAKI KILÁTÓ

Käfer István Magyar-Szlovák jegyzetek 561

MÉRLEGEN

Tarján Tamás Szemmagasságban XIV. (kritika) 575

Horpácsi Sándor Ardamica Ferenc: Piszokul felhergelve (kritika)

Bajzafi Ferenc Testnek, ami a testé (novella) 583

MŰHELY

Salgói D. Mihály Jókai Mór a Marson (interjú) 587

Richard Pražák Petőfi Sándor a cseheknél 1842-1871 között (tanulmány) 592

VALÓSÁGUNK

Szenográdi Péter Szécsény városkörzetének cigány-lakossága (szociográfia) 601

ÉLŐ MŰLT

Tóth László Arcképek-Kassáról: Forgách Géza (tanulmány) 615

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

Radó György Forgácsok (életrajzi jegyzetek) 623

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192 sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, I. Pf. 270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
Nyomdai előkészítés,
szövegtördelés
Csiba Imre

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

E számunk szerzői

Bajzafi Ferenc író (Debrecen), *Galcsik Zolt* kutató (Szécsény), *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc), *Káfer István* irodalomtörténész (Budapest), *Pražák, Richard* egyetemi tanár (Csehország, Brno), *Praznovszky Mihály (Salgói D. Mihály)* muzeológus (Nemesvámos), *Radó György* irodalomtörténész (Budapest), *Szenográdi Péter* tanár (Szécsény), *Tarján Tamás* irodalomtörténész (Budapest), *Tóth László* író, költő (Budapest), *Tóth Sándor* költő (Budapest).

*

Borítónkon *Szalay Lajos*: Kakasszó című grafikája látható.

Fotó: *Buda László*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Tóth Sándor

Éveimnek tűzfolyása

Kölcsey szellemének

(Lírai oratórium)

előhang

Rákos

Törésben állnak a zöld hegyormok,
a Rákos iramlik csendesen
Hídján megállva – villamos zajban
az elfutó vizet figyelem

Beton-bölcsőben siklik változó
medreknek útjain kötve meg
Tornyos házsorok tágas mezőkre
ülnek, s már nincsenek szögletek

ahol a párás délutánban a
nimfák játéka folytatódik
Nincsenek nimfák, a füvek halnak
sátoros napon ócska bővlik
seregellnek a végeken

Péceli kert alatt hallott dallam,
költői vágyak hol teremnek
Akár ha "népet álmodánk" is, a
jóslataink nem teljesednek

Folyton ütközik a víz a parttal
Felhők mögül a napra rántja
egy rézkar az íves takarót
Törik a fénysáv, az est szivárog
Sodorja az elveszett hajót

Sorok a csekei magányból

holdtölte

fehér tallér rozsdá-kikezdte
dróton fityeg
estémet

felhő-rongyok párnázzák
szobámban gyertya
idő-korongról dallam
csörgő lomb
tajtékzó hullám

idéző messzeség e táj
barlangok íve ahol a
szellem les csodákra
reggelente völgy-ölekbe
cseng a napsugár

hold-reménység
zörgő évek boltozatján
Göncöl torpanó kerék

az ész kifosztó kalandját
a szív tetten érheti

ég fordul
gyertyám csonkul
üdvömet megérem-

egyetlen asztalnál

szőlőm ága
Tokajra bólint
leve lángít –
mondanám

***

vitórlákkal indult lázadások
a diétán kijelölték helyemet
a karzat és az emelvény között
megszólalt a hang

himnusz-imádsága
gyürt arcomon sugár villant
eddig vergődünk kések között
szabdalva magunkat testet-szellemet
tudatba lökve bűnösök vagyunk
Nessus-ingén vérzett át a vád lesúnyt
fejünk csendben őszült nemzet ország
szakadt egybe
nyájasan az egyenlőség döfte le
az álmodót

***

elhívottság szerep csupán
ki nem mondva mit érez
a verdeső ha gondolata börtönében
szembekerül/t/ önmagával
megvédett a rejtőzködés míg
felülről diadallal korrigál/t/
a hatalom

változott-e változik-e
megkarolva-fölsegítve költőt
és politikát

***

asztalunk osztódik egyre
lap és lábak külön válva
meddig tart hogy már kimondjuk
közös helyről nem lehet szó

“magadnak teremtettél Uram”

egy családban szívtuk tejét gondoskodó
“szent kebelnek” mégsem testvér már
a testvér

***

szőlőm ága
Tokajra bólínt
leve lángít –
mondanám

***

templomunk a rablók háza
ajtó ablak bár kitarva
csak a szélnek engedünk

jön az innen jön az onnan
maradnánk mint mozdulatlan
kő ott fent a szirt-tetőn

***

nem crós az ember hogy
bírná a kiszámíthatatlant
fajul lelke tágas csarnokában
is a pálma eldobva győztes serlegét
egymásra ront a védtelenben

***

szőlőm ága egyre satnyul
 – apad leve fürteimnek –
 ki menti meg hogyha elhull
 a szeretet egyre koldul
 rózsákat és kenyeret

* * *

hitet nemzetet vállaltam-e
 nyomot hagyva berkeinkben
 tiszta ösvényeket vágtam-e
 nyomorított lelkek
 bolygóján lézeng az ország
 nem tudja mi
 nem tudja ki
 acsarkodó fondor-eszmék
 félárnyékban mereng a hold
 készenlétben lenni másnak
 rejtegetjük önmagunkat

sírató helyett

félszememben mind a múlt és
 jövődönék bánata szél kocogtat
 tornácomra azok járnak egyre vissza
 akik küldtek reményében biztosan
 a fordulásnak

***

mezeink tábláit láttam
 sötét arcok fehérek helyett
 száradt árnyék borult rá a
 földek morzsolt pokrócára
 tábláinkból mennyi marad
 üres sorok közt a század
 keresgéli fiait

törvényesített lopások

csupa árok most a hon-táj
földalatti sánc-erődök gyűrűjében
mit is tenne hogyha dőlnek
erdei

canzonetta

Tisztáson

Patak csörgését váltva
csobog a nyírlevél
Felhőt hoz gyors szekéren
fáradt a messzi szél

Bokroknak árnya-öble
megannyi tárnamély
bocsátja kis csapatját
libeg a lámpafény

János bogarak rajban
szemben a hold-harang
erdőn át szűrve ércét
Ávéra szól a hang

Tisztáson ülsz egy rönkön
csillag ring tört folyón
amíg a hegynek íve
hullámzik változón

bevonva szárnyvitorlát
völgyekbe hull a csend
Főntebb a tölgy-szegélyen
árva madár eseng

vándor-dal

mentem volna idegenbe
 de az alkony-sáv határon
 Rákos partján csatangoltam
 Szemerének kertje alján
 láttam meg a nimfa táncát
 hogy kerengett józanítva
 pörgésén a víz-korongnak
 míg a nap hálót vetett én
 ott maradtam csöndben foglya
 egyetlenegy szerelemnek pirkadattal
 énekelve

szent reménység de már késő
 az a ketrec arany pálcás
 megtartva is szabad térség
 börtön ez a mi ellen-zárka
 szellem-oltó némaságra
 ítélve a rabjait

kell-e lánc ha nem él törvény
 gúzsba kötve szabad földjén
 vergődik a gondolat

intermezzo

Egy kidőlt bükkhöz

keresztben fekszel az úton
 még tart gyökered élsz
 hajszalereid tépetten kókadoznak
 benned az ősi lüktetés erősebb
 szívedbe pumpálja a
 földi táplálékokat

két éve csodállak

hittem az utolsó idő
megbíróktól a kemény parancssal
kidőlt-sorsod pecsétje a
mulandóságnak

de mint aki állva marad
lehullatod leveleid szakadva
is újulást rejtenek ágaid
az első pirkadattal kipattantják
zsongó zöldjeiket

integetsz az elmenőknek mint
utolsó zászlós aki zuhanva
sem dobja el reményét
továbbot parancsolsz

hadba szálltál az évek
seregében fény-kulcsok
nyitnak nyarat füvet
csalogató évszak után

kérged foszladozik olykor
kések hasítanak ki erősnek
születtél

bölcsek némaságával túrsz
sokaknak okulásul gyötrelmük
a megváltottság koronáját
helyezze mint leáldozó nap
a mindig születő erdők fölé

recitativo

nyelvet művelő barátom
könyvedben él csak a zengés
lélek és szó külön válnak

magánhangzók mássalhangzók
váltakozó lejtésében előlépked
könnyed leplű egykor mindent
megéneklő erős törzsű magyar
líránk

hol van a fa
hol a lejtés régi
földről szedett termés
alig zörög kosarunkban

testvér-ének

öserős fa ép gyümölcsét
széthordta a vaskarú szél
de az ágát meg nem törte
és a kirdzán¹ hú barátunk
hív magához szívközelbe
rejtezik kísér az úton

dal melyről nincs írva vége
surran itt majd átkarol a
mély időket lopva vissza
mikor ezerszín virágot
termett tágas zöld mezőnk is

dúdolom testvéreimmal
votják cseremisz zürjénnel
mert vagyunk e századvégen még
a fánknak ért gyümölcse
hiába sodort a hullám

vashegyű nyilak sebeztek
föld-anyánk is belejajdult

¹ votják nyelven: dal

alvégi folyók zubogtak
felettünk nem volt koncér-hal
szemnyi felhő enyhe sátra
felhőnket is megrabolták

de a muro * újra szólít
együtt szólni legelőször
"egy nyírfából két nyírfa nő
négy levele együtt játszik"
négy levele száz levele
kórusában szemünk titka
függesztjük a mély időre

lantok lengnek ágainkon
tépett húrú néma lantok
mit szólna agg Vejnemőjnen
vasszegekkel verettettünk
sebzett kézzel hangoljuk fel
húrjainkat kezdjük újra
kiket gazdag fája termelt
közös törzsnek görcsös ága
találjuk meg szíveinkben
ösnylv dallamára írva
azt a benső néma kántát
regék jókívánság hangját
"új esztendő vígság szerző"
új időkben bánat vesztő
s nyíljanak ki mezeink

recitativo

székelyföld

csörgedez a Nyikó
újszülöttnek ring bölcsője
istállóban testté lesz a szó

* cseremisiz nyelven: dal

de a világ be nem fogadja
 szentjeit
 öregek ülnek a ház előtt
 némán panasztevő ősei
 e földnek köröskörül
 kutak mélyébe hull
 tekintetük csobban a víz
 kő rezzenetlen tóból
 néznek vissza gyürköző
 fénygolyók ha ledül a hold
 gyöngén hegyek vánkosára
 magad vagy bükkösök ölében
 hol könnyet rejt a geszt
 mert ágat nem fakaszthat
 hosszú jajsztót kerepel a szél
 árvaság e táj néma
 mezőn kalapáló lélek
 kopácsai névtelen madárnak
 szárnyára fűzve hófehér kláris
 mit leejt csőréből a
 somlyói Szűz elé

parafrázis

fecseklődik mennyi eszme
 ágazatján ősi fáknak
 ember sárból-fényből verve átlép
 önkorlátain már akar élni
 más kegyéért is
 onnan fentről szólíttatik
 napi dolgán mit őrizzen
 hangyabolynak
 sürgését ha
 látva-bírja
 hová lett a szorgalomnak
 felajzottan feszes íjja

***

bújdosó

jönnek-mennek mezeinkben
gyöngytollú madár is járkál
nyitja-csukja fény-sürgésén
hamis gyémánt szempilláit

örzője lappant örökségnek
kertek alján hordja gondját
honnan indul virradatra
érkezik cseresznye-arcú
panaszt nem tesz ő a csendes
gond-emelő méltósággal
szegénységet adó napot
elfogadva bátorsággal

nemzetének ő a bölcse

hallgatás az osztályrésze

úri-huncut számítások
keserítik de csak bentről
érces szemérme a titka
mért nem fordul fészke ellen

* * *

fészek-örző
dallam-örző
gúnyolt magyar nemzetem
te kiáltod
te sugárzod
nincs veszve a végeken
ámbár zúdul
újra zúdul
tömegével ellenünk
párttűő had
hamis eszme
azért meg nem törtünk

kit bocsátott a megszakított útra
belső szóval, Ki létezik
Nem számít többé már a perc, az óra
örök folyamok képezik

mi történik – történt szakadatlan
és mindig a Hang az izgató
Csipkebokor szólít az est-parázsban
Izzó gyűrűket vet a tó

Bagolyirtás-Mátraszentimre-Budapest, '93. július, szeptember

Kovács B. Sándor : *Fotográfika*

Praznovszky Mihály

Sonate Theresia

*Szonáta három tételben régi költők és költők emlékeire
és gy új kötet tiszteletére (Op.320)*

Adagio molto

· "Sötét, de örökké nagy a *költészet a halálban* ... ha az elfeledett költő sírján összenő a vadfű s a virágos hangabokorban, mely fejfája helyén nőtt, esténként oly csodálatos dalt zeng az erdei madár: – ez a *költészet a halálban*... csoda-e hát, ha a *költő a halált megszereti?! ...szerelmi vágyódás* ideál képek után, ábrándos rajongás szebb-boldogabb világról, gyönyörködés a halál eszméiben, találkozás a földön-fölöttiekkel s csalódások a földön levőkben: ezek a költő átkai. Ki a szellemek beszédét meg tudja érteni, ki lelke röptében az égből lehozza a csillagsugárt: oly ritkán talál szívet, mely őt megértene s a föld járt utain eltévede. S ekkor – a csillag lehull. *És ez a halál a költészetben...*"

Jókai Mór írta ezeket a sorokat 1847-ben *Czakó Zsigmond* halálára. Olvasta-e vajon Ferenczy Teréz? Minden bizonnyal, hiszen ha részletesen nem is ismerjük ekkori életét, tudjuk, gyakorta megfordult Pesten és a kor lapjait ismerte, olvasta. Ugyanis a

kérdés mindmáig megválaszolatlan: miért éppen Czakó Zsigmond litografált arcmása volt szobájában azon az asztalon, amely előtt szívének irányította apja pisztolyát? Talán éppen, mert ismerte Jókai ezen sorait: *költészet a halálban, halál a költészetben...*

Czakó Zsigmond – akit egyébként Petőfi is versben búcsúztatott el –, valóban tépett lélek volt. Milyen szép kifejezés a lelki bomlottságra, amely kezdetben csak magányérzettel, megnemértettséggel, világfájdalommal jár, hogy majd aztán egyre inkább eltorzul a lélek s olyan mélységbe hull, ahonnan felfelé már soha nem vezet út.

Egyesek szerint Czakó valóban terhelt volt. *Solt Andor* fél évszázaddal ezelőtt ennek összetevőit az erdélyi lélek kifinomult érzékenységében és komor nehézkességében látta, valamint utalt arra a nem csekély méretű különcködési hajlamra is, amely jellemezte Czakót. S amelyet egy különleges családi ház örökített rá.

Magunk elé tudjuk képzelni a túlvilági látomásképet: az apa, jómódú erdélyi birto-

kos, alkimista lett. Ki tudja mi vezette el e középkori misztérium újjáélesztéséhez? Tény, hogy minden vagyonát, családjának jóhírét, fiának jövőjét feláldozta fortyogó lombikok és füstölgő kémcsövek között. S ott topog eme eszehagyott laboratóriumban az anya is, aki beállt férje mellé famulusnak, hogy legalább így próbálja kézben tartani az örületté váló rögeszmét.

Csodálkozunk hát azon a végzetes pisztolylövésen? Czakó Zsigmond érezte tehetségének korlátait, hiúsága sokkal erősebb volt, mint amennyi tér megadatott érvényesülésére. Magányos alak; akit nem fogad be; vagy nem csatlakozik egyetlen társaság-, írói-, politikai csoportosuláshoz. Valóban "kozmosz" magányban érezte magát, sehol egy baráti szó, segítő kéz, rokonérzésű szív. (Kiről szól ez a tétel, róla vagy Terézről...?)

Ezért nevezik őt tépettnak, amely "tépettség utolsó erőfeszítés, kétségbeesett lázadás a XIX. század új társadalmi berendezkedésének előestéjén, ...hogy készül valami, amelyben elnyomják, lefokozzák, kismémmizik a *jobbik* részt."

Czakó a pisztolyával védekezett ellene. Jókai fél évszázad múltán megidézve kortársait, a döbbenettől meg-megtorpanó tollal írja le a végzetes estét, amikor szokásos összejövételükön, *Csengery Antal* lakásán Czakó, a szoba sarkában, élénk politikai szócsaták zajában, magába visszavonultan elhúzta a ravaszt: "...a százába vett fegyverrel agyán keresztül röpitte a golyót. Soha sem tudta meg senki e borzasztó tettének indokát. Vele egy nagy jellem s egy kitűnő lángelméjű drámaíró veszett el."

S vele együtt elveszett Ferenczy Teréz is,

hiszen a két pisztolylövés közötti hat esztendő csak egy ravasz-csattanásnyi időt jelent az örökkévalóságban.

Allegretto moderato

"És akkor – a csillag lehull". Jókai szavai térnek vissza. *Bulcsu Károly* Téli csillagok címmel rendezte sajtó alá Ferenczy Teréz költeményeit 1854-ben. Ő maga is emlékverset szánt neki, ebben nem is egy alkalommal folyamodik a csillag metaforához.

Miért csillag és miért téli csillag? Ilyen című verse nincs a költőnőnek. Milyen a téli csillag? Sápadt fényű, erőtlen, bágyadt tűzű? Vagy tiszta éjszakán a fehér hó borította föld felett vadul és bátorítóan szikrázó, fényét a havon megsokszorozó? Vajon milyen volt a téli csillagos ég akkor, a szécsényi kertben az ötvenes évek téli éjszakáin, abban a fantasztikus csendű világban, ahol az éj valóban néma és holt lehetett?

És miért éppen *Bulcsu Károly* vállalkozik Ferenczy Teréz verseinek összeszedés/gyűjtésére és kiadására? Ráadásul – mert az ekkor csak így mehetett – a saját költségén.

Ismerték egymást? Mintha egy halvány utalás lenne *Bulcsu* versében erre. Személyesen találkoztak, vagy csak leveleztek a kor és tehetségük elhivatottságérzetük stílus szerint? Figyeljük csak, jól látom én ezt a levélbeni-lelki kapcsolatot?

*Ihlet-e még – mint írád egykoron –
Lelkemnek csókja szellem-ajkadon,
Midőn andalogva együtt érezéd
Ábrándjaink Byron-költészetét? –*

Lehet. Lehet, kules-sorokat találtunk

Ferenczy Teréz költészetéhez? Fejtse ki valaki a titkot sötét burkából. Valóban együtt andalogtak, vagy csak lelkeik egyesültek Byron-álmaikban? Bulcsu Károly 1852-től éppen Losoncon tanított a liceumban, ahonnan majd 1854-ben került el. Papnak készült, de ifjúkori botlása miatt – egy pajzán dráma megírásával tört elő forró poétai hevülete – "elűtöttén" e pályától, s ettől kezdve szerény kis munkása lett a magyar literatúrának. *Krudy Gyula* szerint hajdanán igen népszerű volt. "...valamikor egy kis budai társaság nevére nevezte önmagát, verseit szavalgatta. Amíg elpusztult a kedv, az ifjúság, a pezsdülés. Amíg ki nem fogytak azok az emberek, akik egy-két vers miatt is felemlgetik a költők nevét". – Ismerhette, halhatatlan Ferenczy Teréz nevét, hiszen vidéken hamar híre támad ha valaki kicsit más mint a többi. Hát még ha tudták is, hogy a szécsényi kisasszonynak a fővárosi lapok is megjelentették verseit, s a postán olykor olyan levél érkezik, amelynek feladóját, tán még ebben a kis mezővárosban is ismerik, legalábbis regényei vagy verseinek címei után.

Bizonyára Bulcsu Károly jelentkezett először Teréznél, hiszen poétaként ő is egyedül érezhette magát Losoncon. Madáchról nemigen hallott, akinek ifjúkori kis kötetén kívül egyelőre több virág nem fakadt lantja nyomán, s éppen ekkor Pozsony, Buda börtöncellájának magányában várta felesége leveleit.

Hát persze hogy kell a társ, a lelki kapocs, amely sokszor fontosabb e szinten, mint minden egyéb. Hát ma nem így keresi kisvárosi poeta mások barátságát, elhivatottságérzetének megerősítőjét, "kozmikus" ma-

gányérzetének feloldóját? Nem lehet mindkinek *Arany János* a barátja, de kell, hogy legyen lelkének arany barátja valaki.

Bulcsu Károlyra ez a szerep várhatott, s ha a gyöngye női kezét megragadni nem is tudta a tragikus pillanatban, legalább ami a lélekből maradt, azt megmentette.

Így jutott neki is egy csekélyke sugár-kéve Ferenczy Teréz halhatatlanságából.

Allegro con brio

S most egy olyan költő következik, aki maga is felidézte Ferenczy Terézt. Napjainkban.

Sajnos, már ő is csillaggá vált, soha el nem halványló fényű csillaggá. *Weöres Sándor* meglepetésekkel teli életművében húsz esztendővel ezelőtt felbukkant egy különleges antológia a *Három veréb hat szemmel*.

Filológus segítőtársként maga mellé választotta *Kovács Sándor Ivánt*, s így kettesben, még megannyi önzetlen baráttal, végigbarangoltak a magyar irodalom évszázadaiban, s felszedték mindazt a tarlóról, ami a nagy termés után ott maradt.

Így került e kötetbe Ferenczy Teréz is, szép sorok és gondolatok magyarázatával. Sajnos néhány olyan meghökkentő megállapítással – Ferenczy Teréz Pesten cselédlánynak állt, majd teherbe esett, stb. –, amelyeket akkori szécsényi mivoltom és önérzetem sehogysem tudott elfogadni. Levelet írtam hát a költőnek, elküldtem azokat az életrajzi adatokat, amelyekben biztos voltam, s kértem a költő rehabilitálását az új kiadásban. Óh, szent ifjúi hevület!

Weöres Sándor – Ő, a költő – válaszolt

erre a pimaszul szemtelen kiigazítási kérelemre is.

1981. november 12-én kelt levele így szólt:

Bpest, 1981. XI. 12.

Kedves Igazgató Úram,

köszönöm Ferenczy Terézre vonatkozó adata és néhány téves adatom igazítását.

A „Három veréb hat szemmel” antológia nemsokára megjelenik új, bővített második kiadásban; innen máris kikértem azt a valótlan állításonat, hogy F. Teréz cseléd volt és tekerbe esett.

Szíves fáradozását köszönni tiszteltem

Weöres Sándor.

Aztán úgy is tett. Az új kiadásban szerepel a *Cassandra* című vers és egy rövid életrajz, amely inkább költői, mintsem irodalomtörténeti értékű. Most már tudom, nem is kell számonkérni ettől a könyvtől az adatok pontosságát vagy legalábbis a teljességét. Ez a könyv költői alkotás; a kerek életmű szerves része, melyben a megfelelő összefüggések között kell rá tekintenünk.

Ferenczy Teréz azonban több lett Weöres Sándor számára mint pusztá lexikon-adat. Két dolog izgatta talán.

Egyrészt a csodagyermek-tény, hiszen ebben a kötetben is többször emel ki fiatalon, már zseni-jegyeket mutató tehetségeket – *Karay Ilona* a legszebb példa – akik aztán idő előtt elmúltak e világból. Tán az ő csodagyermek-mivolta miatt volt e szüntelen bor-

zongás benne sorstársai iránt? (Weöres Sándor ugyanis kimaradt ebből a végzetes sorsból, hiszen az egyetlen csodagyermek-költőjévé lett a magyar irodalomnak, akinek nyolcvan esztendősen sikerült ebben az ősi, természetes és rejtélyes állapotban megmaradnia!)

Másrészt talán életének másik nagy szerepjátszási lehetősége izgatta: a magyar költőnők sorsa és lehetőségei, önmegvalósításuk akadályai és gátjai korokban és eseményekben egyaránt.

E Psyché szintű sors-szerep emeltette ki vele e válogatásban is a magyar költőnőket. De vágyainak e titokzatos tárgya iránti érdeklődés megragadta társát *Károlyi Amyt* is, aki e kötet tanúsága szerint verset is szentelt a költőnőnek – megtalálhatja a figyelmes olvasó a könyv jegyzetei között – *Ferenczy Te*

réz és a többi nő költő a XIX. században a vers címe, s egy kis esszé is kapcsolódik hozzá, amelynek legszebb gondolatai valódián és pontosan illeszkednek a nógrádi költőnő sorsához, illenek egyéniségére: "Ferenczy Teréz megszólalás volt. Kürt-hang a sok hárfapengés közepette. Vörösmartynak kellett volna őt örökbe fogadnia a jövőtlenség, a puszkagolyó elől."

Adósai vagyunk hát köszönő, szép szavakkal a költőnek és költőnőnek, hogy nem felejtették el Ferenczy Terézt. Pedig mi gyakran elfeledjük őt. Néha eszünkbe jut: tíz évvel ezelőtt megjelent egy kis zöldfedelű

(reménység-színű?) kötete minden versével. Ebben az esztendőben pedig hasonló kiadásban kapható a Téli csillagok, a szécsényi múzeumbarátok kiadásában és a fáradhatatlan ifjú kutató *Galcsik Zsolt* szervezésében. De csak 250 példányra futotta! Közben Weöres Sándorék is ébresztgették őt. Legendó ez? Hadd kérdezzem nekikeseredve Károlyi Amy szavaival:

*Minek a vers, minek a szó,
minek a dicsőség, minek?
A sikerük eloldalog,
fülkébe forró hó sziszeg.*

‘ Téli csillagok. Ferenczy Teréz hagyományaiból összeállította Bulcsu Károly. Pest. 1854.
Müller Gyula bizománya.

A költőnő születésének 170. és halálának 140. évfordulójára megjelentette a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Körének Szécsényi Helyi Csoportja, 1993-ban. Szerkesztette: Galcsik Zsolt. /Szécsény Honismereti Kiskönyvtár 4/

Galsik Zsolt

Ferenczy Teréz kiadatlan költeménye

Tíz évvel ezelőtt emlékeztünk meg Ferenczy Teréznek, az "elfelejtett" nógrádi költőnő születésének 160. és halálának 130. évfordulójáról.

Ekkor jelent meg irodalmi ritkaságként, *Praznovszky Mihály* szerkesztésében a "Ferenczy Teréz minden versei" című vékonyka verseskötet.

A század elején, *Halmi Piroska* kassai tanárnő, majd a költőnővel rokonságban álló *Ágner Lajos* dolgozták fel életét és a költészetét. Könyvükben is felbukkan a gondolat, amelyről Praznovszky Mihály így ír: "Ki ez a Ferenczy Teréz, akinek nevét ma alig néhány irodalombúvár, megszállott nógrádi lokálpatrióta és néhány szécsényi lakos őrzi? Verseit még ennél is kevesebben ismerik, elvéve fordulnak elő ma ezek, jobbára csak az unikumokat kereső irodalomtörténeti antológiákban, monográfiákban."

A leírtak óta eltelt tehát újabb tíz esztendő. Személyiségére és költészetére megint fátýol borult, pedig *Vajda János* 1857-ben

úgy nyilatkozott, hogy a költőnőből "a magyar költészet egyik legkiválóbb csillaga lett volna."

Ferenczy Terézről több életrajzi monográfia jelent meg, de ezek hátránya az, hogy adataikat a szerzők általában nem ellenőrizték. Így számtalan elírást és tévedést tartalmaznak, amelyeket gépiesen átvettek és átveszik a ma élő kutatók is.

Ezek figyelembevételével kezdtem el kutatásaimat, melynek során sok új adatot sikerült felfedeznem, egyeseket helyesbítésem, és több ismeretlen versét megtalálnom.

Most, hogy a költőnő születésének 170. és halálának 140. évfordulójára emlékezünk, közzéteszem egy ismeretlen költeményét és egy adalékot is a költészetéhez. (Itt jegyzem meg, hogy Szécsényben – ahol a síremléke megtalálható – méltóképpen emlékezett meg róla a helyi Múzeumbaráti Kör.)

Az ismeretlen vers címe: *Utca Kati*. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (Fol. Hung. 2908.) a "Pákh Alberthez,

mint szerkesztőhöz beküldött versek, tanulmányok” című gyűjteményben találtam rá.

A költemény nem Ferenczy Teréz kézírása, hanem másolat arról. Ezt a véleményt erősítette meg dr. Szabó Károly Balassagyarmaton élő irodalomtörténész is, aki megvizsgálta a vers írásképét és költői jegyeit.

Szerzőségének bizonyítását a következőkben vázolnám.

A cím alatt olvasható egy jelige: “Az erény sírján furiák virasznak”. Ugyanez a mondat megtalálható a *Kassandra* című vers 6. versszakának harmadik mondatában. Az azonosság nyilvánvaló. Jogos lehet azonban az az ellenvélemény, hogy ez még nem döntő bizonyíték.

Ugyanakkor a kéziratban nem található meg az ismert Ferenczy Teréz-féle aláírás, csak egy olyan – a cím alatt a jeligénél –, ahol a Ferenczy név nem “y”-nal, hanem “i”-vel van írva. Eddigi ismereteim szerint mindig y-nal írta alá szerzeményeit. Bárki odaírhatta a nevével olyan célból is, hogy valaki a Pákh-féle szerkesztőséghez beküldött egy költeményt s éppen az idézett jelige alatt.

További közvetett bizonyíték, hogy a most megtalált költeményének első részében, a 6. versszak harmadik mondatában ez olvasható: “Gúnyolódva rí a hangjuk”.

A rí ige kissé archaikus rí változata igen fontos itt, mivel ez kifejezetten a palóc nyelvjárásból való. A palócok sohasem mondták – a szécsényiek sem – hogy sír, hanem azt, hogy rí. Ez még ma is megfigyelhe-

tő a nógrádi falvak nyelvhasználatában.

A költőnek kedvenc eszköze volt az életképszerű, majd hogynem balladai kompozíció. Szerzőségére vallanak továbbá a vers stílusfordulatai és jellemző lexikális elemei, szókapcsolatai is: “mézes kehely”, “szép tavaszom”, “ünnepel a nagy természet” stb. – jegyzi meg dr. Szabó Károly. (Ezek a hasonlatosságok megfigyelhetők a Tavaszi dalok című versében is.)

A költemény, ahogyan Teréz fogalmaz, “költői beszély”, és négy részből áll, összesen 49 versszakot tartalmaz. Ezidáig ez a legterjedelmesebb vers, amit ismerünk tőle. Elolvasása során nagyon sok olyan vonást fedeztünk fel, ami Teréz életére jellemző volt. Talán a saját életéből merített?

A költemény nem évszámozott, erre vonatkozóan csak annyi megjegyzés található a szerkesztőtől, vagy a szerkesztőség valamelyik tagjától, hogy “Pályamű 10.” és “Érk. decz. 15.” Azt nem sikerült ezidáig megtudnom, hogy milyen pályázati célra íródott.

A vers keletkezésének idejét 1852 végére kell tennünk. Pákh Albert ez év decemberében teszi közzé, hogy megindítja a Szépirodalmi Lapok című közlönyét, amely aztán 1853. január 2. - 1853. június 30. között valóban élt is. Feltehető, hogy már 1852 végén meghirdette a lap megjelenését, kérve a jövőbeni szerzőket, hogy küldjenek verseket induló lapjába. Így kerülhetett ez a mindmáig ismeretlen Ferenczy Teréz vers is hozzá. (E szöveg felidézésével rá is emlékezünk.)

Utca Kati

/:Költői beszély:/

Jelige: "Az erény sírján furiák virasztnak"
Ferenczi Teréz

Tépett czifra öltönyében
Jár az utcán bús leányka
Mintha lenne vándor lélek
Képe arcza olyan sárga ...

Nincsen nyugta, bolyg s szünetlen
Czéltalan, iránytalan jár,
Talpon kapja őt a hajnal –
Útban az első napsugár.

Őrült lelke küszködése
Szétdult arczán tükröződik –
Értelem nélkül beszél, ha
Olykor olykor ajka nyílik.

"Jó anyám hát nem örülsz e
A mikor leányod boldog?
... Óh e köny eléget engem ...
Lásd rajtam szép ruha lobog ..."

Aztán fut, mint megriadt vad,
Mint kit síri rémek úznak –
Akkor áll meg, csak, mikor már
Lábai erőtlenülnek.

Csoporttal járnak nyomában
A falunak gyermekei
Gúnyolódva rí a hangjuk:
"Utca Kati Utca Kati ..."

Megdobálják kövel sárral,
Aztán elrohannak onnan,
Félnek a szegény őrülttől
Hogy epéje majd felforran.

Pedig szegény Utca Kati
Mindezekre nem is hallgat,
Szokott útján elmélázva
Gondolatán – tovább ballag ...

Nincs a földön semmi semmi
A mi immár rája hathat,
Csak mikor anyjára gondol
Tépi fejről a haját ...

Ősz családfők lányaiknak
Példaképpen mutogatják:
"Ne kívánd lásd lányom soha
Az erőnkhez túli pompát

Légy elégült a szegénység
Durva szúrós daróczával –
S ne kívánd azt felcserélni
Bűnnek ékes bíborával"

És még rá a szelíd apák
– A sok kérdezősködőnek –
Elbeszéli ezt az intő
Bár egyszerű történetet!

II.

"A haragnak zengő nyelve
Templomozni hívogat,
Vágy epezti a miséért
Jó anyám bús lányodat,

Ah miért születtem én
Árvának, szegénynek,
Hogy még az oltár előtt –
Még ott is lenéznek! ...

Ó köny hullatva szól Kató
Drága jó anyám!
Mért késeel segíteni
Lányod búbján ...?

Hozz nekem ékes ruhákat,
Tulipános pántlikát,
Ujjaimra mint a többi
Lányoknak – fényes Karikát

Másképp, hogy vegyüljek én
Czifra nép közébe?
Hogy tegyem ki én magam
Gúnyra megvetésre?...

Szent zsolozsmák hangja ím
Égfelé repül,
És leányod nézni ezt
Innen kényszerül ...!"

Én szerelmem! lányom lányom
Ne gyötörd bús szívemet,
Sokat tennék én teértted,
De erőm nincs – nem lehet ...

A szegénység járma nyom,
S nem panaszkol értte,
Lásd leányom a szegény
Könnyebben jut égbe;

Légy erős viselni ezt
Édes gyermekem,
Istennek szerelme függ
A szegényeken

III.

Ünnepel a nagy természet,
Ünnepét a szép tavasznak,
Melynek bűvös csókjaira,
Mindenütt rózsák fakadnak.

Zendül esti szél danája
Édes bánattól epedve,
Kis madárcák szállnak szerte
Boldogságukról csevegve.

Tarka lepke jön s virágok
Mézes kelyhét megcsókolja
Hús forrásból oltja szomját
Özikének szomjas ajka.

Minden leálynak kebelét most
Megelégedés fojád el,
Hálászóra nyílik ajka
Úgy beszélget istenével ...

Csak annak a kis leánynak
Ott a terhes munka alatt
Forr szívében keserűség,
Küzd agyában egy gondolat

Bús szívét sóhaj dagasztja:
"Csak nekem kopár az élet!
Én istenem, jó istenem
Mért teremtettél szegénynek!"

Kettős út áll most előtte,
Az egyik sötét, tövises
A másik száz színben fénylő
Rózsával virággal ékes ...

S végéből ezernyi csábnak
Szól hozzája búvös hangja:
"Ne kerüld a boldogságot,
Oh jer óh jer karjaimba!"

Míg a másikon csak
Édes anyja szól hozzája:
"Jere jere s hogy szegény vagy
Gyermekem, légy büszke rája ...

A szegénység igaz terhes
De az erény a becsület
– Nincsen az a keserűség –
A mit meg nem édesíthet;

Erény nélkül mi sem édes –
Míg ellenben azzal minden ...!
S oh te nyugtasd vágyaidat
Hiú pompán, hiú kincsem ...!"

Két lény kezd harcolni értte,
Angyal s a pokol lakója,
Egyik tövises útra ... a
Másik, virágokra tolja ...

... Ifjak serge tánczra gyűl be
Pendül húrja a cigánynak –
Heje huja dínom dánom -!
Nincs vége a vigadásnak

S közbe közbe hang rivall fel,
Addig éljük a világot,
Míg erünkben – míg szívünkben
Érezzük az ifjúságot.

Aztán mint vad síri szózat
Megesendül pénznek hangja
Amint bérül egyik másik
azt muzsikusnak adja.

Felszakadoznak sebei
Ismét a bús leány szívének:
"Én istenem, én teremtőm
Mért teremtettél szegénynek!?"

... Piros rózsza úgy mosolyog
Bús Kató szakítani hajlik ...
Piros rózsza láng kebelén
Olyan kirívóan díszlik ...

Míntha gúnyolódva szólna:
"Mért téptél le jó leányka –
Illek e én szép galambom
Ide, elzilált ruhádra? ..."

... Véget ér a két lény harcza,
 Ördögé lett a diadal,
 Megbarátkozott a lányka
 A bűn édes csábjaival ...!

IV.

"Jó szülém most örvendj
 Boldog lett leányod,
 Teljesíthető most
 Mindenféle vágyad.

Öltözik leányod
 Habselyem ruhába
 Mindenütt szegezvék
 A szemek reája ...

A mikor szegénység
 Tüske bokra tépett,
 Százsor is vidámabb
 Volt szerelmes képed

S most hogy boldogságban
 Fürdünk, fejtsd meg nékem,
 Mért hogy szüntelen köny
 Van e szende képen?"

Én édes leányom
 Arczod olyan halvány –
 Hová lett arról
 A piros szivárvány!

Napról napra hervadsz
 Mint a liliomszál,
 Melyre őszi éjben
 Életelőtő dér száll.

Ajkad boldogságot
 Hazudik, de nyelved
 Lélekfurdalások
 Csata helyévé lett ...

Mondtam ugyé mondtam
 Jobb lett volna néked
 Maradni mind végig
 Erényes szegénynek.

A bűnös gazdagság
 Nem ad boldogságot,
 S követői lesznek
 Lélekfurdalások!!

*

Az eddig "mellőzött" adat édesanyja,
Ballay Terézia síremlékén olvasható a szé-
 csényi temetőben.

Ez a sírfelirat annyiban ismeretlen, hogy
 a költőné költeményeit tartalmazó kötetek
 ezidáig mellőzték, pedig Ágner Lajos az

1904-ben írott, Ferenczy Teréz emlékezete című munkájában közli. Igaz adalékként megemlíti de nem tette be a versek közé.

Nemes Ballay Terézia, *Ferenczy Sámuel* felesége 150 évvel ezelőtt halt meg. Így ezzel

a sírfelirattal emlékezünk rá is. Ez talán Ferenczy Teréz legelső szerzeményei közül való, amelyet a felirat dátuma szerint 1843-ban írhatott, természetesen, *amennyiben az Ő műve ez.*

Kiket e sírhoz elvezet
A hála és emlékezet,
Férje és gyermekei a jó anyának
Jelül szívök fájdalmanak
E szobrot emelék
De az emlék keblökbe rejtve
Míg minden roknt egyesít az ég!

-----*

Született BALLAI TERÉZIA
FERENCZY SÁMUELNő
Elhunyt, június 24-én 1843
43ik évében

Käfer István

MAGYAR-SZLOVÁK JEGYZETEK

"A magyarok a szlovák politika végzete"

/Vladimír Mináč/

I. Napjainkban ugyancsak íródik a történelem. Először került sor a szlavisták kongresszusára Európa jogilag egyik legfiatalabb államában, ahová először jöttek régi-új szláv államokból, mint Szlovénia, Horvátország, Macedónia. És először jöttek Oroszországból, Fehéroroszországból - és Csehországból is. Olyan friss mindez, hogy amikor tavaly ősszel a nemzetközi komité olaszországi ülése elfogadta a mostani részles programot, még a kötőjeles föderáció keleti felének küldöttei vállalták a zökkenőmentes lebonyolítást. Ami nem kis dolog, hiszen 33 országból 1100 résztvevő érkezett, és ennyi volt a bejelentett előadások száma. Két főiskolai diákkotthon, belső menetrend szerint közelekedő autóbuszok, 19 előadóterem, büfék, pénzváltó – az Istropolis Központ, majd Dévény, Nyitra, Pöstyén, Túrócszentmárton a szakmai kirándulások színhelyei. Mindehhez járult több kötetnyi előkészített publikációs és dokumentációs segédanyag, a Matica slovenská Slovensko című lapjának kü-

lönszáma, sőt a technika jóvoltából naponta megjelenő "Hírek és információk".

A lebonyolítás sikeres, az ellátás nem fényűző, de színvonalas volt. A kongresszus jelentőségének ismeretében megjelent az államfő, bekapcsolódott a kultúra minisztere, kormánytagok, a közélet számos magasrangú képviselője. A rendező ország eredményeinek bemutatása volt a kongresszus célkitűzése, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a történelem, a régészet és az etnográfia területén. Persze, mindezt a szlavisztika keretében. A szlavisták nemzetközi bizottsága 1990-ben Bonnban az alábbi témaköröket hagyta jóvá: Nagymorávia és a szlávok az európai történelem és kultúra összefüggéseiben; A humanizmus, a reneszánsz és a barokk a szlávoknál; A szláv nemzeti ébredés a XVIII-XIX. században és nemzetközi összefüggései; A szláv népek, nyelvük, irodalmuk, folklóruk, művelődésük és humán tudományaik a XX. században; A szlavisztika a humán tudományok

rendszerében, tárgya, története, módszere és eredményei. A rendező ország négy ke-rekasztal-beszélgetéssel hangsúlyozta a kutatások időszerűségét: A szlovákok etnogenezise – a nagymorva hagyomány a szláv népek történetében; A szlovák-cseh kapcsolatok a történelmi átalakulásban; *Ján Kollár* és a szlovák nemzeti ébredés – a szláv kölcsönösség eszméje; A szlovák emigrációs irodalom nemzetközi összefüggésekben.

Michal Kováč köztársasági elnök köszöntőjében a szlovák nemzet jóakarátú toleranciájáról szólt. Készségéről a kölcsönös megértésre és együttműködésre. *A tolerancia és a kölcsönös megértés a szlovákok sajátja. Aranyfonálként húzódik egész történelmünkön. Jozef Markuš*, a Matica slovenská elnöke is az öntudatos, mindenkire nagylelkű Szlovákiáért való küzdelmet tekintette szervezete perspektívájának.

Emil Horák Prágától Pozsonyhoz címmel foglalta össze a szlavista kongresszusok történetét, a prágai kezdettől máig. A színhelyek megválasztása a rendező országok jelentős évfordulója alapján történt. Szlovákiára Ján Kollár születésének 200., illetve a štúri szlovák irodalmi nyelv kodifikálásának 150. évfordulója kapcsán esett a választás.

A XI. szlavista kongresszus hivatalos külsőségei mindenekelőtt a szlovák államiság, a szlovák nyelv és kultúra 1100 éves hagyományának folytonosságát igyekeztek hangsúlyozni. A szláv apostolok emblémáival, *Mikuláš Klumčák* nagyszabású életmű kiállításával, a *Táto krajina ...* (Ez az ország) című színpadi kompozícióval. Az Istropolis hatalmas kongresszusi termében a színpad hátte-

rére vetítve méltóságteljesen magasodott a fenyők koszorúzta liptói Kriván, s alatta népviseletbe öltözött férfiak és gyertyavivő nők vonultak, miközben a reproduktorokból megszólalt az ószlovák/ószláv Miatyánk, amit később *Ida Rapaičová* élőben is előadott. A közérthető szimbolikus kötődés Štúr-idézettel folytatódott (A szláváságról), majd a színen maradó férfiak két szlovák népdalt énekeltek. Ezt követően a nagyszerű *Ida Rapaičová Ján Hollý Svätopluk* jából szavalt részleteket Bernolák nyelvéen, s ezt a történelmi kört *Eugén Suchoň* operájának jelmezes kettőse zárta. Sajátos hangulat volt. Az is, amikor a *Šumiačan* -együttes férfiatagjai (ugye, *Šumiacor* Királyhegyaljárja magyarították a magyarosítás utolsó évtizedében) az egyik imádságnál féltérdre ereszkedtek.

Mert a külsőségekben itt és most nem a sértett és védekező szlovákság képei sorjázta- tak, hanem a hitében megújult, ezredéves múltjára lelő nemzet, amelynek nem kell titkolnia többé ősi, máig vállalt keresztény gyökereit, és nyelvének alapjait büszkén vallhatja a héber, a görög és a latin után a IX. századi Európa negyedik nemzetközi liturgikus, irodalmi, jogi és művelt köznyelvének.

Többünkben felmerült, hogy érdekes lenne egyszer nem szláv országban tartani a kongresszust, hiszen a világ minden jelentős államában foglalkoznak szlavisztikával. A szekeiülések, a viták a szlavisztika szigorú törvényeinek megfelelően zajlottak. A valóban ezernyi témából szinte lehetetlen volt kiválasztani a legérdekesebbeket, hiszen

“fedték egymást”, mind időpontban, mind előadóterekben.

A “hungaro-szlavisztika” súlyának és hagyományának megfelelően szerepelt a kongresszuson, és nem kizárólag népes magyarországi delegáció formájában. *Ján Števček* elnökleivel és kezdeményezésére vita bontakozott ki a kétnyelvű írókról. Megállapítást nyert, hogy abszolút kétnyelvű alkotó egyidejűleg nehezen képzelhető el, az egyik nyelvnek időnként mindenképpen háttérbe kell szorulnia. Itt esett szó a nagy nyelvi váltásokról, megannyi szlovák író, *Pavol Országh Hviezdoslav*, *Štefan Krčmery* és mások magyar nyelvű zsengeiről, *Andrej Sládkovič* váltásáról a biblikus (cseh)szlovákról a štúri szlovákra, *Petőfi Sándor*, *Barók Béla* szlovák nyelvismeretéről, majd a nemzeti kisebbségek, köztük a magyarországi szlovákság kétnyelvűségéről. *M. Paríková* a népi kultúra szlovák-magyar kapcsolatait, *M. Leščák* a szlovák folklór etikai értékeit és szomszédnépi vonatkozásait, *S. Burlasová* a szlovák katonadalok interetnikus összefüggéseit vizsgálta, a brünni *Richard Pražák* *Ján Kollár és a magyarok* címmel küldött izgalmas tanulmányt a tanácskozásra.

Akadtak viták a szakkifejezések újraértelmezéséről is, amelyek érintik egész régióinkat. A szláv kölcsönösség a szlavofílség, a pánszlávizmus értelmzése koronként és nemzetenként változott, ugyanígy a szláv, a szlovien, szlovák. Volt olyan javaslat, hogy a slovien-t, amit a mai szlovák nyelv kialakulása előtti korszakra használnak, az ómagyar és más “ó” példájára nevezzék “ószlováknak”.

A magyar szlavisztikát félszáz fős küldöttség képviselte. A hagyományos szlaviszták között volt azonban nem szlavista is, a tudományok közötti kapcsolatok elevenségét, a népek közötti humánnum nemességét példázva. *Erdélyi Zsuzsannára* gondolok itt, aki ősi magyar imádságok magyarországi szláv rokonságát mutatta be Grábócról, Medináról, Horváltövről, s egy szlovák esti imát Pilisesévről.

A magyarországi szlovakisztika jeles eredménye, *A magyarországi szlovák nyelvjárások atlasza* (szlovák és német nyelvű kiadás) több szempontból is méltán került a kongresszus és a szlovák tömegtájékoztató figyelmének homlokterébe. A vasikos, nagy formátumú kötetet *Fügedi Erik*, *Gregor Ferenc* és *Király Péter* alkotta, *Király Péter* szerkesztette. Kiadója a Magyarországi Szlovákok Szövetségének Szlovák Kutatóintézete (Békéscsaba), a Magyar Tudományos Akadémia több éves támogatásával. A közvetlen kiadáshoz az Akadémia, a “Kulturális emlékeink kutatása, dokumentációja és kiadása” téma keretében járult hozzá, és támogatta a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Alapítvány, valamint a Magyarországi Szlovákok Szövetsége.

Joggal állapította meg *Király Péter*, hogy az atlasz eddig ismeretlen adatokkal gazdagította a szlovák dialektológiát. A laikus érdeklődő is meglepődik a gyűjtési helyül szolgáló 48 település pontos szlovák helységnevein és az anyag gazdagságán, amit *Fügedi Erik* helytörténeti jegyzetei tesznek izgalmas olvasmányá. *Gyivicsán/Divičanová*

Anna a budapesti ELTE docense, a csabai szlovák intézet igazgatója (e kétnyelvű névhasználat a kongresszusi névkártyákon is érvényesült) Utószavában megállapítja, hogy az utóbbi négy népszámlálás során az 1960-as 31.000-ről 1990-re 13.000-re csökkent a szlovákok lélekszáma, ami azt mutatja, hogy *csökken az anyanyelv értéke ... és az etnikai kultúra értékének csökkenésével párhuzamosan csökkent a szlovák nemzetiségű lakosok száma. Az utóbbi évtizedben a nyelv teljes változásának folyamata kezdődött ... ehhez jelentősen hozzájárultak az olyan radikális folyamatok, mint az 1946-47-es csehszlovák-magyar lakosságcsere és az 1965-ben kezdődő erős belső gazdasági migráció.* Egyes házasságok, a községek zártságának feloldódása válságos helyzetet okozott; a szlovák nyelv nyelvjárásként használatos szűkebb családi körben, szlovák beszélt köznyelv nem létezik, az irodalmi nyelvet pedig csak a kis létszámú szlovák értelmiség használja. Nagy veszedelem a nyugati nyelvek népszerűsége is. Mégis – *az irodalmi nyelv, amit az iskolákban tanítanak, új nyelvi szintet alakít ki.*

A magyar küldöttség megbecsülését jelzi, hogy a budapesti szlovák nagykövetség baráti találkozót rendezett tiszteletére. Így a szlavista kongresszus a maga módján a magyar-szlovák kapcsolatok előmozdítója is volt.

II. A Literárny týždenník október 29-i száma *Laco Zrubec* kérdéseivel a magyarországi *Gregor Papuček* szlovák költővel, a hazai "alternatív (azaz a hivatalos Szövetséggel

szemben álló) szlovák szerveződések egyik vezetőjével, a Magyarországi Szlovák Írók Egyesülésének elnökével közöl hosszú interjút *Nincs már hová visszahúzódnunk* címmel. A Papučektól idézett cím a magyarországi szlovákok kétségbeejtő helyzetét foglalja össze a szlovák közvélemény számára. A költő félcímmapnyi fotográfián egy ütöttkopott budapesti hirdetőoszlop előtt mosolyog az olvasókra, feje mögött-fölött mozi-reklám, "Önveszélyes, közveszélyes" hirdetéssel, vállá alatt a McDonald's hívja mozi utáni csemegézésre a nézőket.

Olexa József : *Grafika*

Az első kérdés a siralmas publikációs lehetőségeket, a szlovákok egyetlen hetilapjának igen alacsony példányszámát és beszerezhetetlenségét firtatja. Papucek (egyébként a magyar honvédség magasabb rangú hivatásos tisztje) elmondja, hogy a lapot nem ott árulják, ahol a szlovákok élnek, Budapesten csak egy-két aluljáróban kapha-

tó. Az előfizetni akarókat a postán azzal utasítják el, hogy nem is tudnak a lap létezéséről. *Persze, akadnak aprócska kivételek, ha egy tisztességes emberre vagy egy eredeti szlovákra bukkannak. Az alacsony példányszám és olvasottság oka az, hogy nincsenek szlovák iskolák, s az olvasók, akik magyar újságot olvasnak, talán maguk sem tudják, hogy képesek lennének megérteni a szlovák szöveget ... Az átgondolt nemzetiségi politika a mi államunkban igen raffinált módon asszimilálja a kisebbségek soraiból megmaradt polgárokat. A parlament által elfogadott kisebbségi törvény igen későn jött. Olyan ez, mint amikor egy madárnak levágják a szárnyát és azután ösztökélik repülésre.*

A következő kérdés a magyarországi szlovákok lélekszáma. A kérdező 1880-ban 213.249-ről tud (hivatkozás nélkül), majd 1946-ban a Matica slovenská folyóiratára hivatkozva félmilliót közöl. A riportalany ezt az 1910-es népszámlálással egészíti ki, miszerint csak Békéscsabán 28.000-en vallották magukat szlováknak, a lakosság 70 százaléka. 1980-ban pedig 9.101-en az egész országban, ámde e hivatalos eredménnytől eltérően legszerényebb becslése szerint 130.000 magyarországi szlovák van, akik nyilvánosan nem vallják meg nemzetiségüket. *Ennek oka az elmúlt rendszerek nemzetiségi politikája, amikor a nem magyarok nálunk eltűnésre ítéltettek ... A mai helyzet sem jobb. Nemrégiben megtekinthettünk a televízióban egy sorozatot arról, hogyan "űzték ki" a szlovákok a magyarokat Szlovákiából. Ez volt az álcázás. Nos, mondja*

meg, az adott helyzetben ki merészkedne magát szlováknak vallani?

A kérdező azonban visszatéríti riportalanyát a régebbi múltba, mondván, hogy a magyarországi szlováklődözés gyökerei 1840-ig nyúlnak vissza, amikor magyar lett az ország hivatalos nyelve, s az 1868-as nemzetiségi törvény nem akadályozta meg a szlovák gimnáziumok és a Matica slovenská bezárását. Papuček a Monarchia széthullása utáni időket tekinti a legsúlyosabbnak, amikor az egyház is csatlakozott az állami magyarosításhoz. *Így van ez most is. Sajnos, már nincsenek szlovák papjaink. Amikor a II. Vatikáni Zsinat a nemzeti nyelveket rendelte a liturgia nyelvének a latin helyett, a magyar szervek ezt tipikusan rájuk valló módon oldották meg: az istentiszteleteket a plébános úr nemzeti nyelvén végezték.*

Laco Zrubecet azonban még mindig a múlt érdekli, amikor megjegyzi, hogy a kegyetlen magyarosítás a háború után ismét támadásba lendült. Papuček ezúttal az oktatás helyzetét mutatja be. 1949-től a 110 szlovák település 6 általános és 2 középiskolát kapott, ahol csak a tanítási nyelv volt szlovák a szellem nem. *Jól átgondolt dolog volt ez. A tanítók többsége magyar volt, szlovákiai áttelepültek, akik közül sokan kollaboráltak a fasisztákkal, és ezért menekültek Szlovákiából. Aztán ezt a kevés iskolát is elmagyarosították, és a szlovákok többsége kénytelen volt beadni a derekát. Így nem csoda, hogy sok földink modern janicsárrá vált. Ma szégyellik magukat, hogy elődeik szlovákok voltak.*

A kérdező Rákoskeresztúr panelltömb-

jei között keresi az egykori szlovák falut, hogy virágot tessen távoli nénikéje sírjára. Papuček válaszában a néhai román államelnök-conducator szóhasználatával buldózerekről beszél, amelyek eltüntették a föld színéről ezt a nem kicsi szlovák falut, s egy idős szlovák néni éppen ősei temetője fölött lakik egy toronyházban. S e pusztítás nyomatékosítására elmondja Szuhahuta esetét, miszerint Szuhahuta 1962-ben a kellemesebb hangzás érdekében Mátraalmásra magyarítottatott. *Kinek hangzik ez a név kellemesebbnek? Asszimilálóinknak! Hasonló példákat tucatjával tudnék sorolni!*

A kérdések immár párbeszéddé alakulva a reciprocitás felé kanyarodnak, a magyarországi szlovákok genocídiumát és a szlovákiai magyarok jogait és ügyeskedéseit vetik egybe. Mert míg Magyarországon likvidálták a szlovák iskolákat, *Szlovákiában sorra nyíltak a magyarok, még "egyetemek" is, és mintegy 120 község van, ahol nincs szlovák iskola. Az államalkotó nemzetnek néhány szlovákiai faluban nincs iskolája.*

Gregor Papuček: *Azok, akik elmagyarosítottak bennünket és máig magyarosítanak, mindig alkotók és találékonyak voltak. Látzat-demokrácia van Magyarországon, mindenki annak vallja magát, aminek akarja. De már 80-90 éve tart nálunk az erős magyarosítás, a céltudatos átnevelés. A kínai kulturális forradalomra emlékeztető "szakkifejezés" után azt részletezi, hogy sokan vallanák magukat szlováknak, szerbnek, horvátnak, németnek vagy románnak, de félelemből inkább magyarok lesznek, s ez már nem demokrácia. *Semmiféle lehetőség nincs itt a**

kisebbség számára. Mindenütt erőteljesen dominál a magyarosító törekvés. Ha valaki kidugná a fejét, különféle módszerekkel földbe taposnák. Minket, írókat is.

Laco Zrubec: *Nálunk a szlovák magyaroknak(!) van a CSEMADOK-juk, amit a legmegrögzöttebb kommunisták alapítottak, Rákosi és Gottwald, Sztálin támogatásával. A Csemadok (Cseh-Magyarok) fennmaradt Szlovákiában, viszont a Matiča slovenskát mint tagsággal rendelkező szervezetet megszüntették ...*

Papuček a következőkben reális képet fest a magyarországi szlovákok szövetségének hatalomszolgáló tevékenységéről az elmúlt rendszerben, s e szolgálat részvétel volt a *Magyar Szocialista Munkáspárt nemzeti-ségpolitikai céljainak megvalósításában*. A múltidejű fogalmazás e társalgási rész végén jelenidőre vált: *Sajnos, ez a szövetség nem látszik életképes országos szervezetnek.*

Zrubec rövid közbevetése után Papuček a magyarországi szlovákok belső megosztottságát említi, miszerint a Szövetség bagatell 22 milliós állami támogatásából az alternatívok 2 millió alamizsnát kapnak. A magyarországi szlovák irodalom 1975. évi kibontakozása, az első eredmények felsorolása után a jelen nehézségei következnek. Csökken a szlovákul tudó gyermekek száma a tulajdonképpen nem szlovák szlovák iskolákban, az állami támogatás nem elég a nemzetiség fenntartásához, az immár rendszertelenül megjelenő irodalmi folyóirat kiadásához, tehát igencsak elszomorító a magyarországi szlovák irodalom helyzete. Az e

helyen mindinkább Papucek-monológga alakuló riport címadó részében ez áll: *Politikusaink nem óhajtották, hogy szlovákjaik legyenek. Ha igen, csak papíron a világ előtt, hogy kiabálhassanak és jogokat követelhessenek a szomszéd országok magyar kisebbségeinek ... Ha nekünk olyan jogaink lennének, mint a szlovák magyaroknak önöknél, boldogok lennénk. De ez csak a mi álmunk. Bánt, hogy például sok közéleti személyiségük a reciprotás ellen foglal állást. Sajnos, ezzel akarva-akaratlanul, tudatosan vagy nem, ártanak a mi ügyünknek. Nekünk, magyarországi szlovákoknak már nincs hová visszahúzódnunk. A reciprocitást csak azok ítélik el, akik egyoldalúan, a saját érdekükben támogatják a nemzetiségi kérdés megoldását. Ezt az önök politikusai nem látják? Azt hiszem, annak, aki a közvélemény előtt szót ejt a szlovák-magyar kapcsolatokról, át kellene tanulmányoznia a magyarországi szlovákok életének törtériját. Ha ezt nem ismeri, inkább meg se szólaljon. Jó lenne, ha a szlovák-magyar kapcsolatokat kommentáló politikusaik közénk jönnének. Egyet-mást megmagyaráznánk nekik. Máskülönb az fenyeget minket, hogy elveszünk.*

Zrubec a névmagyarosításra tér, a tótkomlósi Dénes Anna naív festő esetére, akinek apja a húszas években csak akkor kapott állást a vasútnál, ha megváltoztatta a Duška nevet.

Papucek beismeri, hogy az ő nevükből is hol Polgárt, hol Peterdit csináltak, s ily módon likvidálták a szlovák vezetékneveket, amivel hamisíthatták a statisztikát. Ami

szertint például Püspökharvanban 1930-ban(!) egy szlovák sem élt. Menjen oda, nézzen körül. Máig szlovákok vannak ott és szép szlováksággal beszélnek.

Olexa József : Grafika

Zrubec utal a két szlovák gimnáziumra és az öt általános iskolára, ami mégis jelenthet valami biztatót a jövő szempontjából. Papucek szerint ezek csak papíron szlovák iskolák. Már 1960-ban erőszakosan elmagyarosították őket. Nálunk nincsenek szlovák iskolák. Túlnyomórészt magyar gyermekek tanulnak bennük, akik nem tudnak szlovákul és gyakran semmi közük sincs a szlovák nemzetiséghez. Egyesek azért járnak oda, mert közelebb van az otthonukhoz, mások azért, mert így felügyelet alatt vannak, hiszen a középiskoláknak van diákotthonuk. Aztán arra is számítanak a szülők, hogy ebből az iskolából könnyebb főiskolára jutni, netán ösztöndíjjal külföldre is. Így csak nagyon ritkán járnak ezekbe az iskolákba tényleg azok, akik odatartoznának.

Papuček elmondja Zrubec kérdésére, hogy őrizte ő meg magát szlováknak a szlovák iskolák elmagyarosodott diákjaival ellentétben. *Azon kevés szerencsések egyike vagyok, akinek az általános iskolától az érettségig lehetősége volt úgy-ahogy szlovákkul tanulni.* De a túlnyomó többség nem vallja be szlovák származását, sokakat kényszerítettek névmagyarosításra. Az utóbbi két-három évtizedben például Békéscsabán a pap csak magyarul keresztel, esket és temet. Pedig a csabai telefonkönyv árulkodik a lakosság eredetéről.

Zrubec elismeréssel adózik Papuček szép szlovák nyelvének, amely sokat őriz Pilis-szentkereszt (Mlynky) nyelvjárásából. A költő büszke is erre. *Szülőfalum ... a Pilisi hegyekben (egykor Pleši hegyek) nyilván már Szvatopluk birodalmának idején létezett Plešć néven és egészen századunk örvényes éveinek végéig tisztán megőrizte szlovák jellegét. Ha valaki mindlunk harminc vagy negyven évvel ezelőtt magyarul szólalt meg, tudtuk, hogy nem falubeli.*

A költő jelenlegi munkájának kérdésfelelete után az zárja a riportot, hogy mit vár, milyen támogatást szeretne Szlovákiától. Legalább erkölcsi támogatást. *Végre másodszor van anyaállamunk. Fellelégeztünk. Éppen ezért kellene beszélünk a reciprocitásról. Mi nem azt akarjuk, hogy az önök szlovák magyarjainak ne legyen elegendő anyagi eszközük, támogatásuk és joguk. Nem szemet szemért, fogat fogért, ahogy ők képzelik a reciprocitás alapelvét ... Aki elveti ... az nem akarja, hogy olyan jogaink és lehetőségeink legyenek, mint a*

szlovákiai magyar kisebbségnek. A nemzet csak egyszer veszhet el, de akkor mindörökre ...

*

Erős szavakkal kellene minősítenem a riportot, de ezt bizonyára sok nemzetét féltő szlovák megteszi helyettem. Ehelyett inkább néhány tényre hívnám fel a figyelmet, s azután folytatnám jegyzeteimet, ezúttal a magyar-szlovák kisebbségi témánál maradván.

Gregor Papučeknek tudnia kell, hogy a magyarországi szlovákokat Trianon szakította el nemzeti-etnikai tömbjüktől. A magyarosítástól megmenekült szlovákságnak Csehszlovákiában is időre volt szüksége nemzettudatának, művelt köznyelvének kialakítására. Ez a modern szlovák nyelv egyre nagyobb nehézséget jelentett hazai szlovákjaink számára. 1945 után fel is vetődött a kérdés, nem kellene-e nyelvjárásban kiadni az egyetlen hetilapot. Sőt! Nem tudom, nem lenne-e fájdalmas dolog egy mai idősebb csabai szlováknak a biblikus cseh helyett mai szlovákkul olvasni-énekelni a Tranosciust, meg a többi régi szent szöveget.

A hazai szlovákok szomorú statisztikai adatai a magyarosításon kívül az 1945 utáni Csehszlovákia brutális nemzetiségi politikájának köszönhetők. A felére magyarosított szlovákokat ért kegyelemdőfés a Csehszlovákia által kikényszerített lakosságcsere volt. Aminek nem is az volt a célja, hogy megmentse a magyarországi szlovákokat, hanem hogy megszabaduljanak a csehszlo-

vákiai magyaroktól. Az itt maradók szégyelltek magukat ezért is, meg a szlovákiai magyar elűzéséért is.

A Szlovákiából elűzött magyarok az első köztársaság 20 éve alatt ugyancsak elég jól megtanulhattak szlovákul, ha meg tudták teremteni a hazai szlovák oktatás ilyen-olyan alapjait. És hogy ma mégis van szlovák értelmiség hazánkban, azért inkább hálásnak kellene lenni nekik, akiket egyformán üldöztek nácik, fasiszták és éppen megtűrték a kommunisták.

Ami a rákoskeresztúri buldózereket illeti: A szlovákiai szlovákok elégték már meg szlovák és magyar városaik tönkretételét! Szuhahuta és Mátraalmás? Hát elfejtettük Štúrovot, Hurbanovot, Gabčíkovot, meg a többit? Megtisztelő dolog, hogy az MDP és az MSZMP is a vádlottak padjára került a riportban magyarosító politikája miatt. Tudnunk kell, hogy a CSKP, SZKP, meg a miénk igenis csehtelenítettek, szlováktalanítottak, magyartanalítottak éppen a hatvanas évekig. Aztán lassan engedtek a tényleg jól átgondolt, Moszkvából irányított nemzeti-eskedésnek, valamennyiünk kárára. Ezt nyögjük most is, akár a többi négy és fél évtizedes örökséget.

Igencsak szomorú a névháború. Volt idő, amikor divat lett a magyarított név, aztán kétségtelenül bizonyos előnyökkel járt, sőt egy időben életeteket is menthetett. Nem szerencsés ma hivatkozni ezekre, hiszen mindenféle névváltoztatás ellenére tájaink telefonkönyvei mindenütt tele vannak "idegen" nevekkal. Például Bécsé csehekkel, Prágáé németekkel, Pozsonyé magyarokkal, Buda-

pesté, Csabáé szlovákokkal és másokkal. Elég sokan vagyunk hát, akik nem magyarosítottuk a nevünket, pedig engem is nemegyszer megmosolyognak az ä betű kiejtését nem ismerők... A Pilis nevének Szvatopluk birodalmabéli alakjára nem éppen szerencsés a mai magyarországi szlovákság vélt és valós sérelmeit tartalmazó riportban hivatkozni. Az ősök állítólagos izmainak emlegetése a kései leszármazottak gyengeségét mutatja, számos modern *szlovák* gondolkodó szerint is. A *szlovák magyar* szlovákiai helyett, meg a cseh Komárom és a cseh Tatra és társaik egyszerűen térségünk köztudatlanságának jelci.

III. A kisebbségek politikai játékszerként használásának riasztó példáját láttam a *Ludové noviny* 1993. április 29-i számának *Politika* rovatában *Imrich Fuhl* szerkesztésében. Baloldalt két hasámban a pilisszentkereszti (Mlynky) utcanevekről cikkezik. Teljesen igaza van, amikor a közelmúlt szomorú emlékei után vissza akart térni a község paraszti észjárása szerint alakult ősi elnevezésekhez. Okos ötlet a kompromisszum is – mint mindenben, így az utcanévháborúban is. Eszerint a hivatalos magyar utcanevek alatt írják az eredeti szlovákokat. A szomorú az a dologban, hogy a háborúskodás szelleme árad az írásból.

Az egészséges észjárás azt diktálná, hogy ez eredeti szlovák utcanevek változatait a történeti szlovák alakokból származtatnánk. Csakhogy Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Rákóczi Ferenc és a magyar (par-

don, magyarhoni) história más nagy neveinek "eltávolítását" valamiféle magyarellenes, bizonyos "reszlovakizációhoz" vezető lépésnek magyaráznák; emellett olyan "érvelésekre" is fel kellene készülnünk, miszerint még is magyar kenyere tesszük. A magyar elnevezések megtartásának további indoka lehetne, hogy ezek a nagyságok tulajdonképpen hozzánk, szlovákokhoz is tartoznak, akik már háromszáz éve élünk itt. Aztán itt van a nem éppen legalkalmasabb politikai helyzet: a magyar polgártársak egy részének bizonyos türelmetlensége és az enyhén szólva nem legideálisabb szlovák-magyar viszony.

Tapasztalataim szerint az ilyesmi nem a magyar nemzetiségű lakosok problémája. A falu többségét alkotó szlovákokkal kellene megegyeznie az oldal írójának és szerkesztőjének, és jobb lenne nem előre félnie el sem hangzott megjegyzésektől. Az egész cikk legmélyebben gyökerező problémáját én a csaknem háromszáz éve itt lakó szlovákok és a magyar, magyarországi, magyarhoni történelmi nagyságok viszonyának interpretálásában látom. Igen, arról mind magyar, mind szlovák részről megfélemedeznek, hogy ez az Uhorsko-Magyarhon a közös haza valósága volt. Nem csak a 300 éve levándorolt szlovákoké, hanem a Felföldön maradóké is. Ezt az etnikumfölköt, kétségtelenül magyar elnevezésű országot, közel ezeréves közös kultúráját kezdték a modern nemzettéválás korában magyarosítani és szlovákosítani. Magyarok és szlovákok legjobbjai 150 éve szemelomharcot folytatnak a kölcsönös gyűlölködés, az elzárkózás, a sajátkeresés ellen.

Általánossá vált az etnikai Magyarorszában, Szlovákiában gondolkodás, rendszerint minden tudományos alap nélküli mítoszok aktuálpolitikai bevetése, miáltal egyre távolabb kerülünk a *Szent Istvántól* jószerint a múlt század derekáig tartó közös ország- és hazatudat valóságától. Ez a negatív szemléletmód jellemzi Imrich Fuhl gunyoros betoldását a "pardon Uhorsko"-t, azaz a pardon-Magyarhont, Gregor Papuček kétségbeesett vagdalkozását a hazai szlovákok megmentéséért a reciprocitás követelésével. Tovább távolodunk ugyanis a realitástól, ha egyenlőségjelet teszünk a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok közé. Hazai szlovájkjaink etnikai megőrzéséhez az egészséges Uhorsko-Magyarhon szlovák művelődésének terjesztésén át vezetne az út. Az önálló állammá vált anyaország virágzó tudományának, ismeretterjesztésének segítségével, erkölcsi és anyagi támogatásával. Amint azt Gregor Papuček is reméli interjújának *befejező* részében. Akkor talán nem mondják majd Pilisszentkereszt *szlovájkjai*, hogy fölöslegese a kétnyelvű utcatáblák.

Gondolja meg viszont Imrich Fuhl, mit okozhat pilisszentkeresztí földíjei nemzeti nyelvi tudatában, hogy politika-rovatának jobboldali hasábjain a Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozatát közli Bős-Nagymarosról. Ez a manipulálás bizony okozhatná, hogy szentkeresztí olvasói kijelentenék: *Az önkormányzat valami okosabbra is használhatná azt a költségvetési pénzt.* Mert mi köze van a Horná ulicának Gabčíkovo-hoz?! Persze, úgysem olvassák el a nyilatkozatot. Bocsánat, de talán nem is nagyon értik a

szövegét szakkifejezései és minden ilyen írás hivatalos nyakatekertsege miatt. Akkor hát kinek szól, mit keres azon a helyen?

IV. Kétszeresen nehéz és felelősségteljes keresztény egyházaink kapcsolatrendszer. Hiszen hol lenne nyilvánvalóbb a szeretet, a megbocsátás, a türelem krisztusi alapelveinek gyakorlata, mint az évezrede közös akolban és pásztor alatt élő magyar és szlovák népnek. Közös nemzeti védőszentünk és szentjeink, *Pázmány Péter* szlovák nyelvtelremtő igyekezete, a cseh menekült és szlovák evangélikusok évszázados reménysége a magyarhoni függetlenségi harcokban, különösen a Rákócziakban közös kincsévé lenne használható mai ellentéteink oldására. Ehelyett azonban mindig csak sérelmeinkre hivatkozunk, megsértődünk, bezárkózunk, nem járjuk a megismerés-megértés útját, a másiktól várjuk a békejobbot.

A pilisszentlászlói példázatról van szó. A szlovák faluba magyar és szlovák egyházi és világi hatóságok okos közreműködésével fiatal szlovákiai egynyelvű plébános érkezett. Példa nélküli, ígéretes kezdeményezés, tizenhárom hónapig. A fiatal pap hamarosan maga is érezhette, hogy a magyar nyelv tudása nélkül nem teljesítheti méltóképpen hivatását sem szlovák hívei, sem a fővárosközeli falu magyar víkendesei és alkalmi turistái körében. Szerencsétlen hangvételű cikk jelent meg a Pest Megyei Hírlap 1991. augusztus 5-i számában, erre a hasonló válasz októberben, és a rokonszenves fiatal pap visszament Szlovákiába. A hazai szlovák he-

tilap is visszatért az ügyre ez év április elseji számában. Hosszú lenne a sajtószemle, ezért csak azokat a gondolatokat emelem ki, amelyek kapcsolódnak a Gregor Papuček és Imrich Fuhl anyagaiból levonható tanulságokhoz.

Idézzünk kommentár nélkül a Pest Megyei Hírlapban 1991. szeptember 25-én rövidített változatban megjelent válaszcikkből, de szlovák hetilapunk 1991. október 17-i számából, szlovák nyelvből fordítva. *A szerző (J.A., Pest Megyei Hírlap) a magyarországi szlovákok nyelvtudását gúnyolva talán nem tudja, hogy a nyelvjárások közötti különbségek és az azokból eredő esetleges megértésbeli nehézségek nemcsak a szlovák nyelvre jellemzőek. Például a magyar diákok is bizonyára nehezen értenék első hallásra mondjuk a moldvai magyari vagy egy csángó paraszt nyelvét. Például Dunaszerdahelyen, a Szlovákiában élő magyarok metropolisában általános, hogy a magyar szót szlovákul ragozzák. Nincs abban semmi különleges, semmi kivetnivaló... Ilyen gúnyolódást csak a többségi nemzet rosszindulatú, tájékozatlan képviselője engedhet meg magának, aki ráadásul toleranciahiányban is szenved. Meggyőződésünk... hogy a dunaszerdahelyi templomban a maroknyi helyi szlovák sokkal kevésbé érti a magyar prédikációt, mint a szentlászlóiak a szlovákokat... Nem hisszük tehát, hogy megalázó stílusban illik írni a pilisi szlovákok archaikus nyelvéről. És főként az esetben nem, ha nem feledkezünk meg róla, hogy a magyarországi szlovákok nyelvét a természetellenes asszimiláció alakította.*

A *Valóban teljesen asszimiláltak vagyunk és minden reménytelen?* című Imrich Fuhl által összeállított záróciikkből egyértelműen kiderül, hogy a fiatal szlovák pap megállta a helyét. Belátta, hogy *más látogatóba menni Szentlászlóra, és más ott élni.* Becsületére legyen mondva, hogy igyekezett magyarul tanulni, magyar szentmisét celebrálni. Nyilván megdöbbenette, hogy a budapesti üdülők számára tartott mise után nem a magyarok, hanem a helyi szlovák asszonyok hálálkodtak neki.

V. 1993 tavaszán három hónapig láthaták a pozsonyiak a Szlovák Nemzeti Múzeumban a *Szlovákok az Alföldön* című kiállítást a Szlovák Nemzeti, Történelmi és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum rendezésében, az utóbbi anyagából. *Matej Mazán* csabai muzeológus az alábbiakban foglalta össze a csabai szlovákok sorsát az utóbbi háromnegyed évszázadban. *A húszas évek elején több mint 500 család telepedett le Békéscsabán, nagyrészt Erdélyből. Az egész országban hivatalossá vált a nacionalista politika, ami megnyilvánult ezen a vidéken is, de itt sohasem került túlsúlyba. Magától értetődő volt a szlovák nyelvhasználat, illetve kétnyelvűség, akár a mindennapi életben, akár a hivatalos ügyintézésben.* A harmincas-nyolcvanas évek névmagyarosító-adminisztratív hulláma ellenére a személyes kapcsolatokban a szlovák nyelvet használták. *A döntő fordulatot a második világháború vége jelentette... a nemzeti lét szabad vállalását igen hamar elnémította a nagyhatalmak által deklarált kollektív*

bűnösség alapelve. Ebben az értelemben került sor a magyar-csehszlovák lakosság-cserére, ami sorscsapás volt a magyarországi szlovákok számára főleg Békés megyében. A legtöbbször rémhírterjesztéssel összekapcsolt agitáció, valamint a magyar gazdaság nyomorúságos helyzete következtében... Békés megyéből 7500 ember vándorolt ki. A maradék egyre kevésbé vallották nemzeti identitásukat... amihez a környező országok nemzetiségi politikája is hozzájárult. Mazán óvatosan derülátó a szlovák tárgyi emlékek, a hagyományok őrzése tekintetében, amiben szerepe van a szlovák tanítási nyelvű általános iskola és gimnázium 40 évi megszakítás nélküli működésének. A jövő pedig... a nagypolitikától és annak támogatásától függ: az itteni igények kielégítése, élő kapcsolatok az óhaza intézményeivel és ha kell, az identitás megőrzésének támogatása "pozitív diszkriminációval".

A kiállítási katalógus objektivitásának köszönhetően a szlovák közönség olvashatta a fenti gondolatsort, amit Szlovákia részéről *Ján Botík* néprajztudományi szempontból alapos és tárgyyszerű elemzése követett. Különösen a "régi" Magyarország, Uhorsko-Magyarhon szlovák kultúrájának egyetemessége figyelemreméltó: *Az alföldi szlovák értelmiség köréből sokan kerültek a szlovák nemzeti kultúra kiváló személyiségei közé. Bohuslav Tablic, Štefan Leška, Juraj Ribay (Pest megye), Matej Markovic, Samuel Tešedík, Ludovít Haan, a Jenesskyk, Kutlíkok, Hrdličkák és Szeberényiek (Békés-Csanádi területe).*

Ezután már a rosszul értelmezett 1868-as nemzetiségi törvény következik, majd a magyarosítás korszakát Ladislav Deák és Dušan Kováč történésztől idézi. A második világháború utáni eseményekről olvashatjuk ugyan, hogy a lakosságsere áttelepülői érezhetően meggyengítették a szlovák kisebbséget, mivel ... eltávozott a szlovákok legöntudatosabb része és a szerény szlovák értelmiségnek csaknem valamennyi tagja. A néprajztudós a továbbiakra is a történeteket idézi meg Alexander Kormoš, a magyarországi szlovákok ismert költőjét és publicistáját. Ezen információk szerint 1949-től erőszakos asszimilálás folyt, nem léteznek szlovák iskolák, csak nyelvet tanítók, nincs nemzetiségi törvény, demokratikus parlamenti és közigazgatási képviselő, nincs nemzetiségi kiadó. Egyetlen szlovák hetilap van, meg egy évnegyedes irodalmi, de a Szövetség Szlovák Kutatóintézetének létrehozása legalább valami reményt ad a hagyományok ápolására. A radikálisabb érdekvédelem azonban az alternatív szervezektől várható...

A Szlovák Szövetség Kutatóintézetének nyári békéscsabai konferenciáján a szlovákiai résztvevők osztogatták a *Slovenský národ* (Szlovák Nemzet) című hetilapot. Az egyik (ápr. 13.) címlapján *Landaszmann* (!) György budapesti főrabbi hírhefti kijelentése olvasható öles betűkkel a bőgatyáról és a barackpálinkáról. A másikra (máj. 4.) *Duray Miklóst* montírozták egy magyar határrevíziót falra festő térképbe, s bizonyítékul egy 1926-ból származó levelezőlap fotói látha-

tók. A "Hiszek egy Istenben, hiszek egy házában, Hiszek Magyarország feltámadásában" című revíziós mondókát kilencszer kellett leírni, 9 ismerősnek elküldeni... Más már nem is fért a lap címlapjára.

*

A pozsonyi Vasárnapi Új Szó ez év szeptember 5-i számában *Miklósi Péter* interjút készített *Jozef Tarčikkal*, a Szlovák Köztársaság Oktatási Minisztériumának államtitkárával. Az államtitkár nyilatkozatából ... *Újdonságként bevezettük a humán tantárgyak magyar és a természettudományi tárgyak szlovák nyelvű oktatásának lehetőségét ... ha valaki még jobban fog tudni szlovácul, még jobban fog érvényesülni ... Nyilván maga sem menne el tanítóskodni az árvai falvak bármelyikébe, hiszen elég, hogy rossz szörendet válasszon, és fennhangon derül az egész osztály ... A riporter szavaiból: ... Inkább turistaként vágyódom Árvába, semmint tanítóként. Ám ha mégis ... pár hét alatt tisztábban beszélnek szlovácul, mint a pozsonyi parlament jónéhány tősgyökeres szlovák képviselője ... Arra ... statisztikákat is felhozhatnék, hogy a szlovák iskolát látogató magyar anyanyelvű gyerekek nehezebben boldogulnak az egyetemeken és főiskolákon, mint a magyar középiskolában érettségizettek ... A szlovákiai magyarok aláírások tízezeivel tiltakoznak az "alternatívnak" mondott, magyart is oktató iskolatípus ellen.*

König Frigyes : Nagy alternatív (olaj)

Tarján Tamás

Szemmagasságban XIV.

Szeptember tájt, amikor naplóm íródik, a könyvkiadás nyárvégi nyújtózkodással ébredzik a kánikulai pihenésből. A könyvhét után, a szabadság idején engedélyezett "szünet" leginkább a szépirodalmi művekben szokott pauzát hozni. Becses újdonságaikat már a téli könyvvásárra tartogatják a műhelyek. Persze bőven van miről hírt adni, de a szemlében nem fog túltengeni a kortársi líra és epika. Annál inkább éledeznek a színházak. Legyünk pontosabbak: készülnek a premiekre – viszont szeptember 21-én, a magyar dráma napján nem jeleskedtek az ünneplésben... (Ma szeptember 23-át írunk, de szegény Siposhegyi Péter épp e percekben "ellen-írja" alkalmi új magyar drámáját. Érté ír, az ügyért, és az ünnepen oly föl-tűnően magyar drámátlan teátrumi gyakorlat bírálataképp. Egy nap leforgása alatt a Rátkai Klubban felolvasószínpadi premierig visz egy rögtönzött színművet !) Mivel az ősz egyik legkiemelkedőbb rendezvényét is a színház ígéri – az Európai Színházak Uniójának 2. Színházi Fesztiválját, október 22. és november 8. között, Budapesten –, ejtsünk szót az évad első, már lezajlott premierjéről, mely ugyan nem ostromolja a világszínházat, ám derekas munka.

/Kakukktojás/ A Karinthy Színház – működési formájával, célkitűzéseivel, bemutatóinak megítélésével – maga is amolyan kakukktojás a főváros színházi életében. Ennek a másságnak a direktor, *Karinthy Márton* ugyancsak tudatában van, és részben nem ok nélkül büszke rá (igaz, az önkritikáról hajlamos elfeledkezni). *Kakukktojás* a magyarított címe annak a *Harvey Fierstein*-darabnak is (eredetileg: *Torch Song Trilogy*), amelyet az *Órült nők ketrece* sikeres szerzője a homoszexuálisok, transzvesztiták világáról, e "mátság" elvi-erkölcsi tolerálása érdekében írt. Persze a vérbeli színházi lehetőséget is észrevette a szerepjátász tragikomédiájában, édesbús lírájában a vérbeli színházi ember. A vékonyka – sehol sem ízléstelen – történet

ismertetése szükségtelen. A ki-rekesztettség elleni szót emelés ebben a szűk témakörben érvényes. Karinthy fordítása-át-dolgozása alighanem javított is a szövegen – mely így is a giccshatáron ropja. Ám ahogy a színház minden halványabb alkotást képes lehet "megemlenni" a maga eszköztárával, a színesek elevenítő erejével, úgy ezt a zenés játékot is átlénye-

gíthette kellemes látni- és hal-
lanivalóvá. Szellemesen kitá-
gított díszlettér, ügyes nőimitá-
torok karikírozó föllépése, és
főként két-három jeles színész
alakítása hozott a Karinthy
Színház szempontjából nem le-
becsülendő művészi ered-
ményt. A legjobb jelenetben
Cseke Péter (Arnold), Horváth
Lajos Ottó (Ed), Németh Kris-
tóf (Alan) és Sára Bernadette
(Laurel) négyese minden le-
hetséges kapcsolatot "kibe-
szél", mindig a másik kettő
passzív jelenlétében. (Csak La-
urel nemi hovatarozása
mondható többé-kevésbé
egyértelműnek. Ő nő.) Ka-
rinthy Márton ebben a félho-
mályosan derengő éjszakai
képben, finom ágyjelenetben
a nemi, a szexuális dilemmákat
az általános emberi létkérdé-
sek, interperszonális viszony-
latok mögé utasította: fölmu-
tatta emberi nemünk minden
tagjának kísértő árvaságát, s a
vágyat, igyekvést, ahogy küsz-
ködve, nevetve, legyintve árva-
ságunk ellen hadakozunk.

A kényes pont a gyermek
David (Seszták Szabolcs) je-
lenléte a kvartett mellett. Jobb
lenne, ha ő, a kis "homokos"
nem asszisztálna életmegoldó
kamaszként Arnold és Ed "há-

zasságában". Nem véletlen, hogy az ellenoldalon a már nem
fiatal édesanya (Margitai Ági dinamikus, érzékeny meg-
formálásában) a kívülálló szomorúan ámuló kritikai atti-
tűdjével kíséri fia választásait. De tényleg jobb lenne ez a
jobb lenne? Karinthy Márton jó érzékkel esélyt hagy az is-
kolakerülésre fogékony diáknak, hogy a normális, a "nem
más" társadalomba is visszautat találjon. S ha marad "női-
mitátor", imitációja a férfinak – akkor is ember válhat be-
lőle, és nem alvilági pária.

/A mezsgyén/ Szezonkezdésre jutott egy könyvsorozati
bemutató is. A Globe Könyvek 1. darabja (a *Cégér Kiadó*-
tól) Bérczes László interjúkötete, amely első főfejezetében
Cseh Tamás (és Bereményi Géza) törekvéseinek krónikáját
nyújtja, a másodikban pedig a magyar színház marginális
tehetségeit, nem szabályszerű pályát befutott alkotóit szó-
laltatja meg. Paál Istvántól Kovács Lajosig, Fodor Tamás-
tól Jordán Tamásig, Halász Pétertől Lukáts Andorig, Tóth
Józseftől Jancsó Miklósig tart a sor. Az életutak gyakorta
érintkeznek is egymással.

A sorozatnak (benne a Katona József Színház első évti-
zedét mérlegre tevő, jövőre várható Mészáros Tamás-
könyvnek) barátokat, érdeklődőket toborzó sajtótájéko-
zaton a szerző elmondta: édesapja gyűjtötte össze a folyó-
iratokban megjelent írásokat. Köszönet érte a gondos apá-
nak! A magyar sajtó egyik legfontosabb és legkarakter-
esebb megszólalásmódja immár másfél évtizede az interjú-
műfaj. Ez a forma kiválóan alkalmas volt arra (amikor még
alkalmasnak kellett lennie), hogy elharapja, de sejtse a
nehezen kimondhatót – ma pedig az őszinteség, az atmosz-
férikus közvetlenség, a szuverenitás áradhat belőle. *Éne-*
ket, egyéneket hozhat közel, ajándékozhat a korábban uni-
formizált, a szabályszerűtlenségtől rettegő vagy idegenke-
dő társadalomnak. Teljes őszinteség, kendőzetlenség, egy
igazság ugyan nincs, de amit Bérczes hősei igazságként fo-
galmazznak meg, az mindig, tényleg az igazság alapvető,
döntő része. Az összkép szociológiai értelemben is pontos-

sá teszi – Balassa Péter bevezetője is rámutat erre –, mit jelentett a margó-lét, mezsgye-lét, mint a művész önmaga-örzése, illetve mint kényszerhely és kényszerpálya.

Bérczes beleérező riporter, húsz éve él a magyar irodalom és színház körforgásában, otthonosságával azonban nem kérkedik, sőt egyik legvonzóbb érénye, hogy a magabiztosság mögött is töprengő, kételkedő, visszakérdező (olykor kedvesen suta) fiatalember (a beszélgetések többségét, szinte mindegyikét java harmincas éveiben készítette). Jó lenne, ha a riportműfajból (amelyre következő készülő könyve, az erdélyi rendezőt, Tompa Miklóst portretizáló kötet is épül) a még sajátabb véleményformálás, a közvetlen beszéd felé tájékozódna. Akár azzal is, hogy a magaszavaival ismét megírja a Cseh Tamás – Bereményi Géza alkotópáros működésének, sikereinek és kudarcainak történetét.

/Bólya Péter árnyéka/ Bizony hatalmas árnyéka volt, hatalmas fekete árnyalak maga is. A "hatvanötösök-hetvenesek" generációjában a jellegzetes mezsgye-irodalmat művelte, a bulvársajtó sikeres orvostanácsadójaként (a szerelmi és az étkezéskultúra ironikus filozófusaként) is a margón élt, működött. S eltávozott váratlanul, negyvenkilenc esztendősen.

Éjszakai emlékek villannak föl róla. Éjfélből hajnalba nyúló rádióműsor: kimért, energikus lépteivel eldübörög, hogy egy-egy pohár borral adjon ritmust az idő lomha múlásának. Klubokban, gyanús éttermekben üldögél, kissé hátradöntött felsőtesttel, és szemléli az éj figuráit. A világítatlan fővárosban siet, nem tudni, honnan és hová. Alkathoz, ifjúságához, orvosi és művészi munkájához tartozott az éjszakázás. Bólya Péter azonban tulajdonképp ügyeletet vállalt. Önmagára nem a legjobban tudott vigyázni, hát figyelte felebarátait, és okulásukra – ha hajlandók voltak okulni – tucatszor tucatnyi variánsban megírta az önsorsrontó, a szabadsághiányban vergődő értelmiségi csatangolásait, vesszőfutását. Legemlékezetesebb hőse a

házát lebontó ember...

Szekeresi, Tornyosi, Székesi, Halasi, Kettesi, Könyvesi: ilyesfaja nevekre szerette keresztelni mindig egy-egy hősalakját. A mindig-egy hányódót, a sorsvesztő férfit. Az ezredvég erkölcsi és irodalmi párbaibaiban Krúdy Gyula alakmásának, reinkarnációjának álmodta magát, írói énjét.

Nemzedékének, az 1940 táján születetteknek alighanem a legjobb és legszínesebb mesélője, történetmondója volt, sok-sok keserű tapasztalattal az orvoslás, a literatúra, a dzsessz, az éjszaka világából. A fölényes irónián és a fanyarul költői szófűzésen kívül kevéssé törődött az írás beszédmódjával, a forma készségével – így a rengeteg történet egészében egy életmű előtörténete maradt. De ha kifejejtették az úgynevezett – a szintén korán elhunyt Gáll István mondta – "Péterek" prózáiró generációjából, Hajnóczy Péter, Nádas Péter, Dobai Péter és a többiek mellől, akkor öntudatos, nem agresszív hangú levélben, spirálfüzetből kitépelt kockás lapon, sietős kézírással tiltakozott.

Írnod kellett volna, Péter! Írnod, épp most, és végre, vég-

re! Szekesiról, Tornyosiról, Könyvesiról!

Ezt a legutolsó történetet, *Koporsóssíté...* – ezt Krúdy Gyula sem bocsátja meg Neced az égi vendégfogadóban.

/Sator arepo.../ Hol lehet folytatni egy nekrológ után...? Talán a nagyon régiben, az antikban: a klasszicitásba, a mitológiákba békülve. A *Corvina Kiadó* által közrebocsátott *Antik lexikonunk* persze a maga nemében a lehető legfiatalabb. Kissé korosodó német előzményét a magyar adaptálók Szepes Erika vezette filológus csapata megszabadította a politikai természetű meszesedésektől. A szócikkeket jótékonyan járta át a poétikai kiegészítések ifjító életelixírje, és a tömörítések is frissebbé varázsolták a lexikont. Egyszer kétszer mintha fiatalosan kapcsolódó is lenne az útmutatás. E sorok írója például elsőként a Saturnus címszónak nézett utána – Weöres Sándor *Merülő Saturnus* című versének elemzése kapcsán –, s bizony az itt találtaknak a négyzereését szedhette össze a jó öreg Pecz négy kötetéből, Jankovics Marcell naptári bűvárlásaiból, modern enciklopédiákból.

Fontos vonatkozások is említetlenül maradtak.

Egyébként az átdolgozott lexikon valóban a poétika területén lett a legkiválóbb, de a görög-római mitológia egészét (és más mitológiák egy részét), valamint a "civilizációs aranykor" tudnivalóit világos szövegezésben, pontosan, racionálisan közli. (Ha G.S. Kirk *A mítosz* című könyvét is hozzáolvassuk, melyet negyedszázad teltével a tág horizontú *Holnap Kiadó* közvetített számunkra a tudomány tegnapi napjából, akkor azt a rendszerező, elméleti jártasságot is megszerezzük, amelyhez egy lexikon szükségképp kevésbé segít hozzá.)

Mutatóban néhány címszó-"kezdemény" a gazdag kínálatból: *antidoszisz* (vagyonesere), *Civilis*, *Caius Iulius* (előkelő batavus nemzetség sarja, cohorsparancsnok), *hüdrria* (fém- vagy égetett agyagból készült edény), *Nagy Sándor* (gör. Alexandrosz Megasz; Pella, i.e. 356 – Babilon, 323), *Órion* (a görög mitológiában vad boiótiai vadász), *számológép* (az első i.e. 80 tájról maradt fenn, de rekonstruálni nem lehet a működését), *zeugma* (stilisztikai alakzat, több főnév kapcsolata egy igével).

Micsoda bőség! És mennyi titok! Az *Antik lexikon* címeréül az ún. *Sator-formulát* választhatnánk: a SATOR – AREPO – TENET – OPERA – ROTAS ötbetűs sorokból álló mágikus négyszögét. Az ábécé betűiből létrehozható világteljesség bír varázsos erővel (a szavak az utolsó betűtől kezdve visszafelé is *önmagukat* írják). A négyszög mondat szerű összefüggése, jelentése tisztázatlan. Hans Biedermann *A mágikus művészetek zseblexikonában* (1989) megadott néhány értelmezési lehetőséget, de ő is föltételezte, hogy netán csak játékos formuláról van szó. Az ilyesfajta "elkalandozások" már nem jellemzik a *Johannes Irmischer* által jegyzett (ám ismételjük, jócskán átdolgozott) új-Antik lexikont; a tudás tárházaként és útra bocsátóként viszont elsőrangú.

/História, Arany-fényben/ "Emlékezzenek régiekre! /Az Szythiából kijüttekre! /Magyaroknak eleikre! /És azoknak vitézségekre!..." – kezdte 1526 nevezetes eszten-

dejében *Pannónia megvételéről* szerzett históriás énekét Csáti Demeter. *Hárs Ernő Emlékezzünk régiekről* című új kötete tehát évszázadokkal ezelőtti tapadási pontot választott, a magyar irodalmi és történelmi régiségbe kalauzol – noha az archaizálásban nem tartott hajdani poéta-elődjével.

Annál kevésbé, mert a három elbeszélő köteményt és egy verses drámát tartalmazó gyűjtemény valójában inkább Vörösmarty Mihály vagy Arany János nyomdokain halad. Ők szedhették volna rímbe a múlt században – mely irodalomtörténetileg már nem "régiség" – *Hany Istók* legendáját, a *Béla király a Bükkben* krónika-töredékét, a *Jeltűz a hegyalján* kuruc virtusát. E három költői művel a XIX. század üzen, és a népköltészet.

Nem szívvidító egyik "igaz mese" sem. Az 1700-as évek kellős közepén a kapuvári anyakönyvbe bejegyzett torz fiúgyermek sorsában – íme, már abban is! – a *máság* testeült meg. Hany Istók vesszőfutása csak pillanatnyi, reménytelen boldogságot engedett – aztán visszasüppedt a Hanság mocsarába, hogy az utókor egész mondakört fűzőn személyéhez (Jókai Mór pedig a *Névtelen vár* című regényt). Béla király ország-újraépítő műve ugyan megfogant, de a körképet a szegény, árva, tatárdúlta haza vérzi vörösrre. A hegyaljai jobbágyoknak is jócskán kellett – még utódaikban is – várakozniuk a "szabadító hajnalra". (IV. Bélát többek között Garay János örökítette versebe – ha már úgyszólván *Az Árpádok* címmel vetett papírra nagyratörő ciklust –, és "Thököly ivadékainak" is szép gazdag irodalmuk van, a mai nagyepikában és ifjúsági prózában például.)

Hárs Ernő nyilván kiválóan ismeri litearitúránk tradícióit a három témakörben. De 1947-ben, 1949-ben és 1985-ben kikíváncozott belőle ez a három veretes, mives (mindháromszor a korproblémákra is fogékony) szöveg. Bizonyára érezte, hogy főként Arany János szellemének hódol az ilyen strófákkal (tucatszám idézhetnénk őket; ez a

Hany Istókból való): "Míg naphosszat ült merengve/ a lápparton egymaga./ kivilágosodott benne/ szörnyűsége tudata./ *Jöjj, ne félj* – enyhébb elembe/ hívta a hab moraja..."

Ezeket az óboros, jó versízeket olyan kupában nyújtja át a költő, amelynek cizelláltsága, kimunkáltsága órá vall. A hat- és hétsoros szakaszokat, a szokatlanabb rímképleteket részesíti előnyben, a négy sorosokat is meg-megszaggatja. Egyszóval Arany nyolcsorosaitól, felező tizenkettéseitől tartózkodni kíván. Ezért a sok mestერი áthajtás (vagyis enjamment) is. A rímtechnikában, a szókészletben részint folklorkus hatásokat vélünk fölfedezni.

Érdeklődve, az ismerősség érzetével forgathatja a könyvet az olvasó, azt azonban semmiképp sem állíthatnánk, hogy ezek az elbeszélő költemények vetekedhetnének az idén József Attila-díjjal kitüntetett költő és műfordító életművének legjavával. Szolid, szelíd másodlagosság, pedagógiai attitűd lengi be őket, s néha nyilvánvaló az ideologikum túlsúlya az interpretációban.

A gyűjtemény harmóniáját a legterjedelmesebb alkotás, az

1965-re datált dráma, a *Marcus Aurelius halála* biztosítja. Viszonylag sokszereplős, ám arányosan tömör színmű, sőt inkább: oratórium (ez legalább annyira kéri a megzenésítést, mint a *Béla király...*, amiből Szőnyi Erzsébet valóban oratóriumot komponált). Az uralkodó a nyíltság, az erkölcsi heroizmus, a bátor döntés és a hősiesség nagyformátumú, emlékezetes figurájaként jelenik meg.

Hárs Ernő 1920-ban született – Mosonmagyaróvárott. A győri kiadó, a *Hazánk* e kötet publikálásával tisztelgett "földijük" előtt, a szerző pedig a *Hany Istókkal* hajtott fejet – "arrafelé". A vidéki könyvkiadás tipikus, becsülendő értéke ez. Nyilván véletlen – véletlen? –, hogy a szép kis kötet első és hátsó borítójának eleven, természeti zöldjéből is kiragog finoman, tartózkodóan az – *aranyszín*.

/A századvég magyarsága/ Volt már lexikon, legyen még egy: ritka könyvforma ez e hasábokon. Hasznos Who's who jelent meg nemrég: a *Ki kicsoda Kassától Prágáig?* A mű értékelés nélküli címszavakban mutatja be a cseh-

szági és szlovákiai magyar közélet, művészi élet 1223 jeles élő személyiségét.

Illetve – máris pontosítást kell tennünk *A századvég magyarsága* sorozat 1. kötetéről –: mivel az anyaggyűjtést lényegében 1991 nyarán zárták le, e lexikon még döntően a csehszlovákiai viszonyokról tudósít. Kivételesen már elhunyt kiválóság is bekerülhetett, ám (e könyvforma mai nemzetközi gyakorlatának megfelelően) nincs benne, aki ezt nem óhajtotta, vagy semmiféle segítséget nem nyújtott – önmaga adataival kapcsolatosan – a szerkesztőknek.

A *Babits Kiadó* újdonsága így is viszonylag hiánytalan, a politikai életben, a tudományokban, a művészetekben tájékozódni kívánók számára nélkülözhetetlen. Bár teljesen egységes formai elvekkel nem rendelkezik, szakmailag megállja a helyét. A sokféle, igen precíz (bár szintén nem hibátlan) mutató lehetővé teszi, hogy a források, recenziók révén olyan nevekkel is megismerkedjünk, amelyek a cím-szóállományban nem szerepelnek.

Bevezetőként a csehszlovákiai közigazgatás és iskola-rendszer vázlatát ismerteti és őriz egy immár múltba forduló állapotot. Függeléként az 1945, illetve 1948 – és 1991 közötti magyar lapok listáját és leírását éppúgy megkapjuk, mint a kötet bontását születési évek, sőt külön születési napok szerint is. Előbbiből könnyű a biztatóan alacsony átlagéletkorra, a lexikonban szereplők fiatalságára, tetterejére következtetni. Utóbbiból kitűnik, hogy például december 15-én egyetlen ottani híresség sem született, mondjuk szeptember 1-én viszont véletlenül egy futballcsapatra való: tizenegy.

Mivel a lexikonműfajt döntően a hiánytalansága, teljessége minősíti, nem baj, hogy elég szerény érdemekkel is bekerülhetett egyik-másik közszereplő. Szavalóversenyen díjazott kamasznak lenni, magyarként: ez Szlovákia, vagy Csehország magyarsága körében fontos dolog. Ugyanígy mindaz, amit a (hasonmásként megjelenő, a 14. köteténél tartó) *Révai nagylexikon* tervezett segédkönyveinek ezen

1. kötete fősorakoztat, személyekhez kötött tudnivalókban. Az író Dobos Lászlótól a színész Dráfi Mátyáson át Pikáli Gyula közgazdáig, Tirinda Péter parlamenti képviselőig mindazok életrajzát búvárolhatjuk, akikről remélhetőleg tudtunk már többet-kevesebbet (vagy csupán most találkozzunk velük?); akik ma is valahol Kassa és Prága közt tevékenykednek, vagy a közelmúltban Magyarországra, esetleg a világ más fertályára települve igyekeznek hűek maradni szülőföldjükhöz és anyanyelvükhöz.

A Szőke József és Viczián János által szerkesztett lexikon minden magyarországi polgárnak hasznára válik (bizonyára a Cseh Köztársaság és Szlovákia magyarjainak is) – az észak-magyarországi régióban pedig tán még sűrűbben lekerül majd a polcokról.

Horpácsi Sádor

Ardamica Ferenc: Piszokul felhergelve

Nem volt nehéz megjósolni Ardamica előző kötetéről (Tejszínhabos halál, Madách Kiadó, 1991.), hogy vissza fog térni és találni eredeti témáihoz és stílusához. Furcsa paradoxona honunk irodalmának, irodalomkritikájának, hogy miközben Páris Zola és a Germinál hallatlan népszerűségét ünnepli, itthon szinte félve írjuk le a realista jelzőt, mintha az végképp idejét múlttá vált volna a postmodern korában. Kétségtelen, hogy Ardamica témái, világlátása közelebb állnak a realizmus klasszikusaihoz, mint a sokszor rejtvényyszerű modernnekhez. Ezt a megjegyzést azonban nem kritikának szánom, sőt, hisz maga a közép-európai valóság sem haladta meg érdemben az említett stíluselméletet. Az élet küzdelmes, nehéz, s a már meghaladottnak tűnő témák: szegénység, nincstelenség, proletár – lumpenproletár sors is új tartalmakkal aktualitással telítődnek. Ezzel még nem mondtam azt, hogy az Ardamica-novellák a

világirodalom élvonalába sorolnak, de azt igen, hogy szándékuk és színvonaluk tisztességes, tisztességes.

Vannak írók, akik életéveik szaporodtával tágitják köreit, új területeket hódítanak meg, azaz úgy váltanak, hogy megújulnak. Nos Ardamica nem ilyen író. Nem egészen pontos hasonlattal ő inkább egyre mélyebbre ás, újra és újra bejárja élete eddigi tereit. Egyik ilyen szomorúan visszatérő témája a szülés közben megsérült kisfiú korai halála

(Hazahoztuk Ferikét, Katica-bogár). Minden új feldolgozásban lehánt a történetről valami sallangot, magyarázó, tehát nem igazán epikus elemet. A lét akkor is abszurd, ha az élet maga sikeres, telített. Egy kisgyerek halála, maga a torz- és koraszülés még a háborútól edzett olvasót is megrendíti. Azért emelem ki éppen ezt a témát, ezt a két novellát, mert ezek hangulata mintegy szét-sugárzik a kötetben. Akit ilyen kegyetlenül sújt a sors, az már szinte játéknak veszi, ha kenyerét rovarirtással, fertőtlenítéssel keresi. Igen, ebben a kötetben találkozunk a brigáddal (A megfelelő telefonszám, Elromlott a lift, Piszokul felhergelve), amely a panelházban magányosan elhalt öregember többnapos hullája után fertőtleníti a lakást. Ezekben a

történetekben nem maga a lenézett munka (miért lenézett, amikor pótolhatatlan?) fázisai a megdöbbenőek, hanem az előidéző okai. Hogyan maradhat a hulla 12 napon át egy bérházi lakásban? Úgy, hogy csak a csaposnak tűnik fel az alkoholista öregember hiánya, mert sem a családjának, sem a szomszédainak nem kell, nem hiányzik. Sőt – tudjuk meg a már-már bohózati elemekkel fűszerezett Elromlott a liftből –, úgy temetik el Pokorny nénit, hogy jószerével senki sem ismerte, senki se tudja felidézni az arcát.

Tetszik nekem – új vonás! – Ardamica gyilkos iróniája, amellyel szakmáját, az íróságot megcsipkedí. Nem kegyelmez sem a köldöknéző, állandóan szenvedő, az életet esúpán megírandó témának tekintő írói pózoknak (Legföljebb novella, Dögkeselyű), sem az üres semmitmondásnak. Egyik kollégám szerint ma túl sok az író, egyáltalán értelmiségi nálunk, s minthogy a pártállam már nem hajlandó el és kirtartani őket, most lázadoznak, siránkoznak. Nos Ardamicának nem adta meg a sorsa, hogy "főhivatású" író lehessen, de ezt talán nem is bánja. Nem kényszerült megalkuvásokra, hű maradhatott önmagához, a témáihoz. Rosszkedve (Gödény) viszont indokolt, mert siker, visszaigazolás nélkül se lehet élni. De az, hogy mind a két lábával a földön áll – tanúbizonyosság ez a kötet is – garantálja, hogy a témáiból nem fogy ki, s olvasója is lesz. (*Madách Könyvkiadó, Pozsony 1992.*)

Bajzafi Ferenc

Testnek, ami a testé...

Mélyebbre ásta magát a kazalban és mégegyszer bekotort a hús szénaszálak közé. Ott volt, amit elrejtett. Legalább századszor teszi, de ez most fontos, nagyon fontos.

Fáradt teste álomra vágott, a feledés puha, mély bársonyára, ahol az elkínzott elme is megpihen. Annyi szó vesztette már értelmét és annyi törvény az értékét, hogy bizonyosságot csak a jövőtől várhatott, az egyre keserűbb holnapoktól, melyek talán nem is lesznek. Nem szabad lenniük, ha ilyen múltra épülnek.

Vaktában mégis kísérletezett. Újra kitapogatta a szekerce nyelét.

Az asszony.

Bent van a házban – gondolta –, hol is lehetne másutt. A hőszegélyű ablakkeretek között kivilágít a késői lámpafény és ő egy másfajta fényre gondol.

Fény.

Ez a fény remegve szűrődik ki a kis ház ablakán. A lámpa az ő keze munkája, az ablak is, de a fény – van. Átpislákol az üvegen. Megreked az udvar fchérségén, de nem rajzol fehér négy-szöget s nincs benne a lécek keresztje. Szétszóródik a fehér paplanon és van. A másfajta fény idegen, nem napmeleg, sohasem villan fel egy asszony szemében s a lélcében is hidegséget támaszt. Van. Most úgy tűnt, hogy a szénakazal is csak van itt a téli idegenségben, persze, ha nem lenne, volna más. Például, ott a fészter. Hidegebb, mint a szénakazal, a dérrrel lepett vasak fagyot sugároznak és tegnap észrevette a traktoron az első rozsdafoltokat. A mozdítatlan boronák hegye a döngölt földbe süppedt s akárki hozzáértő elismerné: nem téllenek csupán, hanem elhanyagoltak. S ami még jobban összehúzta a szíve környékét, mert erről csak ő tudott: gazdátlanok.

Szent karácsony!

Öreg szomszédjánál, a dombon túl is biztosan felcsendül a Mennyből az angyal holnap es-

te... Az öreg és vén, vajákos felesége, akit már rég meg kellett volna kérnie, hogy segítsen... Az asszony várandós, újév napján mindenórás lesz, az első gyerek!...

De ide nem orvos kell. Valamiféle múltban gyökerező mutatóvonal, valami nem emberi kell, mely felérhet egy másik nem-emberrel s talán a vénasszony jutott valamire. Cserében a titokért, amelyet tudnia kell, ha nem kevesebbre kéri, mint hogy... Ölje meg a Fényt.

Gondolatait szélként söpörte el valami, tekintetét a tompán villogó dombokra vetette és visszahúzódott. Vékony kabátja alá szorította rettegését.

És nem segített az ima.

A sövény, mely utat jelzett a házig káprázattá vált a túloldalán felremegő fénytől. Hol halványulva, hol élesen felmeredve közelített a fagyos gallyak mögött. Árnyékesíkok suhantak a havon, végeik elmosódó küllők gyanánt verték azt az ablakból kisugárzó fényfoltot az udvaron. Túlvilági fénytorony közeledett, s a ház sarkánál megállt. Mintha örök helye volna ott!

A suhanó árnyékküllők megpihentek a fehérségen s a kazalból tompa nyögés szakadt fel. Az embernyi fényoszlop iszonyú burkán jéghideg folyások kavarogtak, beégtek a rejtőző ember szemébe és földöntúli hideget árasztottak a szívébe. De csak egy percig. Keze megtalálta a szekerce nyelét.

Dobott.

Éles szeme, erős keze volt s a kazal mellett kiegyenesedve egyetlen, kétségbeesett erőfeszítéssel röptette el a biztos halált.

“Nevetséges vagyok” – szűrődött agyába egy gondolat.

Nevetséges, vagy még annál is rosszabb.

A fénytorony megmozdult és beszivárgott a ház falán. Sem rettentőbb, sem egyszerűbb kifejezés nem létezett. A hóra vetülő ablakfény felerősödött, úgy ragyogott a ház mellett, mint egy mélységes, megközelíthetetlen kristálykút.

Az ember átgázolt az udvaron, hogy megtalálja a hóba fúródott fejsze nyelét és visszabújon a kazalba.

Reszketett. Megosztott magával még itt is egy idegen világot, mely elvette tőle azt, ami eddig az övé volt. Az övék. Furcsa, izzasztó gondolatok söpörtek végig benne azokról az időkről, melyeket már kényszerűen réginek nevezett.

Ő és az asszonya.

Milyen idegen, értelmüket vesztett szavak, mintha egy soha meg nem élt múlt szavai lennének, egy soha vissza nem hozható kor emlékei. A bőrük verejtékével teremtett otthon... A friss boldogság, mely meg sem értett még igazán s őt máris kivetette magából, mint oda nem tartozót. A teremtett a teremtőt. Nem gyűlölettel, nem harccal: végtelen közönnyel, mint ahogy elenyészik a délutáni fény könnyörtelenül nap mint nap, nem tudva, hogy esténkénti távoztával a házban is elhalványodott, végül kialudt a lámpa lángja is és ők ketten... Egy egészen más fényben, emberi fényben...

Ez idegen fény! Idegen test!

A tömör világítótorony teketóriázás nélkül vágódott ki az udvarra. Most halványabb a fénye. Akár az ablaké. Elmegy?..

Fény. Gyűlölte a szót, ami azelőtt az életet jelentette számára és most a halál hordozójává vált. S egyre erősödött.

Visszahúzódott a kazalba és fagyos ujjakkal ölelte magához a baltát.

Az a valami rácrósen végigvitte magát az udvaron. Ily fényesnek még sohasem látta; vakultan meregette a szemét; ünnep, ünnep add meg a léleknek, ami a léleké!.. A fénypalást oly gigantikus testet rejthet, amire nem talált még fogalmat; e fény sarjasztotta félelem tartja gúzsban, hogy ki ne pattanjon a titok!..

Sátán!

Üvöltött, s az úton futva utánavágta a baltát. De a fény csak távolodott s az asszony!.. Újév napján mindenórás lesz!

Fázott. Odafenn hideg szél járt és ő megállt egy percre. A hatalmas ég felé fordította tekintetét, mintha annak csillagaiból kiolvashatná a jövődőt. Aztán mégis a ház felé vette lépteit. Mostmár bemehet...

Ó, Uram! Mint keveredik benne a düh és a szégyen, a könny és a keménység, a testi erő és a lelki gyengeség. Tavasszal... Azon a tavaszi estén, a sokadikon... Az asszony nem engedi magához egy ideje, szótlanságával a végsőkig feszíti a húrt...

Megállt az ajtó előtt.

... Azon az estén sem szólt az asszony, csak némán tett-vett. Maga felé fordította. Megütötte. Ütleg ütletet követett... Hosszú haját a csuklójára fonta... Tépte, marta fehér húsát s ha tette volna, pusztá kézzel szakítja ki a bordáit, taposta még a földön is, mígnem rájött, hogy mennyire nem féltékenység ez... Aztán az asszony, ahogy végsőkig összetörten, de sebzetlen lélekkel felállt és ő, ahogy öklét harapva menekül szégyene elől... Akkor mintha már sejtette volna, hogy az általuk teremtett fény eltűnt.

Talán titkok tudója az asszony, mégsem szól, mégsem felel, csak hallgat.

Benyitott.

Az asszonya aludt. A halvány, áttetsző takaró elfedte a testét s ő észrevette, mily szokatlannul meleg van.

Egy más természetű meleg. Annak a fénynek a maradéka!..

Indulatainak lepergett homokóráját már-már újra megfordította egy láthatatlan kéz. Valami lengett a ház levegőjében: az a test úgy hevert ott, abban az idegenségben, mint a valóság büvköréből kivett áldozat. Mégis megsímította az arcát, aztán lassan a domborodó hasra csúsztatta tenyerét.

Megmagyarázhatatlan megnyugvás áradt szét benne, s mintha azt súgta volna, hogy a maguk teremtette fény visszatér. S aztán... Add meg, Uram, a testnek s a léleknek... S még mennyi minden, ami elveszett. Aztán.

Elfújta a lámpát. A kihűnyő láng utolsó sugaránál látta, hogy felpattan az asszony szeme

és már kiáltott!... A hosszú, elnyújtott hang elárasztotta a visszhang nélküli házat!.. Nem a fájdalom kiáltása volt ez, nem is a boldog gyönyöré, hanem életet adó, ősi hang, melyre azonnal ráismer az ősi lélek és mozdul a test!.. Remegő ujjai nem boldogultak a gyufával s az újabb kiáltás az ágyhoz penderítette; lefogta a hánykolódó testet; Újév napja, Újév napja, hol van még!..

És ő is kiáltott. Hangja elveszett a másik kiáltásban s amint a takaró alól kiszűrődő, gyöngye fény erősödött, úgy öntötte el őt is a mindinkább lábra kapó bizonyosság: valahogy majd csak lesz, valahogy biztosan ... lesz! A fény egyre ragyogóbbá vált a lepel alatt s egy idő után oly pompával ragyogott, mintha nem fedné semmi. Aki pedig életet adott neki, most szorosan átölelte az embere nyakát és sírt.

Valahogy lesz. Valahogy mégis csak lesz, addig is, míg érted jönnek, te kis... Akárki vagy - boldog Karácsonyt. Valahogy biztosan jobb lesz.

Boldog Karácsonyt.

Kovács B. Sándor : *Fotógrafika*

Salgói D. Mihály

Jókai Mór a Marson

Fabri Anna irodalomtörténész, az ELTE művelődéstörténeti tanszékének docense. Megjelent művei: Ciprus és jegenye (Krúdy Gyuláról 1978), Mikszáth Kálmán (Arcok és vallomások 1983), Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten. 1779-1848. (1987). Jókai Magyarország (1991).

A szerzővel utóbbi könyvéről beszélgettem Balatonfüreden, a Jókai irodalmi nap egyik rendezvényén. Könyvei, kutatási témái ismeretében magától adódott az első kérdés:

– *Mi vonzotta Önt a XIX. századhoz?*

– Ha nagyon egyszerűen akarok rá válaszolni, azt mondom: majdnem minden. Egyébként nagyon bonyolult és tekervényes magyarázatot tudok csak adni. Legtöbben, az én korosztályom és a nálam idősebbek, a XIX. századi regényeken nőttünk fel. A XIX. századnak 1914-ben vagy 1920-ban lett vége. Az a mentalitás, amit XIX. századnak nevezünk, eltartott legalább az első világháborúig. A nagyszüleink generációja még ezt a mentalitást, ezeket a szokásokat, ezt a világot hozta magával a családba, és az valami más volt, mint az én gyerekkoromé, az ötvenes években. Ebből átlépni egy egészen más világba nagyon jó volt. Hosszú ideig, kamaszkoromig megvolt ez az affinitásom, aztán vagy tíz évre elmúlt. Egy könyvkiadónál kezdtem el dolgozni, mert végül is irodalmár lettem. Ott viszont nem a régi irodalommal foglalkoztam, hanem a nagyon is modern, kortársi irodalommal. S akkor megint csak nagyon jó volt kilépni ezek közül: vissza a múlt századba. Az embernek szinte saját tartománya lett a XIX. század, ahová mindig el lehetett húzódni. A végén már jobban kiismertem magam ebben a korban, mint amelyikben éltem.

Nagyon sok régi szöveget kellett közreadnom, gondolnom a későbbiekben. Memoárokat, naplókat, ezekből lehet a legjobban megismerni egy korszakot. Amikor az ember minden adatnak utánanéz, mindent ellenőriz, ki akarja deríteni, hogy a memoár írójának ki volt a na-

gyapja, meg az unokatestvére, az inasa, tanítója, s a többi – nos, ez olyan, mintha egy szálát a szövetből kihúznánk és akkor az egész kibomlik, s lehet menni a gombolyag után. Mint egy Ariadné-fonal, csak fordítva. Nem kijutni akar vele az ember a labirintusból, hanem mindig beljebb kerülni.

– *Ebben az ön-labirintusban Jókai kaland vagy szerelem?*

– Egyik sem, ezeken az érzelmeken már túl vagyok. A Jókai-szerelem tipikus kamaszkori élmény volt. Mára viszont megtanultam szétszedni a szövegeit, megnézni, hogy mi, miért van, honnan és hova való. Ami nagyon érdekelt engem kezdettől fogva, az az hogy valóban mesemondó-e csupán, zavartak az ilyenfajta közhelyek. Meg kellene nézni, mondtam magamban, valóban csak egy túlfűtött és rendkívül jól fejlett fantáziának a termékei ezek az alkotások, cselekmények, hősök, helyzetek vagy pedig valami közülük is volt a XIX. századi élethez.

És itt komoly meglepetések érik az embert. Kiderül, hogy a XIX. századi embereknek egy sereg mindenről egészen más fajta fogalmaik voltak. Az, hogy *becsület*, az például élő és létező kategória náluk. Nem is kategória, érték volt számukra, amelyért képesek voltak az életüket kockáztatni. Nagyon sokszor persze nem heriokus indítatásból, hanem azért, mert ez a közvélemény szemében is fontos volt.

Sok mindennek más volt a jelentése. Ma is azt mondjuk sok értékre, hogy mi megtartjuk, hogy fontosnak tartjuk, de akkor az életüket valóban értékekhez, normákhoz igazították. Ezzel kapcsolatban nagyon érdekes élményeim vannak az egyetemen a diákjaimmal. Számomra például gyermekkoromban nem okozott problémát, hogy miért nem vehet el egy fiatal ember – egy Jókai-hős – egy lányt addig, amíg ő magának nincs egzisztenciája. Azt mondják a tanítványaim, ennek nincs értelme. Miért ne vehetné el? Elveszi, kész. Majd megteremtik a megélhetésüket. Tehát más elvek alapján épül fel minden kor; a mai emberek egy része, a fiatalság egy része idegennek tartja, nem fogadja el a régit. Nem érti. Én viszont fontosnak tartanám, hogy értsük, mi volt ezelőtt ötszáz évvel, kétszáz évvel, száz évvel. A Jókai-kor nincs még olyan messze. És ha ezeket a regényeket olvassuk, akkor hátborzongató ismétlődésekre bukkanunk. Mikszáth műveiben több ez az ismétlődés, ez az áthallás, analógia, különösen ha a parlamenti írásait olvassa az ember, de Jókainál is van éppen elég.

– *Könyvből tudom, hogy huszonhét olyan Jókai regény van, amely a XIX. században játszódik. Ön ezt a regényhalmazt szétszedte bizonyos szociológiai vizsgálati módszerrel, és különböző szempontok alapján személyeket, jellemeket, helyszíneket, egzisztenciákat, cselekvési lehetőségeket és módszereket keresett és mutatott fel, egyfajta mentalitástörténeti szintézisre jutott végül. Ezek közül válogassunk: Ön hogyan látja a tudás szerepét, mit jelentett a tudás, az értelem, a felkészültség Jókainak, korának?*

– Ami talán a legaktuálisabb motívum, s a mai ember számára nagyon érdekes lehet az az, hogy nincs még egy író a magyar irodalomban aki az *új élet-kezdések* kényszerét annyiszor ábrázolná, mint Jókai. Tehát történik valami, tönkremegy a sorsunk, újra kell kezdeni. Min-

den összeomlik, ami eddig volt. Az értékek, a viszonylatok teljesen megváltoznak, a mi szerepünk is egészen más lehet, nem is tudjuk pontosan hogy milyen. Ezt ő is legalább kétszer átélte: 1849-ben és 1867-ben, de talán még egy kicsit harmadszor is öregkorában, mikor érthetetlen lesz számára a századfordulós Magyarország, s ki is szorul belőle egy kissé. Ilyenkor az a központi kérdés, mi teszi képessé az embert arra, hogy ezeket a vészhelyzeteket, vagy válsághelyzeteket megoldja vagy egyáltalán elviselhetővé tegye? Az egyik feltétlenül az, hogy értsen valamihez.

A középnemesi rétegnek is volt egy "szakmája". "Középnemeskedett" – birtokoskodott és politizált. Ezzel olyan sokra nem lehetett menni, amint a történelem is bizonyította.

E huszonhét regény alapján mondható, hogy Jókai szerint feltétlenül valamilyen *műszaki tudás* – esetleg a mérnöki tudás az, amivel lehet valamit kezdeni. A másik, ami nem annyira a tudáshoz kapcsolódik az, a tradíciókhoz való ragaszkodás, a birtokos életforma vállalása. Fontos tehát, hogy valamihez értsünk, legyen valamilyen kenyér a kezünkben, valamilyen szakma; de ugyanilyen fontos a *magántulajdon*. Ha az a birtokososztály nem tud visszavonulni a birtokára 1849 után, akkor nincs passzív rezisztencia, és akkor nagyon sok Bach-huszar van a magyarok között is, mert megélni valahogy csak kell.

Érteni a gépekhez, az valami teljesen varázsos és költői dolog Jókai szemében. Olvastam egyszer egy német monográfiát, amelyben fölmerült az a gondolat, hogy a magyar földről származó műszaki zsenik teljesítményeibe talán az is belejátszott, hogy generációk nőttek fel Jókain. A gyerekek nemcsak egy szigorúan formalizált és rendszerezett tudásanyag megismerésére kényszerültek, amit az iskolában kaptak, hanem a tudásnak, a technikai ismereteknek a költészetével is találkoztak. Ezt nekem elég nehéz volt sokáig felfognom, mármint hogy van ilyen valóban, de aztán egyszer Sopronban a bányászati múzeumban megértettem, hogy a technika szép dolog, költészete van.

A XIX. század az még benne volt abban a tudásanyagban, amit el lehetett sajátítani. Valahogy összefüggött az emberek életével, domesztikáltabb volt. Azóta szerintem eltávolodtunk ettől és a tudomány túlságosan is fogalmivá vált. Jókai számára a természettudomány részben titokzatos, varázsos, vallásos dolog volt, részben meg olyan házias, ismerős valami. Jó példa erre a csillagászat, amely ugyan nem kifejezetten technikai jellegű tudomány, de mégis természettudomány. Jókai szenvedélyes csillagász volt, s számos regényében megjelennek a csillagászok hősök. A csillag az ő szemében a földi életnek valamilyen távoli, megfelelő pontja, ahová talán egyszer eljuthat az ember – esetleg halála után. Azt hiszem Fesztiné jegyezte fel, hogy Jókai a Marsra készült a halála után. Sokszor elmondta, ha ő meghal, akkor oda költözik át és ott bizonyára egészen más típusú, másféle, talán el sem képzelhető életfeltételek és életkörülmények közé kerül. Őszintén érdekelte és sokat foglalkozott a botanikával, a környezettel. Azt hiszem, hogy a zöldek igazán külön nevet nem tűzhetnének a lobogójukra, mint az övét. Jókai a fákat például olyan élőlényeknek tartotta, amelyeknek éppen fa formájuk van, de

tulajdonképpen majdnem olyanok, mint az emberek. Ez a gondolat egyébként az egész múlt századon végigvonul, de már a XVIII. század végétől tapasztalhatjuk, hogy sok írónk kertjének fáit, növényeit emberként kezeli.

Ami pedig a tudásnak azt a részét illeti, amelyeket mi humán ismeretnek nevezünk, az részben a diákkorban megtanult sajátja volt, később pedig rengeteg ilyen jellegű forrást olvasott el. Meg kell mondanom, ezek nagyon sokszor nem tudományos jellegűek, hanem köztes kategóriájúak, ma azt mondanám, ismeretterjesztőek voltak. Ezeknek azonban nem tulajdonított meghatározó fontosságot. Az a benyomásom ezeknek a regényeknek az alapján, hogy hősei közül egyik sem azért lett kiváló, kitűnő ember, mert a humán tudományokban különleges jártasságot mutat föl. De ha kitalálja például, hogyan kell eloltani a bányatüzet, az igen, az már teljesítmény. Vagy mint a Jövő század regényében, felfedezi az ichort vagy a repülőgépet, az megint csodálatos dolog.

– *Menjünk egy lépéssel tovább. Az előbb a becsületeiről, mint Jókai egyik kiemelt erkölcsi kategóriájáról beszélt. Lássunk még néhányat azok közül, amelyek Jókainál meghatározó szerepet kapnak?*

– Az egyik fő kategóriája a *hűség*. A hűség a helyhez, ahol születünk, szülőföldünkhöz, a hazánkhoz. Hűség a vallásunkhoz. Nagyon érdekes, hogy minden esetben azt értékeli leginkább negatívan, ha valaki elhagyja a vallását s áttér egy más hitre. Jókai nem az egyházhoz ragaszkodott, bár istenhívő volt, de az ő vallásos hite inkább panteisztikus vagy deisztikus: nem annyira az egyházi szertartáshoz és szokásokhoz kötött vallásosság volt ez. Úgy vélte, hogy ha valaki például református, az egyfajta magatartást, mentalitást jelent, amelyhez neki ragaszkodnia kell. Valamennyi lejtőre csúszott hőse áttért. Kevés magyar író helyezi arra a piederasztárra, mint időnként ő, a nőket. Valóban egyenrangúnak tekinti őket, másnak mint a férfiakat természetesen, de nála nőgyűlölettel, vagy az emancipációs törekvések túlzó karikírozásával nemigen találkozunk. A nők erkölcsi habitusához azonban más értékeket rendel hozzá. A nő hiszen istenben, de az már közel sem fontos, hogy protestáns vagy katolikus. A férfinak egyszerűen hozzátartozik az egyéniségéhez, hogy melyik felekezethez tartozik.

Igen kitüntetett erkölcsi érték továbbá Jókainál a *másokért való cselekvés*. (Mostanában ennek nem túl jó az akusztikája, de lehet, majd megint jó lesz.) Ez azt jelenti, hogy saját érdekeimet alá tudom rendelni mások érdekeinek, esetleg akik többen vannak, vagy akik gyengébbek, netán akik rászorulnak arra, hogy segítsen őket. Ez persze sokféle néven nevezhető, én azt mondanám, hogy ez a másokért való tennitűdés. Az igazi nagy Jókai hősök, elit-hősei mind másokért eszelekeszenek. – A Jókai regényekben gyakran megjelenő figura, akit mostanában közismert névvel *gazdasági vállalkozónak* nevezünk. Persze XIX. századi szinten. Ez a gazdasági vállalkozó egy bizonyos határon túl nem halmoz föl. Visszaforgatja, szétosztja javait az emberek között, sőt az emberek jólétéért dolgozik. Ez tipikusan XIX. századi felfogás. Dickensnek is ehhez hasonló kapitalizmus-ideálja volt, úgy vélte, hogy a tulajdon addig jó, amíg

áttekinthető. Tehát a nagy vagyonok, a mamut tőkék nem helyesíthetőek. A kis közösség, a kis csoport az ideális, amelyben az igazán értékes emberek a többiekért tesznek, dolgoznak, vannak. Ez egyébként nagyon szép és megható, ám sajnos idealisztikusnak bizonyult eszményállítás.

A *hazaszeretetről* külön is szólnék, hisz ez majdnem a vallásos meggyőződés szintjén van jelen Jókai világában. Ez nem azt jelenti, hogy bíráló, kritikai észrevételei, vagy ellenérzései nem lennének, akár az úgynevezett magyar lelkület vagy jellem összefüggésében, akár bizonyos kitiüntetettnek tartott és heroizált történeti eseménnyel kapcsolatban. Az ember azzal találkozik legtöbbször a tanulmányokban, hogy Jókai heroizálta 1848–49-et és csak patetikus módon tudott róla beszélni. Szerintem kezdettől fogva kétféle viszonya van az egészhez. Egyfelől valóban megjeleníti ennek pátoaszát, másfelől a gyűlölködést, széthúzást, kicsinyeskedést, az egymás ellen fordulást is ábrázolja; mindazt ami már a márciusi napokat követően látható volt, és ami aztán a hadi események megindulásával teljesen világossá lett.

Ez egyébként összekapcsolható Jókai *”sziget-élvével”*. Egyfelől van egy nagyon mély és igaz hazaszeretetet, másfelől pedig egy állandó aggodalom azért, hogy úgy élünk itt, a hazánkban, mint egy szigeten. Jókai műveiben elevenen él az a már akkor több évtizedes, majdnem száz éve felébredt és felébresztett gondolat, hogy a magyarok a környező népek tengerében, mint más kultúrájúak, s főleg más nyelvűek szétmorzsolódnak. Ez a vízió örökké kísértette őt, s ezért folyton ilyen kis biztonságos szigeteket teremt. Akár az egész ország számára, akár, időnként, az egyes embereknek. Engem ez rázott meg legjobban, az volt a legnagyobb élményem, midőn rádöbentem, hogy mennyire aggódtak már abban a nagy és virágzó békeidőben Magyarországon Magyarorszáért. – Hogy mindez egy törekeny egyensúlynak az eredménye csupán, és azon jöhetett létre és bármelyik pillanatban összeomolhat. Ezért vannak ezek a szép álmok, a szigetek, ahol úgy lehet élni, olyan jók lehetünk, amilyenek lennénk egyébként – ha nem lennének körülöttünk a veszedelmek. Ebben nagyon sok kedves naivitás van, ám ugyanakkor nagyon sok bölcs megfontolás, sőt nagyon sok kísérteties előrejelzés, előrelátás is.

A XX. századnak nem egy gondolkodója, vagy nemzetnevelési tervekkel is foglalkozó elmeje végülis felhasználja Jókai sziget- és kert- Magyarország gondolatát. Elég, ha *Németh Lászlóra* gondolunk, aki egyébként rendkívül elítélően nyilatkozott általában Jókairól, bár pátoaszának hatása mélyen benne gyökerezett. Ezt Németh maga is tudja egyébként, mert a Kisebbségben azt írja, ”ha azt mondjuk 1848, akkor Baradlay Richárd lovagol felénk.” – Hólott A kőszívű ember fiaiban ott van Tallérosy Zebulon is, aki egészen más módon vesz részt a szabadságharcban. Jókai már ott is megmutatta a fényeket, árnyakat. Ebben a regényben nem a szabadsághősök és harcosok magasztosulnak föl igazán, hanem az a szegény tétova Jenő, aki fel tudja magát áldozni. A különféle olvasatokban ez vajon miért nem kap hangot? Jókai végül- is annak nyújt teljes erkölcsi diadalt, aki se nem politizál, se nem igazán heriokus alkat, de ismeri és tiszteletben tartja az emberi élet (mások életének) értékét.

Richard Pražák

Petőfi Sándor a cseheknél 1847-1871 között

A reformkor klasszikus magyar költészetéről, Vörösmartyról és Petőfiről *Bohuslav Nosák* pesti tudósításából 1844-ben értesültek a cseh olvasók.¹ Itt tűnt fel először Petőfi neve a "Kör" nevű egyesület tervezett Petőfi kiadásával kapcsolatban, és a cikk szerzője említést tett Vörösmarty Főti daláról is.² 1847. január 5-én a *Česká včela* lapjain jelent meg először Petőfi három verse cseh fordításban, az *Etelkéhez, Fa leszek, ha és Az én szerelmem*. A versek fordítója – talán *Karel Sabina*, erre utal az "S" szignum – megjegyzi: "Petőfi a magyar nemzet legkiválóbb lírikusaihoz tartozik."³ A fordítás híven adja vissza Petőfi dalainak játékoságát, közvetlenségét és nyelvi szempontból is kifogástalan. De már ezt megelőzően, 1846-ban lehetett olvasni Petőfiről a *Česká včela*-ban. A *Květyben* megjelent cikk (1846, 6.sz.) pedig valószínűleg a *Der Ungar* (1845. nov. 14., 1076.o.) című folyóirat egyik írásának átvétele. Az egyik cikk arról tudósított, hogy Petőfi beállt katonának, a másikban a híres

cseh újságíró *Karel Havlíček Borovský*, a lap szerkesztője polemizált a magyarországi nemzetiségi politikával a Hóhér kötelének megjelenése kapcsán.⁴ Ez volt Petőfi Sándor művének kezdeti cseh recepciója.

Az 1850-es években *Móritz Katz* és *Adolf Müller* lefordította Petőfi néhány további versét a *Lumírban* (1854) és *Časopis českého muzea* című folyóiratban (1858).⁵ Már *František Žákovec* is rámutatott a német prágai lapról, az *Erinnerungen*-ről írott cikkében (*Listy filologické* 1918, 5.sz., 349-359. o.), hogy Petőfi verseinek első *Jan Neruda*-féle német fordításai 1857-ben jelentek meg az *Erinnerungenben*.⁶ Később *Pavol Bujnák* elemezte Neruda első cseh fordításait,⁷ amelyek *Obrazy a romance z Uher* (Képek és románcok Magyarországról) címmel jelentek meg 1859-ben az *Obrazy života* (Életképek) című folyóiratban.⁸

Ezeknek a Neruda-féle Petőfi-fordításoknak a jelentőségéről sokat írt *Pavol Bujnák*, *Julius Dolanský*, *Kovács Endre* és

mások.⁹ – Eddig azonban megoldatlan maradt a kérdés, milyen körülmények között bontakozott ki Neruda érdeklődése a magyar irodalom iránt, milyen forrásokból merített Neruda, és hogyan keletkeztek az *Obrazy Života* (Életképek) című lapban közölt Petőfi-fordításai, amelyek ennek az érdeklődésnek az első konkrét megnyilvánulásai. Neruda Petőfi-fordításainak eredetét eddig csak az irodalmi alaplul szolgáló művekkel összefüggésben vizsgálták, amelyeket természetesen a német Petőfi-fordításokban keresték. Pavol Bujnák részletesen összehasonlította Neruda Petőfi-fordításait Szarvady és Hartmann német szövegével és a magyar eredetivel, és bebizonyította, hogy Neruda fordításai, jóllehet nem az eredetiből készültek, mégis közelebb állnak Petőfi szövegéhez, mint Szarvady és Hartmann német fordításai. Ezt Neruda zseniális intuíciójának tulajdonította, ami lehetővé tette számára, hogy sokkal jobban adja vissza az eredeti szöveg értelmét, mint Szarvady és Hartmann, akik jól tudtak magyarul.¹⁰ Bujnáknak ezt a véleményét emelte ki *F.R. Tichý*, aki azt állította, hogy Neruda értette annyira a magyar szöveget, hogy azt a német fordítás segítségével átültethette. Kétségtelennek tűnt számára, hogy Neruda használta az eredeti szöveget, az *Ovčák* (Megy a juhász számaron) fordításánál, hiszen az eredeti ritmikai formáját itt sokkal jobban sikerült megőriznie, mint Szarvady-nak és Hartmann-nak.¹¹ Tichý következtéseit Kovács is átvette, megjegyeztem azonban, hogy Neruda nemcsak Szarvady és Hartmann fordításait használhatta, hanem

egyéb forrásai is lehettek.¹² Valamennyi eddigi vélekedés Neruda Petőfi-fordításainak fő forrásaként valamilyen, a fordítások alapjául szolgáló irodalmi szöveget tételez fel. Van itt azonban más lehetőség is. Álljanak bár Neruda Petőfi-fordításai kétségkívül közelebb a magyar eredetihez, mint a német fordítás, azt nem csupán Neruda zseniális intuíciójával kell magyarázni, amint azt Bujnák tette, vagy Neruda magyar nyelvtudásával, ahogy Tichý feltételezte. A legcsekélyebb bizonyítékunk sincs ugyanis arra, hogy Neruda abban az időben akár a legcsekélyebb módon is tudott volna magyarul. A zseniális intuíció pedig ugyancsak elégtelen magyarázat Neruda fordításainak jelentésbeli és ritmikai pontosságára. Úgy tűnik, feltételezhető itt egy irodalmi közvetítő közreműködése, aki ismerte a magyar és a cseh nyelvet, és nyersfordításokat készíthetett Nerudának. Ez a hipotézis csak néhány apró, nem bizonyított tényre támaszkodik, így egyelőre még nem lehet szilárdan alátámasztott nézetként elfogadni. Mégis főként a besztercebányai születésű *Riedl Szendére* gondolhatunk,¹³ aki a magyar nyelvet tanította a prágai Károly Egyetemen 1854-1860 között, és akinek *Album az ifjúság számára* című kiadványa¹⁴ Petőfi Neruda által lefordított verseinek a többségét tartalmazza. (Riedl "Album"-áról a *Kritische Blätter* lapján I.J. Hanuš már 1858-ban hírt adott.)¹⁵ Riedl a *Kritische Blätter* egy másik számában tájékoztatta először a prágaiakat Kertbeny német nyelvű Petőfi-fordításairól, amelyek szintén Neruda forrásaként szerepeltek.¹⁶ Fontolóra vehetnénk azt a körül-

ményt is, hogy Riedl maga is tehetséges költő volt, aki első, 1852-ben megjelent Wehmut's Klänge című gyűjteményével még Grillparzer elismerését is kiérdemelte. Így bizonyára jól tudta közvetíteni Nerudának a magyar eredeti értelmét és formai szépségét. Riedl valószínűleg ismerte is Nerudát, már a prágai értelmiségi és művészkörökben megismerkedhetett vele.

Petőfinek az *Erinnerungen* és az *Obrazy života* lapjain Neruda fordításában megjelent versei, költészetének korai korszakához tartoznak, ahol a zsánerképek, a hangulati versek és a jellegzetes népköltészeti ihletésű költemények voltak túlsúlyban. Neruda Petőfi iránti érdeklődésének fontos bizonyítékát a második világháború után fedezte fel *Miroslav Laiske*, aki Neruda magyar fordításairól készült tanulmányában (*Česká literatura*, I.sz., 85-87.o.) Nerudát Jókai Petőfiről írott cikke "anonim fordítójának és terjesztőjének" tartotta.¹⁷ Mégpedig a Magyar költő (Básník maďarský, Rodinná kronika 1863, 29-32.sz.) című írásában található "számos Petőfi-idézet fordításának nyelve, stílusa és jellege alapján". De a határozott állásfoglaláshoz hiányzott Laiskének "bármilyen más bizonyíték, amely igazolta volna ezeknek a feltevéseknek a helyességét."

A stilisztikai és a lexikai elemzés teljes mértékben igazat ad Laiskének. Sok helyen találunk jellegzetes nerudai intonációt, sajátos szószerkezetet és rímvégződést. Az esetek többségében ezek a fordítások messzesemenően a legjobbak az akkori cseh Petőfi-fordítások közül, beleértve Neruda koráb-

bi fordításait is az *Obrazy života* című lapban. Sodró lendületűek, világos képekkel és nyelvi tisztaságukkal tűnnek ki. Különösen jól sikerültek ott, ahol Neruda olyan élményt költ át, amelyet maga is átértzett, és amely személy szerint közel állt hozzá. Így van ez a Jó öreg kocsmáros című versben, amelyben Petőfi az édesapjáról beszél. Ennek a versnek a részletei a Rodinná kronika közleményében olyan nerudaian hangznak, mintha szerzőjük nem Petőfi, hanem maga Neruda lenne.

Ha azonban más, meggyőzőbb bizonyítékot szeretnénk, akkor legyen az a Ha az isten című vers,¹⁸ amelynek záró sorait Neruda 1862. november 4-én tette közzé a Hlas (Hang) című lapban, híres halottakról szóló napi tárcájában. Ez a befejezés szó szerint megegyezik a Jókai-írás fordításában megjelentetett költemény soraival; nem kétséges, hogy szerzőjük azonos. A Magyar költő című fordítása valószínűleg a halottak napi tárcájával egy időben keletkezett. Erről tanúskodik a tárca záróképe is, amely magával ragadó nemzeti ima az utolsó boldog áldozatért, az emberiség szent szabadságáért folytatott harcban, és tiszta visszhangja Petőfi Egy gondolat bánt engemet... című versének, amellyel a Jókai-írás is zárul. A negyvennyolcas forradalmi évnek ebben a zseniális víziójában Petőfi saját jövődő sorsát megidézve, egyedülálló forradalmi verset alkotott, világirodalmi viszonylatban is valódi gyöngyszemet. Neruda legjelentősebb magyar vonatkozású fordítói érdeme ennek a versnek lefordítása.

Míg az első időszakban – a Česká včela

hasábjain megjelent első Petőfi-fordításoktól (1847) egészen a Müller-féle (1858) és a Neruda-féle fordításokig (1859) – az első német átültetések polgárisan átfésült romantikusát látjuk Petőfiben, és csupán könnyed bordalait, a végtelen puszták és juhnyájak festői képeit csodálhatjuk meg, a hatvanas évek elején – Neruda érdekéért – utat tört magának Csehországban egy másik, valóságos elképzelés Petőfiről, arról a költőről, aki mindig a "nép nevében" beszélt.

A költőt a magyar néppel azonosította Petőfi első cseh gyűjteményes kötetében (*Básně Alexandra Petőfiho*, Praha 1871), a cseh radikális demokrata Karel Tůma is, aki a kötet verseinek többségét fordította, és az előszót írta. Előszava értékes irodalmi tanulmány is egyben, amelyben Karel Tůma bemutatja "a szabadság és szerelem dalnokát", Petőfi Sándort, ki "mint népének igazi fia szól hozzánk". Tůma azért tartotta fontosnak közreadni Petőfi verseit a csehek számára, hogy a szabadság és a hazaszeretet szent és hatalmas lángja áradjon szét belőlük a cseh keblekbe, és szolgáljon földieink akkora örömeire és felüdülésére, "amilyenben nekünk volt részünk a közös munkában". *František Brábek* is kivette a részét Petőfi válogatott verseinek fordításából, "amelyet odaadó mély ragaszkodás, lelkes szeretet kísért, amelyet a börtönök homályában kezdtünk meg, és drága, derék népünk boldogabb jövőjének hajnalán fejeztünk be."¹⁹

Karel Tůmát egyébként 1868-1870 között a Národní listy (Nemzeti Lapok) szerkesztőjeként radikális osztrákellenes néze-

teiert többször elítélték és bebörtönözték. Életpályájának elején (1843-ban született) a radikális demokraták közé tartozott, a szociális forradalom odaadó híve volt, és abban a nemzet haladásának feltételét látta. Irodalmi nézetei közel álltak a Máj (Május) nemzedék eszméihez. Ennek társadalmi és irodalmi légköréből fejlődött ki publicisztikai, majd irodalomtörténeti munkássága is. Az 1870-es években monográfiákat adott ki *George Washington*ról, *Giuseppe Mazzini*ről, az amerikai és a belga forradalomról, stb., majd a nyolcvanas években többek között egy monográfiát jelentetett meg *Karel Havlíček Borovský*ről.²⁰

Tůma csak alkalmanként írt verseket, és versfordítóként is sok hiányossága volt: nem volt megfelelő érzéke a versek ritmikai tagolásához, archaikusan fejezte ki magát, stb., ám Petőfi forradalmi verseinek eszmei mondanivalóját pontosan tudta visszaadni, mivel maga is hasonló demokratikus világnézet kialakítására törekedett. Jó példa erre *Föltámadott a tenger, Kard és lánc* című versek fordítása. Rendkívül sikeresen tolmácsolta Tůma Petőfinek az európai forradalmak sorsa és az európai népek közönye felett érzett csalódottságát abban a korszakban, amikor a forradalom zászlaját már csak a magára maradt magyar forradalom tartotta magasban, az *Európa csendes* című versben. Tůma Petőfi forradalmi elszántságát is híven közvetítette a *15-dik március, 1848* című versben, amint azt a válogatásról írott recenziójában Jan Neruda szintén kiemelte. Kevésbé sikerült visszaadni Petőfi jellegzetes költői ellentéteit, ami Tůma költői tehet-

ségének korlátairól tanúskodik. Ezért az általa lefordított versek közül sok, például a Szabadság, szerelem! is görcsösnek tűnik és felületesnek is.

Ez a görcsösség és felületeség a rímbelei ötletesség hiányával együtt különösen Petőfi epikai költeményeinek fordításaira nyomtara bélyegét (például a Három szív története vagy Szilaj Pista), amelyek közül legjobban a Szécsi Mária című történelmi epikai költemény sikerült. Murány várának hős védőjéről, annak a Wesselényi nádornak a második feleségéről, aki osztrákkellenes összeesküvést szervezett, és még 1667-ben, az összeskúvés elárulása előtt meghalt.

Petőfi némelyik természeti és hangulati képe Karel Tůma tolmácsolásában *Svatopluk Čech* idillikus ábrázolásmódjára emlékeztet, de van bennük a nerudai természetességből is. Hiányzik azonban belőlük ezek költői leleményessége, választékossága, és sok helyen a versforma, a ritmus szempontjából is sántítanak. Jóllehet Tůma legjobb fordításai (A csárda romjai, A pusztai télen, Falu végen kurta kocsmá) Čech és Neruda verseire emlékeztetnek, ezeknek a természeti és idillikus képeknek a többsége közelebb áll Boleslav Jablonský költészetéhez és a cseh újjászületés idillikus lírájához, amely egyfajta nyelvi archaizmusban is megnyilvánul.

Egészében véve Tůma könnyedén fordította Petőfi verseit, csak néhol érzik görcsös igyekezetét, hogy betartsa a rímképleteket. Olykor tett bizonyos lexikai változtatásokat, de mindig erős érzelmi töltéssel fordított, és arra törekedett, hogy visszaadja a versek

eszmei mondanivalóját. František Brábek fordításai ugyan tartalmilag pontosak, de a verselés szempontjából kevésbé találóak; Brábeknek nincs sok érzéke, hogy a csattanót jól kifejezze, amely Tůma fordításaiban rendszerint jól sikerült. Brábek csak néhány kivételes esetben közvetíti Petőfi költészetének képi szépségét (találó például a Jövendölés és Szilveszter éje 1847-ben című versek Brábek-féle fordítása).

Karel Tůma, Petőfi Sándor cseh versgyűjteményének a szerkesztője, Jan Neruda három fordításával (Piroslík már a fákon a levél, Fürdik a holdvilág az ég tengerében, Pál mester) egészítette ki a válogatást. A gyűjtemény két fő fordítójával való összehasonlításból Neruda kerül ki győztesként. Fordításai gördülékenyek, kifejezőek, visszaadják Petőfi verseinek népi természetességét és idillikus nyugalmát. Mindez költői látásmódjának volt köszönhető, így Petőfi az akkori cseh környezetben csupán Jan Nerudában talált méltó fordítóra, jóllehet a három vers nem tartozik Petőfi legjelentősebb művei közé.

Neruda nemcsak fordítóként foglalkozott Petőfivel, hanem tárcaíróként is, mégpedig a Národní listy 1871. december 17-i számában megjelent írásában. Ez az ismert és a szakirodalomban már sokszor idézett *Bázně Petőfiho* (Petőfi költeményei) című tárca, egyben Petőfi első cseh nyelvű gyűjteményének a kritikája. Már Neruda bevezető szavai is emlékeztetnek. Petőfi munkásságának mélyreható jellemzését és a magyar nemzet életében betöltött jelentőségét méltatva Neruda ezt írta:

“Különleges eseménynek tartom, hogy Petőfit bevezetik a mi irodalmunkba, s azt is, hogy milyen módon vezetik be. Nem tudom, hogy az egész világirodalomnak melyik költője volna nekem kedvesebb Petőfinél, aki nem klasszikus, bizony nem az, hanem csak és csak Petőfi, a szerelem, a hazafiság és a szabadság legtüzeesebb dalnoka!

Petőfi az a gyémántkapocs, mellyel a magyar irodalom a világirodalomhoz kapcsolódott. A szép, tüzes magyar nemzetnek nincs nála nagyobb fia, és nem volt szerencsésebb napja, mint az, melyben Petőfi megszületett. Szép tulajdonságai vannak ennek a nemzetnek: elragadó tűz, mély érzés, nagy vendégszeretet, még nagyobb őszinteség, vérző haza- és szabadságszeretet, s mind ezek alatt valamilyen régi titkos bánat, meghatóan elégikus tónus; s mindeme tulajdonságok Petőfiben találnak eszményi kifejeződést, benne kristályosodtak ki, váltak költői megtestesüléssé. Ha semmit sem tudnánk erről a nemzetről, csak Petőfi verseit ismernék, egyúttal a nemzet legfinomabb idegeit tapintanánk. Hol van a mi Petőfink?”²¹

Neruda így folytatja: “Hogyan ajánljam Petőfi verseit? Minden művelt ember legalább irodalmi jelentősége alapján ismeri, a válogatott művek megjelenése után eléggé szeretni fogják őt nálunk – talán nagyon is sok epigonja lesz. Egyelőre csak azt mondhatom: ha szép románcot akarsz olvasni, olvasd Petőfit, ha lelkes himnuszt akarsz olvasni a hazához, ha víg dalt, szerelmes éneket akarsz, Petőfit olvasd. Irodalmunk szerencsés a fordításokkal, nagy lelkiismeretességgel, nagy megértéssel dolgoznak nálunk,

melyhez majdnem mindig költői tehetség is társul. A *Bánsě Alexandra Petőfiho* (Petőfi Sándor költeményei) című kötet versei legjobb fordításaink közé tartoznak. Folyamatosan olvashatók, mint bármely eredeti cseh költemény, a szó olyan lágyan simul a gondolathoz, mint a játékos hullám; a cseh tűz és a cseh gondolat villanása úgy fénylik és világít itt, mint magának a nagy magyar költőnek a tüze és villáma. Annyi bizonyos, hogy e verseknek semmilyen más nyelven nem született jobb fordításuk. Hozzáteszem még ehhez, hogy Petőfi az eszményi szabadság dalnoka volt, egy csak most előre jutó nemzet dalnoka – hol érthetnék hát meg őt jobban, mint nálunk!²²

Neruda Petőfi iránti csodálatát vallotta meg abban a korszakban, amikor a cseh-magyar viszonyban az osztrák-magyar kiegyezés után megjelentek az első árnyak; jöllehet 1871 volt az utolsó év, amikor még az osztrák-cseh kiegyezésben is reménykedni lehetett. A cseh költő a magyar jellem alapvető tulajdonságainak ideális megtestesítőjét látta Petőfiben, akinek tehetsége, Neruda szerint “a kornak megfelelő rokonszenvel” váltott ki.

A tárca befejező soraival Neruda világosan kifejezésre juttatta, miben mutatott Petőfi példát, és miben gyökereztek népszerűségének okai a csehek körében.

Neruda Petőfihez fűződő kapcsolatában sajátos helyet foglal el *Honvéd* című verse, amelyet Neruda 1861-ben illegálisan küldött el Svájceba Kossuth cseh levelezőjének *Josef Václav Frič*nek, aki azt P.Z. aláírással tette közzé *Ceh* (Cseh) című osztrákelle-

nes politikai lapjában, ugyanazon év októberében. Ebben a versben Neruda Petőfi mintájára a magyar forradalmi hadsereg harcosának, a híres honvédnek a képét rajzolta meg, ezáltal a forradalmi Habsburg-ellenesség hagyományát élesztette fel. A versben Petőfi Sándor forradalmi gondolatának visszhangjára akadhatunk: a magyar forradalom példáját Neruda a korabeli cseh tétovázás intő ellentétéként állítja elénk. Ezt a verset később, 1882-ben *Ivan Vazov* fordításában a *Nauka* című bolgár folyóirat közölte, és a *Koburg Ferdinánd* ellen harcoló bolgár forradalmárok népszerű mottójává vált.²³

Vörösmarty Szózatának lefordítása és Petőfi kiemelkedő forradalmi művének felismerése, amint az Neruda Honvéd című versében vagy az Egy gondolat bánt engemet... című vers valamint a Magyar költő című Jókai-írás átültetésében is megmutatkozott, határkövet jelentett Neruda magyar irodalommal kapcsolatos látásmódjában.

Vörösmarty Szózatától a petőfies hangvételű Honvéden keresztül Jókai Magyar költőjéig a magyar irodalom megismerésében Neruda már Petőfi forradalmi útján halad. Megismerte a magyar forradalom szociális forradalmi programját, és azt Karel Třmának, Petőfi Sándor első cseh versgyűjteménye szerkesztőjének és fő fordítójának is közvetítette.

Nerudának ezt az úttörő tettet természetesen nem csupán költői zsenialitásával lehet magyarázni, hanem a megváltozott társadalmi és politikai összefüggésekkel is. A Bach-korszakban Csehországban a ma-

gyar téma és a szerző pusztá választása is a kormánnyal szembeni ellenzéki gondolkodásmód kifejeződése volt; a kritikai mértékek finomulása csak az 1850-1860-as évek fordulóján következett be, amikor a helyzet változásával adottá váltak a reális feltételek a cseh-magyar kulturális, sőt politikai együttműködés elmélyítéséhez is.

Ebből a szempontból is kiemelkedőek Neruda érdemei a magyar irodalom megismerésében, hiszen a korabeli cseh törekvéseket szem előtt tartva figyelt fel a magyar eredményekre. Nerudát nemcsak a "világba való áttörés" iránti vágy vezette el a magyar irodalomhoz, hanem a kor parancsa, hogy irodalmi programját kora politikai törekvéseihez igazítsa.

Neruda Petőfi, Vörösmarty és Jókai iránti érdeklődése ugyanakkor saját művészi és eszmei fejlődését is híven tükrözte; Neruda átvette ezektől a szerzőktől azokat az elemeket, amelyek összhangban voltak saját művészi-eszmei koncepciójával. Főként Petőfi hazafiság-felfogására gondolunk itt, amelynek célja az ember szociális felszabadítása, a nemzet felemelkedése, és az egész emberiség szabad fejlődése. A betyár – a társadalom számkivetettjének – motívumától, aki a szegényeket ért jogtalanságok miatt áll bosszút, Neruda eljutott Petőfi forradalmi hőiséhez, aki a szent világszabadságért harcol. A témaválasztással együtt fokozatosan esiszolódott és tökéletesedett Neruda magyarról fordított műveinek a nyelve és stílusa is. A magyar irodalomról alkotott szemléletére így az eszmei és művészi fokozatosság vált jellemzővé.

Nerudának a magyar irodalomhoz, és főként Petőfi Sándor költészetéhez fűződő viszonya a cseh költő életművében fontos helyet foglal el, egyszersmind elősegítette Petőfi forradalmi üzenetének a hívebb megismerését nemcsak a cseh radikális demokra-

ta és liberális politikai tábor soraiban, hanem a cseh nép körében is. Petőfi költői műve ezáltal jelentősen hozzájárult azokhoz a cseh nemzeti felszabadító és társadalmi törekvésekhez, amelyek a többi európai nemzettel való teljes egyenjogúság elnyerésére irányultak.

Jegyzetek

1. L. Česká včela, 1844, június 9., 55.sz., 220. 2. Uo. Uj közlésben Kiss, J.: Petőfi adattár I, Budapest 1987, 20. 3. Petőfi verseinek első cseh fordításai Na Etelku, Chci býti stromem, Má láska - a Česká včela c.folyóiratban jelentek meg (1847. január 5., 2.sz., 5.) és a fordító Š jelzést irt alájuk, amint azt Sárkány, O.: Magyar kulturális hatások Csehországban 1790-1848.c munkájában közli. Budapest 1938, 46. Feltételezhetjük, hogy ez a fordító Karel Sabina volt, aki nálunk ebben az időben egyike volt az elsősőknek, akik a magyar irodalom iránt érdeklődtek. 4. V.ö. Česká včela, 1846. ápr. 17, 31. sz., 124. L. még Sárkány Oszkár válogatott tanulmányai, Budapest 1974, 49., 62. 5. V.ö. Petőfi, S.: Ovcák (Megy a juhász számaron), Lumír 1854, 1135 (Ford. Katz M.) és Petőfi, S.: Čarovná noc Holdvilágos éj) és Nešťastný (Boldogtalan voltam) in: Ukázka z básnictví madarského, Časopis českého muzea 1858, 4146 (ford. Müller A.). 6. Der Schäfer (Megy a juhász számaron). Von Petőfi. Nach dem Magyarischen von J.N., Erinnerungen 1857, 313. 7. L. Neruda a Petőfi (N. és P.), Bratislava c. folyóirat 1932, 391-404. 8. Az Ukradeny küň (Lopott ló), Ovcák (Megy a juhász számaron), Pan Pavel (Pál mester), Betyár (Piroslik már a fákon a levél...), Loupežník (Füridik a holdvilág az ég tengerében...), Dobrodružství vlka (Farkaskaland), Setkáni v pustě (Pusztai találkozás) és O, krásná noc (Főnséges éj!) c. megjelent versekről volt szó, amelyeket, Obrazy a romance z Uher (Képek és románcok Magyarországról) c. tettek közzé az Obrazy života 1859. szeptember 9-i számában. Betyár (Piroslik már a fákon a levél...), Loupežník (Füridik a holdvilág az ég tengerében...) és a Pan Pavel (Pál mester) c. verseket Neruda

fordításában átvette Petőfi verseinek saját gyűjteményes kiadása számára, Básně Alexandra Petőfiho (Petőfi Sándor költeményei, Praha 1871, 160-163) annak szerkesztője Karel Tůma. 9. L. Bujnák, P.: i.m. (7. jegyzet); Dolanský, J.: Alexandr Petőfi, básník madarského lidu (P.S., a magyar nép költője), Praha 1950; Kovács, E.: Neruda es Petőfi, Irodalomtörténet 1950. 1.sz., 79-91; Pražák, R.: Jan Neruda a madarská literatura (Jan Neruda és a magyar irodalom), Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1958. D 5, 91-101, stb. 10. L. Alexandr Petőfis Gedichte. Aus dem Ungarischen von Fr. Szarvady und M. Hartmann, Darmstadt 1851. 11. U.o. 87. L. Tichý, F.R.: Petőfi a my (P. és mi), Nový život 1949, 8.sz., 62-65. 12. V.ö. Kovács, E.: i.m., 87. 13. Riedl Szendéről v.ö. pl. S A S A.: Riedl Endre hídverési kísérlete a cseh és magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában 1854-1860, Bratislava 1937; Kemény, G.G.: Riedl Szende prágai korszaka és harca a tudományos kritikaért, Irodalomtörténet, 1950, 2.sz., 70-90; Adamová, Z.: Szende Riedl, ústřední postava česko-madarských literárních vztahů v 50. letech minulého století, Slavia 1958, 2.sz., 273-287; Pražák, R.: Češi a Madaři v nerudovské Praze (K česko-madarským kulturním vztahom na sklonku padesátých let), in: Z doby Nerudovy, Praha 1959, 50-57; Šimeček, Z.: Z počátku institucionálního zajištění hungaristických studií v českých zemích, Slovanský přehled 65, 1979, 5.sz., 400-405. 14. Album az ifjúság számára, Prága 1858. 15. Rückblick auf die jüngste Literatur von und über Österreich, Kritische Blätter 1858, 188-189. 16. Kritische Blätter 1858, 26.sz., 307-308. 17. Rodinná kronika 1863, 29.sz., 344-347; 30.sz.,

360-363; 31.sz. 370-374; 32.sz., 382-385. Ez a hozzávetőleg húszoldalas Jókai által írott Petőfi-életrajz Egy magyar költő életéből címmel, amelyben Jókai személyes visszaemlékezései mellett, a költő irodalmi munkásságának keresztmetszetét is adja. Jókainak ez a remeke még keletkezésének idején 1855-ben megjelent néhány német folyóiratban (Ungarische Post 1855, 3-7.sz.; Wanderer 1855, 286; Die Donau 1855, 239 és köv.), innen került be Schuselka kalendáriumba (Franz Schuselka's National-Kalender). Innen vette át a legnagyobb valószínűség szerint a Rodinná kronika egyik szerzője is, aki Schuselka rossz cseh renoméjára való tekintettel írásának forrásaként csak a pontatlan Z Nationalu megjelölést használta. Nem egy "eddig ismeretlen Jókai-cikk" volt ez tehát, ahogy Laiske írja, hanem éppen ellenkezőleg a legismertebb cikkei egyike; Petőfi életének első részletesebb vázlata, amelyből akkor Európa újságírói merítettek. (Bőségesen hoz erről adatokat már Wurzbach, C.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, 10. Band, Wien 1863, 252.) 18. Az eddigi irodalomban hosszú ideig tévesen vették át azt az adatot, amit Pražák, A.: Literatura česká XIX. st. ci-

mű művében közölt (Praha 1907, III.r., 2.sz., 282), miszerint Neruda a halottaknap-i tárcában lefordította Petőfi Sen o smrti c. versének egy részét. Valóban, Ha az isten... c. versről van szó a Szerelmem gyöngyei Bertának (Pesti Divatlap 1845, 2-4.sz., 751 és köv.) szerelmesvers-ciklusból, amit Mednyánszky Berta tiszteletére írt Petőfi. Petőfi Halálom c. rövid négy soros versének 1844-ből (az egyetlen ezen a címen) nincs ehhez semmi köze. 19. Básně Alexandra Petőfiho, Praha 1871, 8. Petőfi verseinek Tüma által szerkesztett gyűjteményes kiadásáról és annak előszaváról már említést tett Rákos, P.: Patří i české kultuře, in. Petőfi, S.: Blesky rozhněvané a křídla motýlí, Praha 1973, 89, 20. V.ö. Tüma, K.: O boji národa amerického za samostatnost, Praha 1871; uő.: O Jiří Washingtonovi, zakladateli svobody americké, Praha 1872; uő.: Apoštol svobody (G. Mazziniról), Praha 1873; uő.: Ze života melého národa (Belgiumról), Praha 1874; uő.: Karel Havlíček Borovský, Praha 1883. 21. Neruda, J.: Básně Petőfiho, Národní listy, 1871. dec. 17. 22. Uo. 23. V.ö. Pražák, R.: Neruduv Honvéd v Bulharsku, Slovanský přehled 44, Praha 1958, 2.sz., 127.

Olexa József : Grafika

Szenográdi Péter

Szécsény városkörnyékének cigány-lakossága

– Társadalomföldrajzi vizsgálat –

A hazai cigányság száma a legszerényebb számítások szerint is félmillió fő, amely meghaladja a többi itt élő nemzetiség összlétszámának adatát. Ez már önmagában is magyarázza a téma iránti érdeklődést, azonban egyéb fontos szempontok is indokoltá teszik a további cigányság-kutatást.

A létminimum alatt élők között jóval nagyobb az arányuk: részben ennek következménye, hogy szinte minden vizsgálandó tekintetben jelentősen eltérnek a többi etnikum mutatóitól.

A rendszerváltás után új helyzetbe kerültek, ezért a változások mértékének, irányának a meghatározása indokoltnak tűnik.

Az etnikai kérdés kutatását a térséginken végigsöprő nacionalista hullám is időszzerűvé teszi.

A cigányokkal szembeni ellenszenv hangsúlyozottabb, mint más etnikumok esetében és "internacionalistának" tekinthető.

A velük kapcsolatos kutatás ott különösen indokoltnak tűnik, ahol számuk vagy arányuk az átlagnál magasabb. Nógrád megyét az utóbbi szempontból csak Borsod-Abaúj-Zemplén megye előzi meg, a megyén belül pedig a szécsényi városkörnyéken a legmagasabb a cigányság aránya.

*

A Nógrád megyei cigányok történetének áttekintése alapján legelső megjelenésük e területen a török időszakhoz köthető, a végvári harcok állandósulása miatt nem lehetett a nyugati államokban tapasztalt érélyességgel fellépni ellenük.

Szilárd hatalom csak a megye 1683. évi végleges felszabadulása után jött létre, azonban a

lakosság száma ekkor az 1526. évi 70.000-rel egyezhetett meg, több tucat település, köztük Szécsény teljesen elnéptelenedett. A gyakori járványok és a jobbágyok allföldre szökései fokozták a nagybirtokok munkaerőhiányát, ezért az 1691. évi megyei statutumban módosították a korábbi, nyugatihoz hasonló cigányellenes rendeleteket, és a vajdáknak alávetve megengedték, majd a következő évszázadban már elő is írták a letelepedésüket. 1777-ben a cigányok a megye lakosságának már az 1,21 százalékát alkották.

Több területen, így a Jászságban, Erdélyben a munkáskéz hiánya mellett az etnikai sokszínűséggel és az ebből fakadó nagyobb toleranciával magyarázzák jelentős létszámukat – Nógrád esetében ezt a tényezőt kizárhatjuk. Nemzetiünk egyik legnagyobb néprajzi csoportja a jórészt Nógrádban élő palócok illetve a cigányok letelepedése között nem mutatható ki összefüggés. Ennek a legfőbb oka az, hogy a bizonytalan eredetű palócok területi jogai különálással sosem rendelkeztek, és a cigányok megjelenésének az idején már teljesen magyarrá váltak. A komoly létszámú szlovákok között is sok volt a kézműves, gazdasági konkurencia alakult ki a két etnikum között.

A 18. század második felében a cigányok még döntően az ipari árutermeléssel, illetve ilyen jellegű szolgáltatásokkal foglalkoztak, azonban a nagyobb népesség-koncentráció adta lehetőséget és az erősödő szlovák-cigány iparos konkurencia miatt a 19. század végére már mind többen éltek zenélésből, napszámból és az egyre sokrétűbbé váló kereskedelmi tevékenységből.

Sőt, a XIX. század végére a cigányok korábbi területi eloszlása is megváltozott Nógrádban. A megye központja Losonc lett, Szécsény fejlődése részben ezért lelassult, 1886-ban mezővárosi rangját is elvesztette. Később Balassagyarmat, majd Salgótarján is fontosabb településsé vált. 1893-ban Salgótarjánban, illetve környékén élt a legtöbb cigány. Foglalkozási szerkezetükből (1 cigány bányász élt csak Nógrádban) megállapítható, hogy nem közvetlenül a bányák vagy az acélmű vonzotta őket, hanem a népesség-koncentráció nyújtotta lehetőségek.

A népesebb településekhez kötődő, csak zenéből élő cigányok száma a reformkor óta két és félszeresére nőtt. Feltűnő a napszámos és földbérlő cigányok viszonylag nagy száma is. A férfiaknál az iparban dolgozók aránya csökkent, a cigányok által folytatott kereskedelem is mérseklődött, ugyanakkor sokrétűbbé vált.

A változások ellenére a szlovák és cigány iparosok közti konkurencia megmaradt. Zólyom megyében 450 szlovák csipkekötő mellett hasonló tevékenységet folytató cigány nem volt, ugyanakkor Nógrádban szlovák csipkekötőt nem találtak, viszont 51 cigány (63 vármegye cigány csipkekötőinek 40 százaléka) ezzel foglalkozott. Valószínűleg a szlovák üstfoltozók miatt Nógrádban csak 1 cigány üstfoltozó élt, pedig Krassó-Szörény megyében 588 cigány foglalkozott ezzel a tevékenységgel.

„A cigány nem nagyon simul a tóthoz” – József főherceg egykori megállapításának továb-

bi bizonyítéka lehet, hogy a megye 7 járása közül a cigányok létszámát tekintve a szlovák többségű gácsi járás az utolsó előtti volt és e járás településein volt a legerőteljesebb a cigányok elkülönülése a falvakban, és legrosszabb a gyermekeik iskoláztatása.

Az 1893. évi összeírás a lakáshelyzet, a törvénytelen házasságok alacsonyabb száma, a kisebb bűnözés, és a vándorcigányok alacsony arányának tekintetében a nógrádi cigányság kedvezőbb képet mutat az országos átlaghoz képest. Ennek egyik oka az lehet, hogy a felmérés előtti közvetlen időszakban nagyon kevesen érkezhettek Romániából, mert Nógrádban sem román anyanyelvű (Baranyában 989 ilyen anyanyelvű cigány volt), sem a Romániából való érkezésre utaló görögkeleti vagy görögkatolikus vallású cigány nem volt. A megye cigánysága 99,9 százalékban a római katolikus valláshoz kötődött.

Az 1893. évi összeírás jelentőségét növeli, hogy azóta az egész országra kiterjedő, hitelesnek tekinthető felmérés csak 1984-ben történt.

*

1893 és 1984 között a megye cigányságának száma a magasabb természetes szaporulat és méginkább egy jelentős beáramlás miatt hat-hétszeresére nőtt. 1984-ben a lakosságon belüli arányuk a hivatalos adatok szerint is meghaladta a 7 százalékot, az országos átlag dupláját.

A századfordulótól kezdve a vidéki gyáripár egyik legvirágzóbb telephelye Nógrádban volt, a gyáripár fejlődése azonban erőteljesen háttérbe szorította a régi mesterségeiket, megélhetési gondokat okozva.

A két világháború között az egész országban nőtt az alkalmi munkából, lopásokból, koldulásból élő cigányok száma (Csalog Zs., 1991). Ezzel párhuzamosan nőtt a velük szembeni ellenszenv is, azonban az ennek csúcsát jelentő 1944-45. évi cigánydeportálások a nógrádiakat elkerülték!

1945 után a cigányság a földosztásból kimaradt, a munkamegosztásban elfoglalt helye pedig fokozatosan megváltozott, egyre többen váltak ingázó segédmunkássá.

A cigányok helyzetében tényleges változások csak az 1960-as években kezdődtek. Az ezt megelőző viszonyokra utal néhány megyei adat: 1960-ban Balassagyarmaton a cigányok 50 százaléka analfabéta volt és 8. osztályig csak egy tanuló jutott el. 1960-ban a pásztoói járásban a munkaképes cigányok 35 százaléka végzett rendszeres munkát.

A későbbi adatok mind az iskolázottság, mind a foglalkoztatás terén javulást mutatnak. Ügyeltek arra is, hogy a korábbi mesterségeik egy részét életben tartsák: 1951-ben létrehozták a Nógrád megyei Szegkovács Ktsz-t, melynek létszámát 1969-ben 200 főre növelték, több ízben a vezető beosztásokba is cigány került.

A helyi munkaalkalom helyett azonban az ingázás vált jellemzővé, elsősorban Salgótarján-

ban. Néhány település esetében azonban a főváros vonzása volt a legerősebb: 1980-ban Szirákon a cigány apák 75 százaléka Budapestre járt dolgozni (Tímár Á., 1981.). A megye csak a telepén élők arányának tekintetében maradt el az országos átlagtól.

A cigányság helyzetének változásai az 1980-as évekig

Az 1984. évi összeírás településenkénti adatait összeadva a megyében 19.134 cigány élt, ennek ellenére a legtöbb forrás 17.665 főt jelöl, ami a Nógrádi Szemle 1980/3. száma alapján a négy évvel korábbi létszámnak felel meg (Túróczy J., 1980).

Mai határokon belül a megye cigány lakossága 91 év alatt 649 százalékkal (a másik adat alapján 712 százalékkal) nőtt. Ez meghaladja az országos növekedést, amelynek oka a magas természetes szaporulat mellett a jelentős beáramlás volt. Ez az új betelepülés összefüggésbe hozható Salgótarján és környékének fejlődésével. A megye mai területére a ma Szlovákiához tartozó nógrádi részekről is költöztek be cigányok, a többség azonban más megyékből érkezett és közöttük több vándorló csoport is volt.

A szegény, sok gondot okozó cigányok táborát növelhette az az országosan ismert jelenség is, hogy a gyáripar fejlődése a régi mesterségeiket háttérbe szorította, hiszen a századfordulótól kezdve a vidéki ipar egyik legvirágzóbb telephelye Nógrádban volt.

1945 után a cigányság a földosztásból kimaradt, illetve végleg megváltozott a munkamegosztásban elfoglalt helye.

*

A SZÉCSÉNYI VÁROSKÖRNYÉK CIGÁNY-LAKOSSÁGÁNAK JELLEMZÉSE

Létszámok és a lakosságon belüli arányok változásai

Miközben a szécsényi városkörnyék 16 településének állandó népessége az 1984. XII. 31-től az 1992. IX-i egyéni adatgyűjtés idejéig terjedő időszakban 2 százalékkal csökkent, addig a terület 14 településén élő cigányok száma 22 százalékkal nőtt. 1984 végén a 3.552 cigány az összlakosság 14,1 százalékát jelentette, és ennél magasabb az arányuk csak 3 városkörnyéken volt az országban. 1992 őszének elején a 24.598 lakosból 4.333 főt tett ki számuk a városkörnyék településein, ami a lakosságnak 17,6 százalékát jelenti, azonban csak az általuk is lakott településeket figyelembe véve ez az arány már 18,9 százalék. Az adatok településenként nagy eltérést mutatnak. (1. táblázat)

1. táblázat

	19 84		19 92	
	arányuk	számuk	arányuk	számuk
1.Enderfalva	48 %	631 fő	52 %	654 fő
2.Nógrádmegyer	nincs adat	nincs adat	40,2 %	725 fő
3.Karancsság	nincs adat	nincs adat	40 %	475 fő
4.Nógrádszakál	nincs adat	nincs adat	39,5 %	280 fő
5.Magyargéc	nincs adat	nincs adat	29,7 %	265 fő
6.Ságújfalu	nincs adat	nincs adat	27,5 %	298 fő
7.Ludányhalászi	nincs adat	nincs adat	20,1 %	320 fő
8.Rimóc	7,9 %	166 fő	15,7 %	315 fő
9.Nagylóc	13 %	261 fő	15,6 %	301 fő
10.Piliny	9 %	61 fő	14,7 %	103 fő
11.Varsány	9,9 %	178 fő	11,6 %	219 fő
12.Szalmatercs	nincs adat	nincs adat	8 %	43 fő
13.Szécsényfelfalu	7 %	45 fő	5,7 %	29 fő
14.Szécsény	2,9 %	205 fő	4,5 %	306 fő
15.Hollókö	-	-	-	-
16.Nógrádsipek	-	-	-	-

A szécsényi városkörnyék településeinek 1984. és 1992. évi adatok szerinti sorrendje a cigányok arányának tekintetében

A települések közül kiemelkedik Enderfalva, melyet 1984-ben csak 10 település előzött meg az országban a cigányok arányát tekintve (Kocsis K., 1989), 1992-ben pedig a magyarok már kisebbségbe kerültek a faluban.

Az ellenpólust Szécsény városa képviseli, ahol a jelentős betelepülés ellenére is az arányuk a legalacsonyabb maradt. Napjainkban a cigányoknak már közel fele város lakó, ezzel szemben a szécsényi városkörnyéken a cigányoknak 7 százaléka él városban és ez még akkor is kevés, ha figyelembe vesszük, hogy a terület lakosságának csak 38 százaléka városi.

Az 1984. évi adatok több településnél összevonva szerepelnek. Ezek az adatok a következők: Nógrádmegyer és Magyargéc lakosságának 30 százaléka, Karancsság, Ságújfalu és Szalmatercs lakosságának 23 százaléka, Ludányhalászi és Nógrádszakál népességének 15,8 százaléka volt cigány 1984-ben. Az összevonások miatt 7 településen a cigányok létszámának pontos növekedése nem ismert. A különbségek így is szembetűnőek (2. táblázat), főleg, ha figye-

lembe vesszük, hogy az elmúlt 8 év során egy településen Szécsényfelfaluban csökkent a számuk (35,5 százalékkal) A változások megértéséhez a természetes szaporulat és a vándorlás vizsgálatára van szükség.

2. táblázat

Legnagyobb növekedés		Legkisebb növekedés	
település	növekedés %	település	növekedés %
Rimóc	89,75	Nagylóc	15,32
Piliny	68	Nógrádmegyer	12,88
Szécsény	49,26	Endrefalva	3,64

A cigányok számának %-ban kifejezett változása néhány településen 1984 és 1992 között

A cigányság természetes szaporulata és korösszetétele

Az elmúlt évtizedben a városkörnyék lakossága a természetes fogyás és a vándorlás miatt egyaránt csökkent. Ezzel szemben 1991-ben saját felmérésem alapján a cigányok körében 1,58 százalékos volt a természetes szaporulat. A 14 település között ezen a téren is óriási különbségek vannak.

3. táblázat

Legnagyobb szaporulat		Legkisebb szaporulat	
település	szaporulat	település	szaporulat
Sz.felfalu	74 ‰	Nógrádszakál	7,2 ‰
Szalmatercs	48 ‰	L.halászi	6,2 ‰
Rimóc	33 ‰	Szécsény	3,2 ‰

A terület néhány települése a cigányok természetes szaporulata alapján

Az első két településnél azért ilyen magas az érték, mert kevés fiatal cigány lakja a falut (Szécsényfelfalu: 29, Szalmatercs: 43 fő). Abban az esetben, ha csak a 300 fő feletti cigányközösségeket vizsgáljuk, akkor is 3,2 ezrelék és 33 ezrelék között ingadozik a természetes szaporulat.

Jelentős különbséget kapunk, ha a városi cigányság mutatóját (3,2 ezrelék) vetjük össze a 13 falu cigány lakosságával (16,85 ezrelék). Néhány adat arra is utal, hogy korábban milyen volt a növekedés.

1991-ben 3 faluban (Karancsság, Ságújfalú, Szalmatercs) ugyanannyi cigánygyerek született

(23 fő), mint 1981-ben, annak ellenére, hogy a cigányok száma azóta csaknem 22 százalékkal nőtt.

A varsányi cigányok korösszetételének változásai is előrelépést mutatnak. Varsányon kívül még Piliny cigányságának 1991. évi korösszetétele vált ismertté számomra, amelynek más adatokkal való összevetése jól szemlélteti a falu "lemaradását"

A térbeli mobilitás alakulása

A városkörnyék az 1980-as évtizedben 1.471 fős vándorlási hiányt könyvelhetett el. Ezzel szemben az itt élő cigányok számának a vándorlás miatt is nőnie kellett, hiszen az 1991. évihez hasonló természetes szaporulatot feltételezve a többi esztendőben is, az elmúlt 8 év 22 százalékos létszámnövekedését csak minimum 300 fős vándorlási plusszal magyarázhatjuk. A területen élő cigányok 27,6 százalékra kiterjedő vizsgálat alapján azonban a városkörnyéken a kívülről beköltözők száma csak 15 fővel haladta meg az elköltözőkét. Természetesen a többi falu esetében a vándorlási különbözet eltérő is lehetett ill. elképzelhető a természetes szaporulat korábbi magasabb értéke is. Két falu adatai azonban egy harmadik lehetőséget is felvillantanak: az 1984. évi létszám alábecsülését. Nógrádszakál és Ludányhalászi együttes cigány lakossága a nem egészen 8 év alatt 40,5 százalékkal nőtt, ez idő alatt (a két falu egymás közti lakosságcserejét nem számolva) 29 fős vándorlási hiány mutatható ki, tehát az előbbi növekedés egyedüli oka a magas (évi kb. 4,5 százalékos) természetes szaporulat lehet. Ugyanakkor 1991-ben a két cigányközösség természetes szaporulata 6,7 ezrelék volt.

Így feltételezhető, hogy az 1984. évi létszám néhol magasabb volt a megadottnál. Az általam felmért adatoknál is lehetnek néhány fős tévedések, de ezek több forrásból is megerősítésre kerültek.

A bizonytalanságok ellenére megállapítható, hogy az elmúlt 8 év létszámnövekedése elsősorban a természetes szaporulat eredménye volt.

A vándorlás többnyire a városkörnyéken belül zajlott, bár egyes falvaknál előfordult, hogy a népességmozgásban résztvevők fele térségen kívüli településekhez kapcsolódott.

A terület egészétől eltérően néhány község esetében a területi migráció szerepe nagyobb volt a természetes szaporulatnál a létszám alakulásának szempontjából. Mindenekelőtt a 2. táblázatban szereplő településekről van szó, melyekben a cigányok száma a leginkább nőtt. Rimócon különösen 1988 óta nagy a betelepülés, az elmúlt négy évben másfélszeresére nőtt a cigányok száma. Ugyanilyen mértékű volt a változás Szécsényben is, igaz ott nyolc év alatt történt, viszont a természetes szaporulat itt volt a legalacsonyabb. Piliny esetében nincs szükség közvetett bizonyítékra: ismert a vándorlás konkrét mértéke, a betelepülési többlet nagyobb, háromszor annyi személlyel növelte a cigányok számát, mint a természetes szaporulat,

sőt az elmúlt nyolc év tizenegy elveszületése közül hét a betelepülők családjában történt. Piliny esetében a beáramlást főleg Endrefalva táplálta, fő oka pedig az volt, hogy az ottani telep felszámolását követően sokan az előregedő népességű Szécsényfelfalu és Piliny üresen maradó parasztházaiba költöztek. A pilinyi cigányok által lakott 25 házból tizenhetet más településekről érkezők vásároltak.

Az állam kamatmentes kölcsönökkel és 200 ezer Ft-tal támogatta őket a lakásvásárlásban, illetve az építésben.

Pilinybe a legelső beköltözők a városkörnyéken kívülről érkeztek 1972-ben, a többséget azonban az 1974-től kezdve érkező, ma 13 lakásban élő endrefalvi cigányok jelentették. A 103 pilinyi cigány közül a legtöbb (48 fő) még endrefalviként született. Kisebb mértékben de más településekhez is kötődnek azonban a falu cigányai.

Szécsényfelfaluban 1978-ban még nem élt cigány, a esőkkenő népességű településen azonban az arányuk 1984-ben már 7 százalék volt (45 fő), számuk 1992 őszére 29 főre csökkent, ami kizárólag az elvándorlás eredménye.

A folyamat megváltozásának egyik oka az, hogy 1990. XII. 31-el megszűntek a korábbi kedvezményeik, amelyek egyedül teheték vonzóvá számukra a félrecső községet, ahol még egy nagyobb közösségük sem alakult ki, amely ottmaradásra készíthetné őket.

Szécsényfelfalu mellett a cigányok vándorlási különbözete Endrefalván és Nógrádszakálban volt egyértelműen negatív. 7 településen pozitív volt a mérleg, a további 4 településen az adatok hiányossága miatt csak valószínűsíteni lehet a vándorlási hiányt.

Az iskolázottság jellemzői

A jelentős térbeli mobilitással szemben társadalmi mobilitás alig jellemzi a cigányokat. Ennek egyik következménye, ugyanakkor oka is alacsony iskolázottságuk, bár önmagukhoz képest ezen a téren is előreléptek. Egy 1981. évi felmérés szerint egy véletlenszerű minta alapján 30 karanessági cigány nő közül a középkorúak között a nyolc osztályt végzetek száma 5 fő volt, a fiatalkorúaknál pedig ugyanez 15 főre gyarapodott. Rövid időszak alatt azonban alig történik változás, ezt mutatják 3 iskola 5 évre visszamenő adatai is: Nógrádmgyerben a cigánytanulók helyzete egyedül a bukottakból való részesedésük alapján javult (91 százalékról 74 százalékra). Karanesságon pedig 1991/92. tanévben a cigányoknak "csak" 20,8 százaléka bukott meg, szemben az 1987/88. évi 36,8 százalékkal. A szécsényi általános iskola öt éves adatai ingadozásokat mutatnak.

Azokban az iskolákban, ahol arányuk 50 százalék felett van a bukott tanulók 70-100 százalék; az állami gondozottak, kiegészítők, tankötelezettség alól felmentett tanulók 90-100 százaléka cigány.

A továbbtanulást vizsgálva igen jelentős különbségeket kapunk. A városkörnyék 14 cigányok által is lakott települése közül a 3 legkevesebb cigánnyal rendelkező faluban nincs 8 osztálynál magasabb végzettségű közöttük (Piliny 103, Szalmateres 43, Szécsényfelfalu 29 cigány lakos). A többi településen legalább 1-2 szakmunkás kikerül közülük, de ezek száma nem mindig függ össze létszámuk nagyságával: Varsányban a 17 éven felüli cigányok 5 százaléka szakmunkás (7 fő) és további 5 tanul jelenleg szakmát. A csaknem másfélszer annyi cigánylakta Ludányhalásziban csak háromnak van szakmunkásbizonyítványa és jelenleg nincs cigány továbbtanuló.

A fiúk elsősorban kőművesnek tanulnak, illetve vasas szakmákat választanak. A lányok többnyire eladók, fodrászok, varrónők, illetve nő az érdeklődés az egészségügyi pályák iránt is. Gyakori eset, hogy tanulmányaikat megszakítják vagy nem fejezik be. A képzettek pedig sokszor elköltöznek.

Az utóbbi években több cigány szakmunkás, egy érettségizett, illetve egy diplomás cigány választott a városkörnyéken kívül lakóhelyet. Így a területen két diplomával rendelkező maradt, a cigányok 0,046 százaléka, 1980-ban a baranyai cigányoknál majdnem ugyanannyi volt a diplomások aránya. Szécsény környékének két diplomás cigánya azonban egy településen, Nógrádszakálban él, ahol 280 cigány található.

A 14 település közül nyolcban nincs érettségizett cigány, közülük Endrefalvár korábban élt egy. A további 6 település közül Nógrádmegyer adatai bizonytalanok (de több érettségizett is van), 5 településen pedig 24 az érettségizettek száma a cigányok körében.

A települések adatait a 4. táblázat mutatja, azonban sorrendjük nem tekinthető pontosnak, mert Nógrádmegyer az előbbi okok miatt nem szerepel közöttük.

4. táblázat

Települések	Érettségizett cigányok száma	Arányuk a település cigányain belül
1. Ságujfalu	9 fő	3,2 %
2. Karancsság	6 fő	1,26 %
3. Szécsény	4 fő	1,3 %
4. Nagylóc	3 fő	0,99 %
5. Nógrádszakál	2 fő	0,71 %

A települések sorrendje az érettségizett cigányok száma alapján

A foglalkozási szerkezet

Nógrád megyében 1975-ben a munkaképes korú cigányok 59 százaléka, 1980-ban már 64-65 százaléka állandó jelleggel dolgozott (Turóczy J., 1980).

Hasonló állapotot tükröznek három Szécsény környéki település 670 cigány lakosának (akkor a cigányok 20 százaléka) 1981. évi adatai. (Állandó munkaviszony 65 százalék, alkalmi munkaviszony 10,7 százalék, nem volt munkaviszonya 17,9 százalék, munkaképtelen 2,2 százalék, egyéb 3,85 százalék.) A három faluban a munkaképes cigány nők 52 százaléka állandó munkahellyel rendelkezett, két évvel később a két másik megyével e tekintetben országosan vezető Nógrádban ez az arány 50 százalék volt. A rendszeresen dolgozók munkahelyeinek ágazati megoszlása még más területek cigányságával összevetve is az ipar, építőipar túlzott, illetve a mezőgazdaság rendkívül jelentéktelen szerepét tükrözte a foglalkoztatásukban. A munkahellyel rendelkezők 93 százaléka segéd- és betanított munkás volt, illetőleg a Tsz-ben alkalmazott 4 férfi kivételével mindenki más településen dolgozott (a férfiak 97, a nők 100 százaléka).

E három falu adatai más településekre is jellemzőek, bár az ingázás terén kevésbé szélsőséges arány volt általános. A legtöbben Salgótarján nehézipari üzemébe jártak dolgozni. A helyben munkát találók többsége a mezőgazdasági nagyüzemekben és azok melléküzemágai-ban kereste kenyerét, a Szegkovács Ktsz 1969-től kezdődő erőteljesebb támogatásával pedig a kovács mesterség is fennmaradt. Régi tevékenységeik közül még a zenélés, valamint átalakult formában a vályogvetés élt tovább. Ez utóbbi foglalkozást üzők a szécsényi és más közeli téglagyárakban találtak munkát.

A foglalkozási szerkezetüket nem módosította jelentősen az, hogy Nógrád megyében más területeket megelőzve előbb jelentkeztek a bányászat és a nehézipar problémái, mert a politikai célokkal is magyarázható állami dotáció miatt a nehézségek a maihoz képest kevésbé voltak érzékelhetőek.

Igazi változást az jelentett, hogy az 1980-as évtized végére kialakult a vállalkozói rétegük.

Munkanélküliség.

A rendszerváltás döntő változást hozott a gazdálkodó szervek szempontjából. A nógrád-megyeri szegkovács szövetkezetben megszűnt a párt és tanácsi vezetők piacról való gondoskodása, így 1991 őszén már csak napi 4-5 órát dolgoztak a megrendelések hiánya miatt (amit az általános kereslet visszaesése is okozott, nemcsak a korábbi gondoskodás elmaradása), 1993-ban pedig teljesen megszűnt a szövetkezet.

A válságba került városi iparvállalatok is először őket bocsátották el, mert képzetlenek, mert cigányok, mert ingázók voltak, akiknek az útiköltségét a vállalat fizette. Az 1993-as év

nyári adatait ha egy évvel korábbiakkal vetjük össze csakis azt bizonyítják, hogy a cigányok az első elbocsátottak között voltak. 1991 nyarán Nagylócon a munkanélküliek 80 százaléka, Endrefalván 90 százaléka cigány volt, egy évvel később ez az arány 19 százalék és 67 százalékra mérséklődött, aminek az oka, hogy azóta nem cigányokat is nagy számban bocsátottak el.

1992 augusztusában az országos 11 százalékkal szemben a nógrádi munkanélküliség 18 százalékos volt (decemberig újabb 1 százalékkal nőtt), a szécsényi városkörnyéken pedig 27 százalékos. 1992. VIII-IX-i felmérésem során 878 cigány munkanélkülit találtam, ami a munkaképes korú cigányok 31-34 százalékát jelenti.

Településenként azonban nagy eltérések mutatkoznak e tekintetben, amit a következő 5. táblázat mutat be részletesen, itt azonban csak a cigányokon belüli arányuk szerepel.

5. táblázat

Települések sorrendje	Mn-i cigányok aránya a cigányokon belül	Mn-i cigányok száma
1. Rimóc	11,1 %	42 fő
2. Nógrádszakál	16 %	45 fő
3. Ludánvhalászi	16,5 %	53 fő
4. Endrefalva	18,3 %	120 fő
5. Nagylóc	19,2 %	58 fő
6. Magyargéc	20 %	53 fő
7. Nógrádmegyer	20,2 %	147 fő
8-9 Karancsság, Ságújfalú	20,8 %	108 fő
10. Szécsény	21,2 %	65 fő
11. Piliny	21,3 %	22 fő
12. Ságújfalú	25,5 %	76 fő
13. Sz.felfalu	31 %	9 fő

A települések sorrendje a cigány munkanélküliek aránya alapján 1992 VIII-IX-ban

Két falu esetében viszont a 15-59 éves korúakon belüli arányuk is ismert: Pilinyben 39,9 százalékos, Varsányban 56,3 százalékos a cigány munkanélküliség. Ez az arány rendkívül magas, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy közülük sokan nem használják ki a helyi munkalehetőségeket sem (1991 nyarán 8 ember tudott volna közmunkát végezni Szalmatercsen, de senki nem jelentkezett), továbbá a cigányok körében korábban sem volt teljes a foglalkoztatás. 1986-ban Varsányban a munkaképes korú cigányok 8 százaléka nem dolgozott. Az állandó

munkaviszonnal rendelkezők száma még kisebb lehetett, mert ugyanott 1992-ben a munkanélküliek 29 százaléka semmilyen járadékot nem kap, ami arra utal, hogy munkaviszonyuk az elmúlt 4 évben nem érte el a 360 napot.

A munkanélküliek száma nem jelenti azt, hogy a többi munkaképeskorú cigány dolgozna.

Pilinyben az 56 munkaképes korú cigány közül 22 fő munkanélküli, azonban a további 34 személy közül csak 13 fő dolgozik (a munkaképesek 23,2 százaléka, az összes cigány 12,6 százaléka), a többiek tanulnak, katonák, gyes-en vannak vagy nyugdíjasok. Az arány viszont azóta is romolhatott, hiszen a 13 dolgozóból mindössze kettőnek volt helyben munkahelye, a többiek pedig egy kivétellel a megyeszékhely nehézipari üzemében dolgoztak, valamennyien segéd-, illetve betanított munkásként.

A körzet 877 cigány munkanélkülijéből 100 fő adott értékelhető válaszokat a kérdéseimre.

A válaszadók 48 százaléka korábban sem dolgozott (ez az átlagosnál valószínűleg rosszabb képet tükröz, részben a pilinyi adatok miatt, mert ott a munkanélküliek 68 százaléka nem dolgozott korábban sem), 40 százalék akkor elbocsátott ingázó volt (16 fő a városkörnyéken belül, 13 fő azon kívül, további 11 pedig a megyén kívül dolgozott), 12 százalék pedig helyben dolgozott az elbocsátása előtt. Ez az utóbbi érték is meghaladja az átlagos szintet, mert a helyben elbocsátott válaszadók döntő többsége az 1993-ban felbomlott KTSZ dolgozója volt és máshol cigányokat is nagy számban alkalmazó helyi megszűnt munkahely nem volt.

Jellemző viszont az, hogy a mezőgazdaságban csak 3 fő, míg az iparban 97 fő dolgozott (86 fő nagyvállalatoknál). Szintén általánosnak tekinthető, hogy csak 3 munkanélkülinek volt 8 osztálynál magasabb végzettsége, ők szakmunkások és közülük korábban csak egy 40 évesnek volt munkahelye, kettőjüknek (23 és 25 évesek) még nem. A válaszokból (bár ezek nem mindig reprezentálják jól a cigány munkanélkülieket) annyi kiderül, hogy elsősorban a más települések ipari üzemében, illetőleg a helyi, megszűntetett munkahelyeken dolgozók kerültek az utcára. A helyi munkahelyek közül azonban azokat, ahol nem anyagi javakat állítanak elő, kevésbé érintik a nehézségek. Ilyen munkahely a 15 cigánynak is munkát adó ludányhalászi Szociális Otthon, ami nélkül a falu az 5. táblázatban elfoglalt előkelő helyéről a 11-re csúszna vissza. Cigányokat is nagyobb számban foglalkoztató hasonló intézmény nincs, így a gazdaság újbóli fellendüléséig a gondokat csak a polgármesteri hivatalok által szervezett közhasznú munkák enyhítik. 1993-ban Nógrádmegyében a jelenleginél kétszer több embernek kívánnak így munkát adni, mert többek között a későbbi termelésnövekedést előkészítő helyi baromfi-feldolgozó kialakítását is munkanélküliekkel végeztetik majd.

Szintén munkanélkülisége elleni harc része a rimóci új varroda is, azonban a faluban csak két cigány varrónó él. Szakképzetlenségük megnehezíti a segítségnyújtás lehetőségét is.

A cigányok vállalkozásai

Napjainkban 9 településen 83 cigány vállalkozó található, ami majdnem ugyanannyi vállalkozó családot jelent. A különböző termékekkel való kereskedésen túl még további tucatnyi területen tevékenykednek.

Vállalkozásaik fő profilját vizsgálva a kereskedelem és a vendéglátás erős dominanciája tűnik ki (a vállalkozók 68,67 százaléka a kereskedelemben és a vendéglátásban dolgozik, javító és szolgáltató tevékenységet üz. 16,86 százalék, iparral 14,45 százalék foglalkozik).

Az ipari és a javító-szolgáltató tevékenységek közül a textilruha készítő és a fuvarosok száma magas (9 és 8 fő). Régi foglalkozásai eltűnni látszanak, mindössze egy-egy kovács, alumíniumöntő, fémelemkészítő és bádigos megléte utal csupán korábbi "fémszeretükre". Mezőgazdasági vállalkozó sincs közöttük.

A többszörös milliomosok mellett sok a kényszervállalkozó. A vállalkozók településenkénti megoszlása igen differenciált, ennek egyik oka az eltérő közlekedési helyzet, ld. a 6. táblázatot

6. táblázat

Települések sorrendje	Cigány vállalkozók száma / cigányok száma	Településen áthaladó utak osztályozása
1. Szécsény	11/306	1
2. Endrefalva	21/654	1
3. Nógrádmegyer	19/725	3
4. Nagylóc	7/301	2
5. Karancsság	10/475	1
6. Ságújfalú	6/298	1
7. Varsány	4/219	5
8. Nógrádszakál	3/280	4
9. Magyargéc	2/265	3
10. Sz.felfalu	0/29	6
11. Szalmatercs	0/43	1*
12. Piliny	0/103	6
13. Rimóc	0/315	6
14. Ludányhalászi	0/320	4*

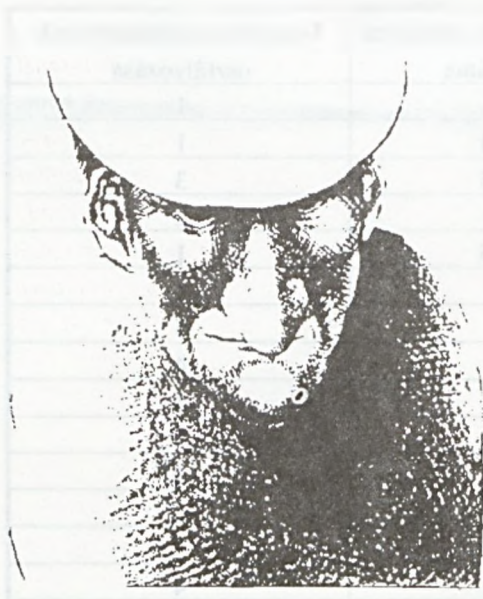
A települések sorrendje a cigány vállalkozók cigány-lakosságon belüli aránya, valamint a településen áthaladó utak fontossága szerint

A 6. táblázatban tehát a településeken áthaladó utak közlekedési jelentősége is szerepel. Itt 1-el a legfontosabb utat, a 22-est jelöltem (a 2-es főútvonalat köti össze Balassagyarmattal, Szécsényvel, Salgótarjánnal). A 2-es szám a 22-es és a 21-es utakat összekötő utat, a 3-as a 22-es útról leágazó, majd oda visszatérő utat, a 4-es a Szécsény és a határátkelőhelyként már évek óta nem használt Ipolytarnóc közti utat jelöli, az 5-ös a két települést felfűző bekötőutat, a 6-os az egy településre vezető bekötőutakat jelöli.

A két, csillaggal megjelölt település kivételével a táblázatból az derül ki, hogy a fontosabb utak mentén lévő településeknél magasabb a vállalkozók aránya. A két falu esetében a vállalkozók hiánya döntően a cigányok kis számával magyarázható (29 és 43 cigány lakos), ezért a két községet kizárhatjuk a közlekedési helyzet vizsgálatából. Így Szalmateres kivétel-jellegére is magyarázatot kapunk. Ludányhalászi utolsó helyét már nehezebb indokolni, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Szécsényvel szomszédos település, akárcsak Rimóc, így ez utóbbi faluban sem lehet a cigány vállalkozók hiányát egyedül a "zsákutcás" jelleggel magyarázni.

A választ részben az adhatja meg, hogy mindkét településen viszonylag alacsony a cigány munkanélküliek aránya, így kisebb lehet a vállalkozási kényszer is. Az iskolázottság és a vállalkozások között nincs feltétlenül összefüggés, mégis feltűnő, hogy az utolsó 6 helyen lévő községek egyikében sem jutott el cigány lakos az érettségiig és más iskolázottsági mutatók alapján is nagy a különbség az előttük állókkal szemben!

Néhány település viszont kedvezőbb helyet foglal el a táblázatban, mint az a vállalkozások és a forgalmi helyzet összefüggéséből következne. Közülük Varsány és Nagylóc egyaránt közvetlen szomszédja Szécsénynek, továbbá e két településen a többi faluhoz képest több magyar is él a cigányok mellett, és ez nagyobb helybeli keresletet jelenthet a vállalkozók számára, akik azonban általában mással foglalkoznak, mint magyar társaik, így a konkurencia nem túl erős. (Folytatása következő lapszámunkban)

Olexa József : Grafika

Tóth László

Arcképek – Kassáról

*Adalékok a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetéhez
1945 és 1948 között*

A (cseh)szlovákiai magyarság kis híján hét és fél évtizedes, megpróbáltatásokkal teli útján nincs még egy útszakasz, mely az emberi és közösségi élet olyan, mérhetetlen szenvedéseket és megaláztatásokat hozó stációin vezetett volna végig, mint az 1946-1948 közötti.

A szóban forgó kis töredéknép ennek a négy esztendőnek a sokkját, traumáját, következményeit azóta sem tudta teljes egészében kiheverni, s az önszemléletében, a világhoz való viszonyulásában, illetve a társadalmi-szellemi életében mutatkozó nem egy kóros elváltozásnak ezekben az esztendőkben kereshetjük a gyökereit. Ugyanekkor mindmáig keveset tudunk erről az időszakról, még akkor is, ha a történet- és művelődéstörténet-írás figyelme az utóbbi, mintegy másfél évtizedben, különösen azonban három-négy esztendeje fokozott intenzitással fordult a csehszlovákiai magyarság történetének e fejezete felé. S bár ennek következtében lassan-lassan kezd szertefoszlni a "hallgatás éveinek" az ezen időszakot körbelegő legendája, mítosza is, hogy mást ne mondjak, a csehszlovákiai magyarság szóban forgó esztendeinek művelődéstörténeti vonatkozásait összefoglaló, monografikus igényű feldolgozás, mindmáig nem készült még el. Következésképpen még mindig események százait-ezreit, s arcok tucatjait fedi homály, jóllehet mindegyiküknek nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyarságra zuhogó ütések infernális következményeinek enyhítésében, illetve mindegyikük más-más oldalról világít rá erre az etnocídiummal felérő sorscsapásra.

Forgách Géza

"...szolgálni a magyar-szlovák közeledés ügyét"

Forgách Géza (1896-1976?) a csehszlovákiai magyar sajtó- és művelődéstörténet mára (már) csaknem teljesen elfelejtett alakja. Az eddigi sajtótörténeti összefoglalókban általában nem találni a nevét, a "névsorol-

vasásokból" is rendre kimaradt. Pedig a két háború közötti csehszlovákiai magyar újságírásnak viszonylag fontos – még ha nem is meghatározó – személyisége ő.

Újságírói-szerkesztői pályáját a kassai

jogi akadémián folytatott tanulmányaival párhuzamosan még az első világháborús években, a Kassán megjelenő Felvidéki Újságnál kezdte, amely az államfordulat után - végleges betiltásáig - három éven keresztül Esti Újság címen jelent meg. (Ő közölte Fábry Zoltán első írását is 1920-ban.) 1921-től, a lap betiltását követően a felvidéki magyar pártok központi irodájának titkára lett Losoncon, 1926-ban, a Prágai Magyar Hírlap felelős szerkesztőjeként Prágába került, s itt működött egészen az ország 1938-as szétválásáig, illetve a lap megszűnéséig - pontosabban: Budapestre költözéséig (a lap ugyanis is Felvidéki Magyar Hírlap címmel Budapesten jelent meg még egy ideig). Ide tartozik az is, hogy amikor szakadásra került sor Esterházy János, valamint a Jaross Andor és Szilassy Béla nevével fémjelzett csoport között, Forgách Esterházy mellé állt. Prágából hazaköltözött szülővárosába, a Magyarországhoz visszacsatolt Kassára, ahol azonban már nem vállalt tovább lényegesebb politikai szerepet.

A második világháború idején az egyik kassai mozi vezetője; írásai jobbra kassai lapokban - az Új Magyar Múzeumban, a Felvidéki Újságban - jelennek meg, ez utóbbinak 1943 februárjától főmunkatársa lesz.¹

Életének 1945-48 közötti szakaszáról Szalatnai Rezsőhöz intézett egykorú és későbbi, továbbá Fábry Zoltánhoz írt, a hatvanas évekből származó leveleiből, valamint Gömör János Szalatnai Rezsőnek küldött leveleiből és *Emlékezés egy letűnt világról* című emlékiratából tudhatunk meg kor- és művelődéstörténeti szempontból egyaránt

fontos, helyenként igen izgalmas részleteket.

Amikor a szovjet csapatok elfoglalták Kassát, Forgách Géza 1945 januárjában elmenekült a városból. Ausztriában bujkált, majd május elején orosz fogságba esett, s három hetet töltött el egy gyűjtőtáborban. Innen június első napjaiban került haza Pozsony érintésével Kassára.² Mindez azért érdekes számunkra, mert frissen szerzett élményeit még ugyanezen a nyáron - egy hozzávetőlegesen tíz íves emlékezésben - papírra is vetette: "...könyvet írtam öthónapos ausztriai menekülésem csúcselményeiről - számolt be a kéziratról 1947. október 11-i levelében Szalatnai Rezsőnek. - Ez is felvidéki magyar dokumentum: határozott szembenézés a megváltozott világgal és leszámolás a múlt hibáival. (...) Voltaképpen egy nagyszabású riport sok alcímmel. (Ilyenfajta könyvcímet gondoltam el: *Körmentől Kassáig 76 nap alatt - Magyar sorsok az új népvándorlás útján.*")" S a beszámoló tovább folytatódik: "A riport 1945 március végén Körmenten kezdődik. A volt kassai magyar hadbírák csoportjával menekülők Ausztrián keresztül-kasul (Feldbach, Graz, Liezen, Lankt Pölten, Bécs, Bécsújhely, Burgenland, Bruck), átélek egy orosz tanktámadást, szemtanúja vagyok annak, hogy a németek milyen gyalázatos módon szerelik le a magyar hadsereg menekülő alakulatait, szemtanúja vagyok a német összeomlásnak, fegyverletételnek, gyalogosan vándorolok német és magyar hadseregtemetőkön keresztül, részt veszek az utolsó magyar hősi halott temetésén - a fegyverletétel napjának délelőtt-

jén orosz fogságba kerülök, három hetet töltök a kaisersteinbrucki gyűjtőtáborban, ahol 24 nemzet fiai torlódtak össze, majd június első napjaiban Pozsonyon keresztül Kassára vergődök.”³

Ha tehát elfogadjuk a tételt, hogy a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalom kezdetei közvetlenül a második világháború végétől számíthatóknak, úgy Forgách Géza mindmáig valahol lappangó önéletrírásának irodalomtörténeti jelentőséget kell tulajdonítanunk, s benne annak (egyik) legelső alkotását, dokumentumát kell látnunk. Ilyen értelemben mindenképpen esemény lehetne az emlékirás valamikori előkerülése, amely valószínűsíthetően kor- és művelődéstörténeti szempontból is tartalmazhat nem lebecsülendő adatokat, érdekességeket.

Forgách Géza később, megírása után huszonkét évvel, 1967 nyarán vette elő íróasztalának fiókjából és gépelte le művét, s bár megfordult fejében közreadásának gondolata is, nem bízik benne, hogy a könyv valaha is napvilágot láthatna. De legalább a gyermekei és unokái érdeklődéssel forgathatják majd – írta 1967. június 15-én önmagát is biztatgatva Fábry Zoltánnak, akivel mindvégig megőrizte a barátságát.⁴ Művének címe ekkor a következőképpen módosult: *Szentgotthárdtól Kaisersteinbruckig. Magyar sorsok osztrák földön 1945 tavaszán*. Hogy valamelyest is képet alkothassunk az (egyelőre) ismeretlen kéziratról, álljanak itt annak fejezetei: *Körmendtől Szentgotthárdig – Befut az első szovjet páncélos – Sztálin-gyertyák a feldbachi éjszakában – Együtt a*

*“Görgey” maradék-hadosztállyal – A tobelbardi hadseregtemető - Céltalan vándorlás a stájer hegyekben – A “Vendung” közeledő árnyékában – Angolszász vagy szovjet fogság? – Utolér a szovjet haderő – A sanckpölteni kaland – Béctől Kismartonig – A kaisersteinbrucki tábor – Végre hazafelé – Szemtől szembe[n] az új szlovák forradalommal.*⁵ Emlékiratát Forgách Géza 1967 őszén Szalatnai Rezsőnek is megküldte, aki ugyancsak kétségesnek tartotta, hogy a kézirat az akkori körülmények között – bár minden a kiadása mellett szólna – megjelenhetne. “Lehet – töpreng Forgách –, hogy az új gazdasági mechanizmussal párhuzamosan olyan légkör fog kialakulni, ami mellett mindenki el fogja bírni a színvalóság tiszta tükrét. Persze lehet az is, hogy 2-3 év múlva még kedvezőtlenebb lesz a cenzúra-helyzet a mainál!”⁶ (E levelének kelté: 1967. október 21.) Azt persze Forgách valószínűnek tartja, hogy könyve egyszer talán mégiscsak napvilágot láthat, majd ha ehhez megfelelőek lesznek a körülmények. – Az idő az ő reménykedését igazolta: a *Szentgotthárdtól Kaisersteinbruckig* megjelenésének ma már tulajdonképpen nem lenne akadályja. Éppen csak a kéziratnak kellene valahonnan előkerülnie hozzá...

Szalatnai Rezső figyelmét Forgách Gézára – akárcsak Darkóra és Keller Imrere – ugyancsak Gömör János hívta föl, még valamikor 1947 elején egy, sajnos, keltezés nélkül maradt levelében. Ekkor Forgách már hónapok óta – 1946 szeptemberében tartóztatták le – vizsgálati fogságban várja a népbí-

róság ítéletét. Gömörly feltételezése szerint valószínűleg azt hozzák majd föl vádként elene, hogy közreműködött a Felvidéki Újság szerkesztésében, s mint ilyen, részt vett a nyilas mozgalomban. Pedig – írja az agg tanár –, „tudom milyen undorral beszélt a zsidóüldözésekről, sokszor otthon sírva panaszkodott, hogy lemondana a Felvidéki Újság szerkesztéséről, de fél, hogy a *Tost László*⁷ sorsára jut, akit – mint tudod – a nyilasok aljas módon meggyilkoltak. ...ha valaki, úgy én elítéltem a nyilasok gazságait, s szenvedtem is emiatt. Ám e gazságokban F. nem vett részt és a családja pedig egészen ártatlan. Hiszen lakásukban zsidó vagyont rejtettek s mentettek meg. Sőt náluk is, miként nálunk, egy zsidó asszony talált menedéket.”⁸ Emlékiratában Gömörly János részletesen is leírja a szóban forgó esetet, amiért Rinderék halálából 1947-ben álláshoz juttatták Forgáchot és mellette szólaltak fel a volt szerkesztő népbírósi perében.⁹ Amikor aztán hat és fél hónapi fogvatartás után 1947. április 3-án Forgáchot szabadlábra helyezték, első dolgai közé tartozott, hogy megköszönje Szalatnainak azt a segítséget, amit az ő távollétében a családjának nyújtott, s elhatározta, hogy mihelyt anyagi helyzete engedi, a kapott segítséget menten visszatéríti „a Segélynyújtók által képviselt magyar ügynek”.¹⁰

Ugyanebben az április 18-án kelt levelében Forgách elhelyezkedése ügyében is segítséget kér Szalatnaitól. A legszívesebben újságíró lenne: „legfőbb vágyam és célom az – írja a magyar szó leghevesebb üldözésének kellős közepén –, hogy újból magyar újságíró lehes-

sek – Csehszlovákiában. 1919-től 1938-ig annyira összeforrottam a kisebbségi újságírással, hogy a magam számára ennél megfelelőbb élethivatást nem is tudok elképzelni. Ha tehát Te úgy látod, hogy van kilátás arra, hogy Szlovákiában előbb-utóbb létrejön magyar nyelvű sajtó, bizalommal arra kérék föl, hogy alkalmas helyen és alkalmas időben az illetékesek figyelmét hívd fel szerény személyemre és hass oda, hogy a sajtó munkatársai kiválasztásánál engem is számításba vegyenek. Esetleg újságírói elhelyezkedésnél a magam számára csak azt az egyetlen erkölcsi feltételt szabom ki, hogy vállalok bármilyen, oly újságírói beosztást, amelyben nem kerülhetek összetűzésbe a nemzethűséggel. *Becsületesen akarom szolgálni a magyar-szlovák közeledés ügyét, egyenlően hűséges akarok lenni a magyarsághoz és a szlovákiai szülőföldhöz – az igazi demokrácia szellemében.* (Kiemelés: a Szerk.) Egy szóval csak olyan állást vállalok, ami mellett felemelt fejjel vallhatom magam tisztességes magyarnak úgy Pozsonyban és Kassán, mint Budapesten.”¹¹ A körülmények ismeretében akár nyugodtan meg is illetődhetünk ezen a naivitással elegy konok erkölcsi tartáson, azon, hogy van valaki, aki magyar újságíró akar lenni abban az országban, ahol már magáért a nyilvános helyen való magyar beszédért is fölpofozzák az embert! vagy keresztet nyírnak a hajába, mi több, még azt is kiköti, hogy eközben a legkisebb összeütközésbe sem szabad kerülnie nemzethűségével.

Forgách sorai egyébként ez esetben is arra engednek következtetni, hogy Szalatnai –

bár az ő levelét ezúttal sem ismerjük – egy magyar lap indításának tervéről tehetett említést a volt kassai szerkesztőnek. E feltevé-
sünket látszik alátámasztani az is, hogy Keller Imre egyik Szalatnainak címzett, nagyjából ugyanebben az időben írott – főntebb már említett – válaszevele is hasonló feltételezésre indíthat benniünket. – Sajtótörténeti szempontból mindenképpen érdekes adalékkal van tehát dolgunk, még akkor is, ha Szalatnai csupán a szintén ekkoriban (1948. május 14-től) – és a csehszlovákiai terjesztés szándékával – kiadott budapesti Új Otthonról szólt Kellernek is, Forgáchnak is. De nem kerülhető el itt az a feltételezés sem, miszerint az Új Otthon csehszlovákiai terjesztését a csehszlovák hatóságok talán éppen azzal az elgondolással engedélyezték, hogy erre való hivatkozással akár egy valóban Csehszlovákiában tervezett magyar lap kiadásának engedélyezését is meg lehetne majd tagadni.

Forgách Géza – "ha újságírói álláshoz csak hosszabb idő múlva" juthatna – természetesen beérné "más természetű kenyérkereseti lehetőséggel is",¹² Nyugodtan vállalkozna például szlovák vagy cseh művek fordítására is: "Amennyiben ilyen esetleges irodalmi vállalkozásba bekapcsolnál, a legnagyobb ambícióval teljesíteném a rám szabott feladatokat."¹³ Szalatnai komolyan foglalkoz(hat)ott az üggyel, legalábbis ez derül ki Gömör János egyik, 1947. április 27-i leveléből, akinek kikérte a véleményét Forgáchról és Keller Imréről. (Szalatnai kérdése Gömör János levelében: "Jót álltok-é demokratikus politikai szempontból Keller Imréért és

Forgáchért?"¹⁴) Nem tudni, Szalatnai mire, milyen álláslehetőségre gondolt, az agg tanár sorai azonban talán valamivel közelebb vihetnek bennünket ehhez a kérdéshez. – "Forgách alkalmazkodó készségével, kedves modorával és erős szociális érzésével, kötelességtudásával minden közéleti tevékenységre alkalmas, viszont azonban múltja, még ítéletre nem került népbíróági ügye nem szólé ellene? Már ti. olyan értelemben, hogy úgy a haladó mentalitású magyarság, valamint a rendőrség, amely őt mint szabadon levő politikai foglyot ellenőrizteti detektívjeivel, nem venné-é rossz néven, hogy a magyar kormány ilyen alkalmazottja van? Tulajdonképpen kérdésemre (...) Forgáchot illetőleg azt felelhetem, hogy ő mint hitbuzgó katolikus erős papi befolyás alatt áll talán ma is, de feltétlen nyíltszívű, becsületes jellem, aki sohasem fog olyat tenni, amellyel a mai politikai irányzatnak árthatna..."¹⁵ Forgách egyik későbbi leveléből tudjuk, hogy az is fölmerült benne, ha esetleg mégsem lenne kisebbségi újságíró, netán csak ő nem helyezkedhetne el (cseh)szlovákiai magyar lapnál, a prágai magyar követség vagy a pozsonyi magyar konzulátus mutatkozna számára a legmegfelelőbb helynek ("főleg persze a sajtószolgálat keretén belül").¹⁶ Ha azonban belátható időn belül mégis sikerülne magyar lapot indítani Szlovákiában, a legszívesebben annál dolgozna, akár – írja több egykori lap fő- és felelős szerkesztőjeként – még korrektori beosztásban is: "Biztosíthatlak arról, hogy a lehető legjobb korrektor lennék" – írja Szalatnainak 1947. október 11-én.¹⁷ Ezt követően az Új

Otthonra fordítja a szót: "a jobb holnap első előjelének" véli Szalatnai Rezső szlovák nyelvű rádióelőadását. (Forgách költői kérdése ezzel kapcsolatban: "Vajon az első fecské után jönnek-e a többiek is!..." Nos, a válasz ismert: egyelőre nem jöttek, jónéhány szenvedéssel teli hónapot kellett még várni rájuk.) Hiányolja továbbá – "Nagyon, de nagyon hiányzik az itteni magyaroknak is" – a lap hirtelen elmaradó száma: a csehszlovák hatóságok ugyanis – valószínűleg a hetilapnak a szlovákiai magyarok körében kivított nagy (ötvenezer példányban került Szlovákiában terjesztésre!) népszerűsége miatt is – minden külön(ösebb) indoklás nélkül, néhány szám után, leállították annak szlovákiai terjesztését.

A népbíróági tárgyalás 1947 szeptemberében viszonylag szerencsésen végződött Forgách számára. Igaz, négy hónapi munkatáborra ítélték őt, de a bíróság a büntetést vizsgálati fogságával letöltöttnek nyilvánította. A fogdában töltött fél esztendő "érdekes és tanulságos" élményekkel gazdagította írónkat: "Legelső és szinte megdöbbentő élményem volt az a hivatalos szlovák személyektől felém szegezett kérdés: miért nem vallom magamat szlováknak?"¹⁸ Forgách édesanyja ugyanis szlovák (származású) volt, az édesapja magyar. Az e kérdésben vallott nézeteit írásban is megfogalmazta: börtönében – ahogy ő mondja, legválságosabb óráiban, teljesen elhagyatva és teljesen magába szállottan – apró papírosszeletekre rója a magyar-szlovák kérdéssel kapcsolatos, a szoros értelmében megszenvedett gondolata-

it. Az 1946. szeptember 28-i keltezésű eszmefuttatását – vagy ahogyan ő nevezi: "fogház-dokumentumot" – sokáig egyedül csak Gömör Jánosnak merete megmutatni. Csúpan a keletkezése után egy évvel gépelte le a szöveget és küldte el Szalatnainak, akinek hagyatékában a második világháború utáni csehszlovákiai magyar írásbeliségnek ez a különös és különlegesen értékes dokumentuma sok egyéb mellett ugyancsak megőrződött.¹⁹ A *Válaszúton a magyar apák és a szlovák anyák fiai* címet viselő kis vallomás egyébként nyomtatásban is olvasható a szóban forgó évek írásbeliségéből szemelgető, *Molnár Imre* és általam szerkesztett *Mini fészkekből kizavart madár...* című, 1990-ben Budapesten megjelent antológiában. Az írás a vegyes nemzetiségű házasságok magukat magyarnak valló sarjainak szemével szemléli az eseményeket: a reszlovakizációt, a deportálásokat és a lakosságcserét. Forgách bevalótlan nem érti azokat, akik minduntalan azt kérdezzetik tőle/tőlük; miért nem szakítanak magyar múltjukkal és miért nem jelentkeznek szlováknak? Hiszen szerinte "csak gyönge jellemű lehet az az értelmiségi egyén, aki – miután évtizedeken át, esetleg egy élet háromnegyed részén keresztül magyarnak vallotta magát, fenéig kiélvezve a magyar kultúra eddigi előnyeit – most, amikor e magyarsághoz való tartozás súlyos hátrányokkal, főleg kisebb darab kenyérrel jár, most hirtelen, egyik napról a másikra hátat fordít magyar múltjának és szlováknak vallja magát. (...) Jellemteleség volna részünkről, ha most minden gátlás nélkül megtagadnók ed-

digi magyar múltunkat.”²⁰ Mindez azonban nem jelenti azt – hiszen nem is jelentheti –, hogy ezzel eleve hűtlenné válnának Szlovákiához és a szlováksághoz: „...nekünk ugyanolyan kedves és szent a magyar édesapa, mint a szlovák édesanya áldott emléke, illetőleg boldogító valósága.”²¹ (Kiemelés: a Szerk.) Különbösen is, vélekedik, a sovinizmus – jelentkezzék bármelyik oldalon is – csak zsákutcába vezet(het), a közép-európai fejlődésnek a sovinizmus a legnagyobb kerékkötője. Úgy véli, a maga, de (sors)társai részéről is elmondhatja, hogy ők, „szlovák-magyar szülők szlovákiai gyermekei”, azt szeretnék, ha szülőföldjükön, Szlovákiában maradhatnának – magyarként. Ám ha mégis távoznuk kellene, biztosra vehető, hogy lélekből sohasem fognak elszakadni az országtól. És Magyarországra vetve bár, de „amint magyar atyáink és szlovák anyáink szűk családi körben oly tökéletesen megvalósították a szlovák-magyar megértést és együttthaladást, ugyanúgy hivatásunk nekünk tágabb, államközi és nemzetközi vonatkozásban szolgálni a magyar-szlovák közeledés és barátság ügyét”.²² Végezetül pedig: „...mi rendületlenül bízunk abban, hogy a jelenlegi vigasztalannak látszó szlovák-magyar viszony ellenére belátható időn belül *egymás felé fognak nyúlni a politikai határok fölött az egymást kereső magyar és szlovák kezek.* (Kiemelés: a Szerk.) És ha ezekre az egymást kereső kezekre tízszer rá is fog ütni a sovinizmus vagy megnemértés, ezek tizenegyedszer is egymás felé fognak nyúlni. Végül is szilárdan egybekapcsolódnak és meg fogják valósítani a szlo-

vák-magyar és csehszlovák-magyar barátságot, aminek el kell következnie, mivel így kívánják ezt a közös szlovák-magyar ősök, akiknek áldott, szent porai egymás mellett pihennek a szlovákiai temetőkből örök emlékeztetőül a Duna-völgyi népek egymásra utaltságára.”²³

A kép valóban megindító és tragikusan emberi: valaki, akit a szlovák nacionalizmus esztelen dühe vet börtönbe, akit magyar nacionalistának és nyilas-pártinak titulálnak, cellájának magányában a magyar-szlovák barátságról, a magyar-szlovák kiegyezés elkerülhetetlenségéről, a duna-völgyi népek egymásra utaltságáról elmélkedik, s habzó gyűlöletre meleg szeretettel, megértéssel, s maga iránt is megértést és türelmet kérő szavakkal válaszol. (Persze, azért Forgách maga is érezhette a helyzet fonákságát, mert Szalatnai Rezsőnek a következő szavakkal kommentálta kis jegyzetét: „Ma, amikor az emberek 90 százaléka mindent és mindenkit gyűlöl, ez a szeretetre építő észak-magyar álláspont anakronizmus és nem számíthatna talán még magyar részről sem megértésre.”²⁴) Mi több, olyan eszméket, eszményeket villant fel, amelyek a két nép – a szlovák és a magyar – viszonyát tekintve tulajdonképpen máig érvényesek és időszerű célokat, gondokat jelentenek számunkra.

Forgách Géza 1976-ban halt meg. Az 1948 után újrászerveződő csehszlovákiai magyar szellemi életnek, újságíró-társadalomnak nem volt rá szüksége többé. Fizikai munkásként dolgozott nyugdíjba vonulásáig. 1964-ben átköltözött Kassáról Magyaror-

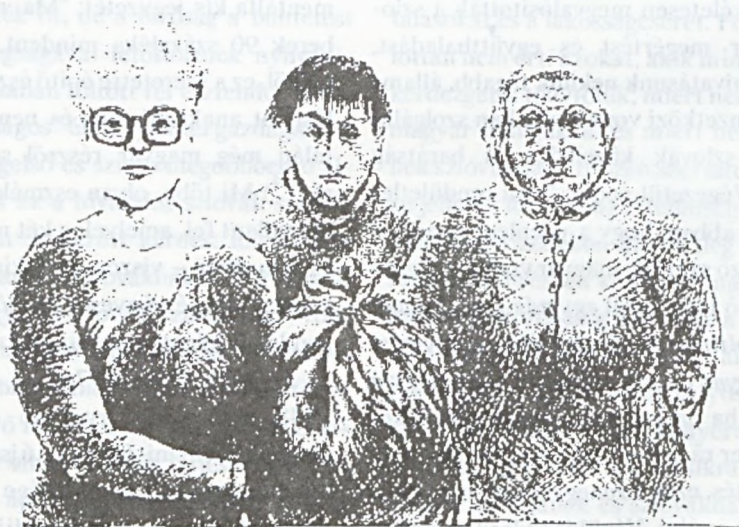
szágra, ahol Veszprémben telepedett le, s ott élt egészen haláláig. A csehszlovákiai magyarság részéről tökéletesen elfeledve, megtagadva, jóllehet ő soha egyetlen percre sem

felejtette el, tagadta meg szűkebb közösségét, s társadalmi-kulturális-szellemi életének rezdüléseit – levelei tanúsítják – haláláig érzékeny figyelemmel szemlélte.

Jegyzetek

1. Új nevek a Felvidéki Újság élén. Felvidéki Újság, 1943. február 27. 2. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz. Szalatnai Rezső hagyatéka, Magyar Tudományos Akadémia Kezirattára (a továbbiakban: MTAK) 3. Uo. 4. Levelének kelte: 1967. június 15. - Forgách Géza levelei Fábry Zoltánhoz. Fábry Zoltán hagyatéka, Csemadok Országos Választmány, Pozsony. 5. Uo. 6. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz... Ms 4253/188. 7. Tost László Kassa polgármestere volt. 8. Kelt nélkül. Gömör János levelei..., Ms 4254/61. 9. Gömör János: Emlékeim..., 225-227. 10. Kelt: 1947. április 18-án.

Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz..., Ms 4261/176. 11. Uo. 12. Uo. 13. Kelt: 1947. április 26. Uo., Ms 4261/177. 14. Kelt: 1947. május 2. Gömör János levelei..., Ms 4254/25. 15. Uo. 16. Kelt: 1947. május 25. Forgách Géza levelei Szalatnai Rezsőhöz..., Ms 4261/178. 17. Uo., Ms 4261/179. 18. Uo. 19. A Szalatnaihoz küldött gépelt változatot l.: Szalatnai Rezső hagyatéka – Az áttelepítés iratai, MTAK Ms 4261/36.; Mint fészkeből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945-1949. Válogatta és összeállította: Molnár Imre és Tóth László. Budapest 1990, 20-24. 20. Uo., 20-21. 21. Uo., 21. 22. Uo., 23. 23. Uo. 23-24. 24. L. a 16.sz. jegyzetet!

Olexa József : Grafika

Radó György

FORGÁCSOK

Hogyan éltem meg a finnugor nyelvrokonságot

Minekutána korábbi felvidéki, ausztriai és csehországi útjaimat követően 1933-ban a perugiai nyári egyetemről Itáliában, 1937-ben a párizsi világkiállításról Belgium tájain csavartam, 1938-ban észak felé indultam: a lengyelekhez, lettekhez, észtekhez és finnekhez. Emitt a nyelvrokonság alapján a magyarral majd úgy elboldogulok – gondoltam –, mint, mondjuk, egy spanyol Olaszországban. Helsinkiben már megérkezésem napján meg kellett tudnom, hogy tévedtem: a mai köznapi szókinesnek a nyelvrokonsághoz semmi köze.

Másodnap reggel lemegyek a szállodám melletti pékségbe.

A pulton egy köcsög tej. Rámutatok, élém teszik. Rámutatok egy zsemlére, azt is megkapom. Vaj nincs a pulton. Mondom németül:

– Butter.

Tanácsalan mosoly. Angolul: – butter.

Ez sem hat.

Franciául már reménytelen: – Beurre.

Persze semmi. De hátha van valami a nyelvrokonságban?

– Vaj!

– Megkönnyebbült mosollyal tesznek élém egy darab vajat.

Utóbb megtudtam a vaj finnül voi.

Nyelvtudományi szabály: a nyelvrokonság elemei mélyebben, inkább a kulturtörténeti múltban rejlenek, mintsem a napi szókincsben.

Hogyan lettem ellenálló

1945-től mindmáig a sajtóban vagy egyéb fórumon náciellenes (netán komcsiellenes) ellenállóként illik megszólalni.

Én Ausztriában publikált náciellenes cikkeim, 1935-ben kezdődő lengyel nyelvtanulásom, az 1938-as varsói és krakkói, majd 1939-ben (két héttel a háború kitörése előtt) élvezett

krynica-i utam, a lengyel menekültáradat segítségére 1939 őszén az Orbis utazási iroda itteni képviselőjével, báró Korsakkal közösen kiadott kis nyelvi útmutatónk, valamint költészetünk lengyel fordítójával, Fangrat barátommal történt titkos találkozásaim, és az újjáélesztendő Magyar Mickiewicz Társaságban *Miklósi Ferdinánd Leó* mellett kezdett tevékenységem kivételével, meg hogy csütörtökönként eljártam (mindaddig míg nem, mint egy "zsidónak tekintendő keresztényt", fehér karszalagos munkaszolgálatost ki nem vontak a forgalomból) abba a budai villába, ahol az utóbb mártírhalált halt *Tartsay Vilmos* irányításával terveztük a jövő kilátásait – semmit sem látok múltamban, aminek köze volna az ellenálláshoz. Nincs mivel dicsekednem.

Azaz hogy mégis, elmondhatok egy apró-apró esetet.

Az elméleti matematika vonzáskörében sorra olvastam olyan könyvecskéket, amelyek tömören bemutatták a kutatás fő irányzatait: a német Grieben kiadó kisköteteinek jellegzetes sorozatában.

Már nem emlékszem, a *Mengenlehre* (Halmazelmélet) vagy *Gruppenlehre* (Csoportelmélet) című, messziről is összetéveszthetetlen sárgásbarna kötetecske volt-e a kezemben a *Lehel* utcán döcögő villamoson, amikor felszállt mundérban és oldalfegyverével a Pesten már ideoda közlekedő *német katona*.

Tétován körülnéz, nem tudja, mit tegyen. Nem ülünk sokan a kocsiban, tőlem kérdezi, hol kell leszállnia egy bizonyos utcához.

Felnézek a Griebenből: – *Verstehe nicht deutsch* – mondom.

Csodálkozva pillant német olvasmányomra, de elfordul, továbblép. Szerencsém van: nem SS-legény, csak jámbor kiskatona.

Hát így lettem én ellenálló.

Hogyan nem léptem be sehová

Mint külügyi tisztviselőt, különböző koalíciós pártokból igyekeztek rávenni barátaim a belépésre. Ettől egy gyermekkori emlékem óvott meg.

...Öt-hatéves lehettem. Szüleim esti családi sétánk során leállnak diskurálni ismerőseikkel, én kissé eltávolodva egy óriási rakást pillantok meg a *Haris-köz* sarkán: egy *dobermann* hagyhatta ott.

Kánikula lévén, legyek százai döngtek fölöttem.

Tudom, a legyek gonoszok, hát egyszerre minél többet akarok elpusztítani, teljes erővel beletaposok a döngő tömegbe.

A legyek szétröppennek, az én fehér cipőcskémén és feljebb a zoknimon vastagon áll a ku-

* *Nem értek németül (a Szerk.)*

tyaürülék, anyámék otthon sokáig tisztogathatják.

Ekkor gyerekfejjel megfogadom, hogy többé az életben "nem lépek be" semmibe illetve sehova. Ez tartott vissza harminc évvel később a pártoktól. Mindegyiktől.

Leginkább a kommunista pártba hívtak. *Körmöczy Gyuri* azt mondta, hogy ott orosz nyelvismeretemmel fényes jövő várna rám, *Erdödi Jóska* szerint annyi csirkefogó lép be a pártba, hogy meg kellene alakítanunk a becsületesek részlegét.

De én mindig nemet mondok azzal, hogy belépnék, ha kommunista volnék. Ám nem vagyok az.

A kezdet azért mégsem ez volt...

Hogyan találkoztam a kommunistákkal

Miután a biztos halál elől átmenekültem a tűzvonalon, 1944 decemberének elején Debrecenbe érkeztem, és látva, hogy a villamosjáraton és a palacsinta-áruson kívül a sajtóval is újra indul az élet, elmentem a Néplap szerkesztőségébe.

A szerkesztőbizottság (*Vázsonyi Endre, Halpern Róbert és Radó István*) meg a profi nyomdász-lapcsináló Victorisz úr, értesülvén nyelvismeretemről, felkér, szállítanék-e a lapnak külföldi híreket: elintézik, hogy a németek által lefoglalt és már a szovjet katonaság által őrzött rádiókészülékek közül egy világvevőt a szállásomon tarthassak. Megkapom, és esténként hallgatom Londont meg Moszkvát, szállítom a híreket a Néplapnak.

"Nagy dobásom", hogy riportot készítek Hitler immár utolsó szilveszteri beszédéről.

Írásom megjelent, a szerkesztők kórusban gratulálnak, és egyúttal közlik, hogy további közreműködésemre nincs igény, mert a kommunista párt átvette a lapot, és Tariska elvtárs (a debreceni főmuksó) szerint csak párttag lehet munkatárs.

Ha akkor belépek, tovább is hallgathattam volna a külföldi adásokat, de nem voltam kommunista, tehát nem léptem be.

Így kezdődött kapcsolatom "a" párttal.

Hogyan fordítottam magyarra először szovjet verset

Még egy másik napilapot is árusítanak a debreceni utcán, Magyar Újság a címe. Amikor belépek a Sas utcai szerkesztőségébe, csupa szovjet egyenruhás magyart látok. A hadsereg lapja. Javaslatomra, hogy verset fordítanék, *Illés Béla* őrnagy-főszerkesztő, azt feleli, jöjjen vissza tíz nap múlva, ő most Pestre utazik, ott harcol költő-barátja, majd hoz tőle fordítanivalót.

Tíz nap múlva meg is kapom tőle két ukrán vers orosz fordítását, ritmus és rímek pontos megjelölésével, a költő *Leonyid Pervomajszkij*... S itt most megszakítom a debreceni törté-

netet.

Pervomajszkij az októberi forradalom első, lelkesedő nemzedékének volt legjobb ukrán költője. Hogy aztán később hogyan lohadt le a lelkesedése, azt megtudtam tőle, amikor összebarátkoztunk és többször is meglátogattam Kijevben az írók házában meg irpenyi dácsájában: mutatja személyi igazolványát, melyben neki, a legjobb ukrán költőnek nemzetiségi adatként ez állt: "jevrej" (zsidó). A tehetsége töretlen marad, később is fordítom verseit meg a "Vadméz" című nagyon szép háborús regényt.

Valamikor a huszas években Beliki faluban együtt nyaral *Zalka Máté*val, aki mint Petőfi rajongója rábeszéli a fordításra, segít is neki, s 1937-ben megjelenik az első ukrán nyelvű Petőfi-kötet.

A háborúban Pervomajszkij haditudósító. Amikor 1944 egy novemberi alkonyán a magyar országút mellett ezt a táblát látja: "Kúnszentmárton", rádöbben, hogy az "ő Petőfi-jének" szűkebb hazájába, a Kúnságba került. Aznap, éji szállásán születik meg a vers, melynek a Sas utcai szerkesztőségbe vihetem magyar fordítását:

Kúnszentmárton. Szememre nem jön álom.

Ő élt és énekelt e földön, ő!

Jártam már ennél szebb és rútabb tájon,

Van sok város, falu, folyó, mező.

Szétlőtt, sötét házak. Nem én akartam.

És nem te dúltad nálunk szét a kertet.

De háború van. Tollam mellett kardom.

Így jöttem országodba. Jönnöm kellett.

És benne a költőtárs-fordítónak utóbb sokszor idézett két sora:

Találkoztunk, bár száz év választ széjjel.

Köztünk nincs per, fegyvertársak vagyunk...

Ám, hogy bevihessem, előbb még le kell fordítanom. És az én szegényes orosz szókincsem csak arra volt elég, hogy cigarettajárandóságomért tojást cseréljek ukrán parasztoktól, kiálllok hát most a Simonffy utcai ház kapujába és várom az éjszakai patrujt.

Meghökkennek az istenhátamögötti kolhozból ide szalajtott legények, mikor megtudják, hogy valami gazemberség megfékezése helyett szótárat helyettesítő felvilágosítást kívánnak tőlük. Valahogy elboldogulunk, de mikor utána csak egy kis italt kérnek és én az étolajos flaska mutatok, iszkolnak kifelé.

Hát így fordítottam elsőnek szovjet verset magyarra.

Hogyan írtam meg a saját kinevezésemet

A debreceni Pénzügyi Palota szobáinak ajtajain táblák: BELÜGYMINISZTÉRIUM, FÖLDMŰVELÉSI MINISZTÉRIUM, IGAZSÁGÜGYMINISZTÉRIUM... Megkeresem a KÜLÜGYMINISZTÉRIUM feliratú ajtót, bekopogok.

Íróasztalnál ősz úriember ül, tudom: *Gyöngyösi János* miniszter, a Kisgazdapárt küldte Békéscsabáról.

– Szolgálatételre szeretnék jelentkezni, köztisztviselő voltam, a Fővárosnál. Tudok angolul, franciául, németül, oroszul.

– Biztos, hogy oroszul, nem szlovákul?

Békéscsabai tapasztalatok. Előhúzom a MAGYAR ÚJSÁG-ot Pervomajszkij versének fordításával. Meggyőző érv.

– Rendben van. Kinevezem miniszteri titkárnak. Gépírni tud?

– Tudok.

– Írja meg a kinevezését, majd aláírom. Látja? Még gépírónom sincs.

Hogyan lettem szovjet tábornok

A "He?" szócska (vagy inkább csak hang) elég durva szinonímája annak, hogy "Tessék?"

A magyarban. Mert franciában irodalmi szintű beszélgetés része, így írják, nyomtatják: "Hein?" Oroszban pedig: "A?" udvariasság is lehet. (Műfordítók, vigyázat! Szinezet nélküli "Tessék?" legyen.)

...Amióta TU, IL, AN jelzéses lökhajtásos gépek két-kétésfél óra alatt teszik meg Seremetyevo és Ferihegy közt az utat, azóta – múltba vesző emlék az, hogy 1946-ban még öt-hat óra hosszat repültek Pest és Moszkva közt azok, az utasszállításra kissé átalakított bombázók, amelyeket a háborúban az angolok adtak szövetségésüknek a közös győzelem érdekében. Ilyenbe ültem amaz év augusztus 15-én, mint a moszkvai követségünkön betöltött kulturális és sajtótitkári, egyben MTI-tudósítói állásomból hazatelepülő, a pesti külügyi főnökömmel, *Czinkotszky Jenő* miniszteri osztályfőnökkel, akit gimnáziumigazgatói általános műveltségén kívül az első világháborús szibériai hadifogságában szerzett orosz nyelvtudása valamint szocdem párttagsága juttatott e posztra. Már összebarátkoztunk.

Gépünk útközben üzemanyagpótlás miatt leszáll azon a reptéren, amely az akkor oroszul Lvovnak (a Monarchia idején Lembergnek, lengyelül Lwównak, ukránul Lvivnek, a középkorban magyarul Ilyvónak) nevezett város melletti réten fekszik. Épület nincs rajta; azt, hogy katonai reptér, csak a Vörös Hadseregnek az az egy szál szuronyos képviselője jelzi, aki landolásunk óta gépünkre vigyáz.

Amikor Czinkotszkyval, hogy meggémberegett izmainkat kissé megmozgassuk, kiszál-

lunk, hozzánk lép a szuronyos, és közli, hogy a két civilruhás a katonai terepről szálljon csak vissza a gépbe.

Főnököm, aki még a fogolytáborból a cári szuronyos orosz öröktől zord, majd a táborát megnyitó vörösgárdistákról meglehetősen kaotikus emlékeket őriz, már szállna is vissza a gépbe, amikor én félesztendei moszkvai létem emlékei alapján a szuronyos mellé lépek, végigmérem és teli tüdőből ráordítok: – He?

A jámbor összekapja magát, szalutál és feszes haptákban válaszol:

– Továris Hinyirál! (Generál!)

Merthát csak civilruhás tábornok lehet, aki így förmed rá egy kiskatonára.

Hát ekképpen lett belőlem szovjet tábornok.

Természetesen rövid sétánk végeztével aztán visszakaszálódunk a gépbe.

Ugyanez Mártával Moszkvában, majd Belgrádban

A szavak artikulálása tehát valamiképpen jellemzője a nemzeti karakternek.

Amikor 1956 szeptemberében a sztálini időkben Majakovszkijból kihagyatott, elsikkasztott szövegrészeket szedem össze Moszkvában, az először ott járó Egyetlenemet is kiokítottam, mondván:

– Most meglátod a Gasztronómban szörnyen otromba leszek, és figyeld csak, hogy még ő fog mentegetőzni.

A szovjet édesipar termékei közt legfinomabb az a csokoládésszelet volt, amelynek papírját a három medvebocot ábrázoló híres festmény díszítette. Medvebocs = Miska – így hívták a készítményt, mely közkedveltsége miatt szinte sohasem kapható.

Amikor a pult előtt sorra kerülök, mérges arccal és dühös hanghordozással kérdezem:

– Miska jeszty?

Amire számítottam: az eladónő széttárja a karját és igen bocsánatkérően rebegi:

– Nyetu.

Így tanulta meg Márta a hanghordozás szerepét.

*

Évtizedekkel később – Márta nem volt már –, egy olyan házaspár visz le kocsin Belgrádba, akik életükben először jártak ott.

A Szlavija szálló – ahol azúttal jól működnek a vízesapok, mert volt, hogy a "hideg" jelzésűből is forróvíz folyt – reggelizőjében a miénk körül foglalt csaknem minden asztal. – A vendégek pedig társalognak.

– Hú, mennyire veszekednek! Mindjárt öltre mennek – állapítja meg magyar asztaltársam.

– Szó sics róla – világosítom fel. – A legbarátságosabban beszélgetnek. Így szoktak ordítóz-

ni teljes egyetértésben, minden harag nélkül.

Persze, nem tudósok, művészek.

Szerbek.

Hogyan törünk ki valamit a történelemből

Miután 1946-ban visszahívtak moszkvai követségi posztomról, a Külügyben mint a szovjet kulturális és sajtóügyek referense, tartom a személyes kapcsolatot Barulin tanácsossal, Barannyikov és Lopanogov laptudósítókkal s a kettejüknél "súlyosabb" – mert TASSZ-tudósító – Potyemkinnal.

Ez utóbbinek szeretnék esemegével kedveskedni, amikor meghívom egy pohár borra és vele együtt *Rátz Kálmánt* is, aki 1943-ban kormánypárti képviselő létére "Oroszország története" címmel igen vaskos, adatokban igen gazdag, meglepő tárgyilagosságra törekvő, illusztrált kötetet adott ki. Jelen van még néhány, velem egyívású külügyi munkatársam is, különböző pártok tagjai.

A könyv ott fekszik a kis szendvicsek tányérjai és a borospoharak mellett, mutatom Potyemkinnek. Érdeklődéssel lapozgatja, és elégedetten bólogat az egészoldalas Lenin- meg Sztálin-portrék láttán. Egyszerre kővé merevedik arca.

A lapozás során a breszt-litovszki béke aláírásáról készült képhez érkezett, melyen a szovjetorosz küldöttség látható, Trockijjal az élén. Ujjával odabök.

– Mi ezt az embert kitörültük ("vícserknuli") a történelemből – mondja élesen.

"Kitörültük"? – Valakit lehet megbírálni, elítélni, szidalmazni – de kitörülni a történelemből, minthogyha ott sem lett volna? Döbbenet pillantunk egymásra mi, magyarok, a kommunista párttag is.

– Megyek, kitépem ezt a lapot! – mondom és viszem Rátz Kálmán kötetét a szomszéd szobába, hisz eszem ágában sincs megcsónkítani könyvemet.

Hogyan lettem trockista

Néhány év múlva magam is a veszedelmes gyanúba keveredem.

Úgy kezdődik, hogy Czinkotszky behivat a szobájába és bemutat egy rokonszenves, kopasz úriembernek: *Kozocsa Sándor*, akiről tudom, hogy Petrik és Gulyás után a bibliográfia atyámestere.

Rendszeresen készíti a magyar irodalom éves bibliográfiáját és az a gondolata támadt, hogy a kornak megfelelően miért ne lehetne kiadni az orosz irodalom magyar bibliográfiáját? A Külügyminisztérium kulturális osztályától kér anyagi támogatást, Czinkotszky rám bízta

az ügy intézését.

A szubvenció igénylése nem ütközik akadályba, amikor pedig kezembe veszem a megjelent kötetet, meglepődve látom, hogy a lengyel Niemojewski is mint orosz író szerepel benne viszont több orosz hiányzik belőle. Barátilag figyelmeztetem Kozocsaét, ő pedig, látva, hogy én nálánál jobban kiismerem magam a szláv világban, felajánlja, hogy legyünk szerzőtársak. Elfogadtam, ezzel olyan több évtizedes együttműködésünk kezdődött, hogy nyomán a "Kozocsa-Radó" fogalommá lett a szakmában.

Már jónéhány bibliográfia-kötetünk megjelent, gyűjtöttük, ontottuk az adatokat, de ezeket szinte senki sem használta fel: nem mertek írni a szovjet irodalomról, mert nem lehetett tudni, ki és mikor lett Moszkvában *persona non grata*.

Gondolom: Gorkijjal nem lehet "baj" – hát javaslom a Művelt Nép kiadónak (Gondolat elődjének) a róla írt legjobb magyar cikkek gyűjteményének kiadását. Javaslomat elfogadják. A következő módszert tartottam a legalkalmasabbnak: bibliográfiáink alapján az Országos Széchényi Könyvtár hírlaposztályán kihozatom egy kutatószobába a számbajövő folyóiratokat, bejelölöm az érdekesnek gondolt cikkeket, odaültem gépíróasztalra, kiíratom a szövegeket (fénymásolás még nem volt), s a dupla terjedelemben összegyűlt anyagban otthon kényelmesen áthúzgálom azt, ami érdektelen, így adom át a kéziratot, melynek névmutatója a "káderezés" szerepét is betölti.

Telefonál a kiadói szerkesztő, Falus Róbert, hogy áthúztam egy értékes írást, a kolozsvári Korunk Gorkij-nekrológját, ő betenné a kötetbe. "Tedd" – mondom neki, hiszen nagy tudású filológusnak ismerem, majd a korrektúrát is rá kell bíznom, mert a nyomda sűrgeti.

Megjelenik a könyv, az ideológián örökös Szabad Nép kitűnőnek minősíti, de az Irodalmi Újságból lecsap a ménkű: trockista vagyok! Rohanok Illés Béla főszerkesztőhöz, ő némán mutat a Korunk nekrológjának egy sorára. Gorkij utolsó szavai.

– Hiszen nagyon pozitívak – hebegem.

"De ez a név!" – csattan fel Illés. Ott áll zárójelben "Dr. Levin", aki az utolsó szavakat lejegyezte, Gorkij orvosa, az éppen ekkor készülő orvosper egyik koncepciós vádlottja.

Így lettem 1951-ben trockista: ha éjjel autó állt meg a Pilvax-közben, meg kellett ismernem a "csengőfrászt", s csak az volt a szerencsém, hogy Falus a nagy felelősségrevonáskor tisztességesnek bizonyul, beismeri saját szerepét, megúszhatja némi pénzbüntetéssel, nekem pedig ama nekrológgal azonos terjedelmű másik cikket kell keresnem, hogy a "trockista" ívet kivehessék minden egyes példányból és egy feddhetetlent fűzzenek a helyébe. - 1951.

Hogyan öltem meg Tokuda elvtársat

Ez a történet egy anekdotikussá lett Kossuth-díjjal kapcsolatos.

Pártparancs volt a szovjet költészet antológiáját kiadni, minél pompásabban. A szovjet művek kiadására létesített Új Magyar Könyvkiadónál minden számbajöhető magyar irodalmár hódolataként, reprezentatív külsővel, ékes népművészeti illusztrációkkal az oroszól egészen az alig ismert kis szibériai népekig felvonultatták a szovjet "nagyszerűséget", a győzelmet és Lenin-Sztálin pártját, de főként magát Sztálint magasztaló költöket.

A mechanizmus így festett: Moszkvában *Szergej Kirjanov* innen-amonnan összeszedte a soknyelvű versek orosz prózai ("nyers") fordítását, ebből *Hidas Antal* magyar nyersfordításokat készített, ezeket *Kardos László* főszerkesztő osztotta szét az írók között. Spontán fordítás aligha jöhetett szóba: én még örülhettem, hogy Pervomajszkijnak Petőfihez írt verséből készült fordításomat beválogatta Kardos.

Kardos László világirodalmi műveltségű irodalomprofesszor volt, csak épp a szovjet irodalomhoz, enyhén szólva, nem konyított. Minthogy azonban "a" párt őt jelölte ki, mint megbízhatót, a feladatra, tette a dolgát. Óvatosságból a neveket, adatokat szovjet szakművekből ellenőrizni akarta.

Frázisok helyett tényeket tartalmazó művek akkor nálunk csak egy helyen voltak: az én könyvtáramban, mert hazatelepülésemkor magammal hoztam mindazt, amit moszkvai fél-évem alatt az ottani antikváriumokban nagynehezen összeböngésztem. Kardos baráti mosollyal és megvesztegető öleléssel rávett, hogy a kész fordításokhoz készítsem el a kötet jegyzeteit.

Elő hát lexikonok, irodalomtörténetek!

Fáradtságos munka. Végülis két név marad megfegtetlen. – Ki a franc az a Gurzsisztáni elvtárs, akinek neve egy lexikonban sem szerepel, de Sztalszkij dagesztáni költő írt róla pindarozsi lelkesedésű dithüramboszt?

És mi az életrajza Tokuda japán főmuksónak?

Az előbbi probléma megfegtésével addig bajmóldtam, amíg kettős fény nem gyúlt agyamban.

Egyrészt, hogy a többszöri átgépelés során a Gurzsisztáni kezdőbetűje tán kicsi helyett lett nagy és nem is személynévről, hanem jelzőről lehet szó (mit sem Kirjanov, sem Hidas vagy Kardos nem vett észre) – másrészt, hogy Sztalszkij valami istenhátamögötti türk nyelven írt, hát keressek könyvtáramban türk nyelvű szótárat. A kérdés akkor oldódott meg, amikor azerbajdzsáni-rosz szótáramban azt találtam, hogy Gurzsisztán = Grúzia - gurzsisztáni tehát = grúziai, vagyis Sztálin, neki szól Sztalszkij túlárado lelkesedése.

A japán Tokuda elvtársról lexikonjaimban csak annyit találtam, hogy milyen pártfunkciót töltött be, és hogy 1950-ben merényletet követtek el ellene. S minthogy Szimonov versének

magyar fordításában ez állt: "Mikor a merénylő meggyilkolta", azt írtam a jegyzetben, hogy bérgyilkos végzett vele.

Becitál az írószövetségi párttitkár. *Máté György* zord. Rámdörren:

– Tokuda elvtárs él!

Megtudom, hogy a merénylet nem sikerült, az elvtárs felgyógyult. Én vagyok vétkes: hittem a (tán már "nyersben" pontatlan) fordításnak, megöltem Tokuda elvtársat.

Szól a párttitkári fenyegetés:

– Emlékszünk a Gorkij-nekrológra. Még egy ilyen eset és el fogsz tűnni az irodalmi életből.

A kötetért – ahogy akkoriban mondogatták: "A nyersfordításokért és szétosztásukért" – Hidas és Kardos Kossuth-díjat kapott.

Esetünk a fekete-tengeri hadiflottával

Oroszok és ukránok huzakodnak néhanap a fekete-tengeri harci ütőerőről.

Eszembe jut a mi esetünk, amely Pityerben kezdődött. – Nem írom, hogy Leningrádban, mert ma nem úgy hívják. De nem is mondanám, hogy Szentpétervár, mert akkor nem ez volt a neve. (Lehet azonban városokat is becézni, mint a Franzstadtot Fradinak, hát ilyen alapon írom Pityernek Leningrádot.)

Az egykori orosz fővárosban évente Puskin-konferenciát rendeztek, és 1959-ben, mint az akkor megjelent kétnyelvű Puskin-kötet szerkesztőjét, engem is meghívtak az én Egyetlenemmel.

A Nyevszkij proszpekten az örmény és a grúz puskinistákkal sétálunk a fehér éjszakában. *Artasesz Karinjan*, amikor elmondom, hogy a századfordulón az erdélyi örmények *Arménia* címmel két évtizedig magyar nyelvű folyóiratot adtak ki, meghív, hogy okvetlenül látogassuk meg Jerevánban. Karinjan az Örmény Tudományos Akadémia alelnöke.

A következő évben úgyszólván a Kaukázus vidékére visz utunk, hát élünk a meghívással.

Karinjan kész tervvel fogad: készítsük el az *Arménia* oroszul annotált bibliográfiáját. A magam és állandó bibliográfus-szerzőtársam, Kozocsa Sándor nevében vállalom. Szerződést írok alá.

Hosszas, időigényes munka következik, évekig tart.

Kozocsa végilapozza az Arménia valamennyi évfolyamának összes számát és minden egyes közleményről a (házassági hírekről is) egy féloldalas cédulát készít: cím, lelőhely és tömör ismertetés (annotáció). Én lefordítom oroszra és cirillbetűs írógépen lekopogom.

Amikor kész a vaskos paksaméta, "jelentem" Jerevánnak: hozzuk a bibliográfiát.

Kozocsáékkal – a két házaspár – Kijevbe repülünk, majd néhány szép ottani nap után Jerevánba. Itt is szép napokat töltünk. Vendégszerető házigazdáinkkal motorcsónakázunk a Szevan-tavon és megkóstoljuk a hely különlegességét, az óriási "pisztrángherceget". Aztán át-

adjuk a kéziratot és felvesszük érte a nem esekély tiszteletdíjat.

Hogy ezt viszont minél kellemesebben költessük el, beutalást kértem az írók jaltai alkotóházába.

A Krimbe repülünk nyaralni! – Megtekintjük a Csehov-házat s a parton álló bódékban vásárolt hajójegyekkel végiglátogatjuk a Jaila-hegylánc védelmében meghúzóódó, szubtrópusi éghajlattal hívogató parti üdülőhelyeket, sőt a félsziget belsejébe autóbusz-kirándulást is teszünk: Bakhesiszeraájba...

Jártunk már Alupkában, Szimeizben, Alustában meg a többi üdülőhelyen és kószálgattunk Jalta városában is, amikor egyszerre a parton egy olyan jegyárúsító bódét pillantok meg, melyen az áll: "Jegyek a délután Szevasztopolba induló szárnyashajóra".

Szárnyashajó. Ilyenen még nem ültem. És Szevasztopol! Az 1854-1855-ös híres ostrom városa, ahol ma nagyszerű panoráma elveníti meg a nagy esata emlékeit. Ezt látnom kell! Váltak a bódében négy jegyet.

Délután Kozocsáékkal helyet foglalunk a szárnyas vízi alkalmatosságon.

Hajónk nekiül, szárnyain a hullámok fölé emelkedik, úgy siklik a déli part mentén nyugat felé. Majd élesen fordul és északi irányban folytatja útját Szevasztopol felé.

Már itt is a hadikikötő. Hajóóriások, drednótok, cirkálók között onson be kis szárnyashajónk a révbe.

Kozocsáné előkapja fényképezőgépét és kattintgatja: ilyen alkalom egyszer adódik az életben. Aztán a parton a járókelőktől megtudom, a Panoráma fent van a dombtetőn és hogy hányas trolibusz visz oda.

Nagy, kerek épület a Panoráma: bejáratánál vagy ötven kis üttörő vár sorban bebocsátásra. Hát ezt nem fogjuk végigvárni, ezért benyitok azon az ajtón, melyen ez áll: "Gyirektor"

– Itt vagyunk négyen Magyarországról. Szeretnék megtekinteni a panorámát.

– A többiek hol vannak?

– Kint várakoznak.

– Hívja be őket is.

Öblös bőrfotelban ülünk amikor belép egy ordító rendőr.

– Kicsodák maguk és hogy kerültek ide?

Ha ő ordít, hát én is:

– Magyar írók, a jaltai alkotóház vendégei. Onnét jöttünk hajón.

– Hogy mertek idejönni? Nem tudják, hogy Szevasztopol zárt város?

– Hol van ez kiírva? Ahol látom a "Tilos" táblát, oda nem megyek. És hogy merészelsz te velem ilyen hangon beszélni?

Letegezem, hadd higgye hogy valami főmuksó vagyok.

Fenyegetőzve távozik, én meg szólok Kozocsánénak:

– Legalább azt a fényképezőgépet tegye el, Klári.

Belesüllyeszti a szatyrába. A rendőr széles vigyorral tér vissza.

– Magyarok, a barátaink. Megmutatjuk maguknak a Panorámát.

Vezetőt kapunk. Körbevisz a Panorámán, a makettokon, az ostrom valóban élethű jeleneit. Ágyuk tüzelőállásban, pihenő, falatozó, pipázó katonák, álcázott lövészok, tisztek, lovas küldöncök...

Az ekszkurzovod (tárlatvezető) mint mindig, olyan bőbeszédű, hogy a hajónkat lekéssük. Sebaj! Az épület előtti tér túlsó végén áll a távolsági autóbuszok jegypénztára.

– Négy jegyet kérek Jaltába.

– Mikorra?

– Mára.

– Mára? Holnaputánra van még néhány jegyem.

Így tehát nem mehetünk vissza. Ha szállóban próbálunk szobát kivenni a "zárt városban", reggel bizonyára a kóterben ébredünk.

De állnak ott taxik. Rajtuk felírás "Városi taxi", egy sofőr közli, hogy nem hagyhatják el Szevasztopol területét.

A Szovjetunióban hihetetlenül olcsó a taxi, kiszámítom, hogy Jaltába nemigen lehet több tíz rubelnél. Szólok egy fickónak:

– Ötven a jaltai alkotóházig.

Int, hogy szálljunk be. Így hát végül az ágyunkban alszunk.

Esetünk azonban még nem ért véget.

Másnap jeles vendég érkezik az alkotóházba: *Cseres Tibor*, a neves magyar író. Nem járatos az országban, oroszul sem tud, van hát kísérője. *Geiger Béla*. Róla is kell szólanom.

Tizenkilences emigráns gyermekeként a huszas években került Moszkvába. Ott járt iskolába, tökéletesen kétnyelvűvé lett.

Én először abban a rövid periódusban találkoztam vele, amikor ünnepélyesen visszaadták az 1849-es zászlókat és szovjet követség működött Budapesten.

Oda csöngettem be egykoron, az exterritoriális területre azzal, hogy már sokfelé utaztam, de szeretnék a Krímben nyaralni, vízumot kérnék.

Grigorjev tanácsos (Geiger Béla) óhajom hallatán furesán néz rám.

– Ön kommunista? – kérdezi.

– Nem, nem vagyok az.

– Nézze, mi magyar kommunistákat segítünk a Szovjetunióba. Nyaralásra vízumot nem adhatok. De amikor innen távozik, vigyázzon, nehogy egy sarok mögül lefényképezzék, mert baja lehet belőle.

Életmentő elutasítás volt, mert rövidesen olyan náci-román tármadás érte a Krímet, amelyhez képest az 1854-es kismiska volt.

Bélát 1945-ben, mint Vorosilov tolmácsát láttam viszont. E minőségének megfelelően

zordnak mutatkozott (reá mondta a szocdem korifeus Szalai Sándor professzor: – "Tudod, bávatom, mi van ma Magyarovvszágon? A tovmácsok vémuvalma"), pedig aranyszíve volt, ahol lehetett, segített: így, egykori követségük orvosának, a nyilasok által meggyilkolt Faragó doktornak özvegyét úgy beprotezsálta a miniszterelnökségre, hogy az rezsinváltozásokat átvésszelve ott titkárkodhatott! (Egyébként vele való jó baráságunk alapja a közös maeskaszeretet volt, de amikor Mártival meglátogattuk Faragónét Szentkirályi utcai lakásán, ott hat nyüzsgő cicát olyan éktelen büzben találtunk, hogy vállalva Faragóné neheztelését, nem revansiroztuk a meghívást.)

Béla a külszolgálatból kikopván, a szovjet írószövetségnek lett magyar "konzultánsa", fordított is mesterműveket (Molnár Ferencről) és politikai szövegeket (Kádár János beszédeit) és jeles vendégeket kísért. – Jaltából viszont lejárt a lábát a különféle pártbizottságokon, de nem sikerült papírt szereznie, hogy Cseres Tibort beengedjék Szevasztopol zárt városába.

Utoljára Béla a szovjet írószövetség műfordítói tanfolyamának hallgatóit tanította magyar nyelvre és fogalmakra, akkor találkoztunk utoljára.

Hogyan lettem a szocialista tábor árulója

A Fordítók Nemzetközi Szövetségének élén a három-négy évenkénti kongresszusok közt a Tanács működött. Tizenkét tagját a tagszervezeteknek a kongresszuson akkreditált küldöttei választották, hármat ők kooptáltak.

Az 1981-es varsói kongresszus után a kooptáló tanácsülésen én, mint a Tanács egyik legrégebb tagja (1970 óta) tettem javaslatot: az elhunyt alapító elnök, Caillé, utódjául franciát, és egy-egy távoli kontinens képviselőjét ajánlottam. A nigériai *Ekundayo Simpson*nal, az angolban-franciában perfekt lagosi tanárral (akit mi Mártival "dupla feketének" mondtunk) nem is volt baj, de Ázsiát nem képviselhettem más, mint az ugyancsak kitűnő nyelvismerő szülői *Gonie Bang* professzor. Meg is szavazták mindkettőt.

Hát valamikor összedugja a fejét az NDK-s, a volt csehszlovák és bolgár delegátus, és rám-süti – minthogy javaslatom alapján került dél-koreai tag a tanácsba –, hogy én a szocialista tábor árulója vagyok. Ment is nyomban a levél a magyar írószövetségnek, hogy a legközelebbi tanácsülésen – ezúttal első ízben – ne képviseljem én a magyar tagszervezetet, mert elárultam a tábort...

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office:
H-3 10 1 Salgótarján, Pf.: 270
Tel: (0036) 32-3 14-386, 32-3 11-022

Alapítvány
A PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE
PALÓCKULTÚRA ALAPÍTVÁNYT
hozott létre.

Az alapítvány célja többek között a **PALÓCFÖLD** folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a **PALÓCFÖLD** folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a Mikszáth Kiadó könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságnál vezetett bankszámlánk száma:
5062-7.